

STRIP **PRESSING**

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 25

ISSN 2955-9510

Mladost i žalost

Det. Frank Pembleton: Death is every day. Death goes on... and on and on.

Officer Mike Giardello: And that's because life... goes on and on.
HOMICIDE LIFE ON THE STREET: THE MOVIE
Tom Fontana, Eric Ellis Overmyer, James Yoshimura

Kad se pojavila ideja da se 25. broj najdugovečnijeg strip-časopisa, koji još izlazi, u Srbiji posveti strip-školama i radionicama u Srbiji, dakle novom valu, onima koji dolaze, nisam mogao ni da pretpostavim da će uslediti ne crni talas već pravi cunami koji će između dva broja odneti poprilično znamenitih domaćih strip-atora i time napraviti neželjenu protivtežu našoj zamisli o pružanju podrške onima koji su tek zagazili u devetu umetnost. Trebalo je da znam za jadicu, jer nije prvi put da se ovakav (vele)obrt dešava. Naime, u 20. broju 2019. godine odlučili smo da odamo počast strip-sceni u Nišu – u okviru koje „Strip Pressing” neosporno funkcioniše, iako ga taj isti Niš takođe neosporno ignoriše – pa smo između dva broja izgubili zamašni deo te iste scene, Svetozara Živkovića Sveživa, Zorana Pešića Sigmu i Dragoša Jovanovića Feru.

Ideja je bila da pričamo o najstarijoj školi stripa u Srbiji, Beogradskoj školi stripa „Đorđe Lobačev” koju su 1992. započeli Vladimir Vesović i Dragoljub Dragan Savić (1957—2022), da potom pokrijemo onu u Leskovcu koju su 1995. otvorili Nikola Mitrović Kokan (1933—1997) i Mija Kulić. Onda smo mislili da se pozabavimo Raškom školom, koju vodi Goran Trajković gde bi drugde do u Raškoj, znajući da neku sigurno preskačemo, radionicom karikature Nikole Dragaša u Pančevu, Školom stripa u Kikindi Vladislava Gajskog, no svakako ne bismo ispustili ni fenomen Valjevskih škola od kojih najnoviju vodi Filip Stanković dok je prvu, onu neformalnu, započeo u svom ateljeu Bogoljub Arsenijević Maki osamdesetih godina...

Hteli smo, i hoćemo, da pričamo o Makiju, ali na žalost sada moramo u prošlom vremenu. Bogoljub Arsenijević Maki (1955—2023) bio je mnogo toga mnogo kome, posebno u srpskoj političkoj borbi devedesetih, ali je stripu u Valjevu osamdesetih bio inicijalna kapisla za pokretanje neformalne škole stripa —dara koji, uz neke preskoke, nastavlja da daje i danas kroz aktivnost Filipa Stankovića. Pripadnik prvog naraštaja stripa u Zrenjaninu, Zoran Selena (1947—2023), prema svojim rečima se u Zrenjanin vratio iz Amerike da umre praćen fatalističkom dijagnozom tamošnjih doktora, ali pošto se to nije desilo, u svom je rodnom gradu nastavio da živi — i aktivno učestvuje u održavanju zrenjaninskog stripa u životu. Isto to je kroz masu svojih formalnih i neformalnih aktivnosti činio i Damir Pavić Septic (1969—2023), po priznanju njegovog dugogodišnjeg stripskog saborca Leonida Pilipovića spiritus movens subotičke strip-scene. Nemali je doprinos srpskom stripu delujući kroz onaj leskovački dao i Ninoslav Miljković (1957—2023), između ostalog kao stalni član žirija za nagradu „Milorad Veličković Mivel” za satiričan strip i dodeljivanje nagrade Nova mlada nada na Balkanskim smotrama mladih strip autora. Askanio Popović (1949—2023) se najzad, radeći u svom rodnom Beogradu, nametnuo kao učesnik i svedok nekih od najvažnijih dešavanja jugoslovenskog i srpskog stripa, suosnivač Beogradskog kruga 2, svojevrsni čuvar lika i dela Aleksandra Hecla (1926—1991) i mentorska figura pojedinim autorima poniklim u gorepomenutoj Beogradskoj školi stripa „Đorđe Lobačev”... Čime, na neki način, zatvaramo krug.

Hteli smo da ovim brojem jednostavno damo vetar u leđa mladosti devete umetnosti u nas, što je izuzetno bitno, ali se ispostavilo da će ovaj broj podjednako poslužiti tome da sprečimo da starost srpskog stripa prohuji sa vihorom, od čega nema mnogo toga važnijeg. Na to su nas naterali i sami preminuli autori, svojom aktivnošću koja je bez izuzetka na neki način bila povezana sa radom sa mladima. Maki je među prvima u SFRJ zapravo krenuo u rad sa mladim naraštajima u stripu, Selena je bio pun podrške za mlade naraštaje u Zrenjaninu, kojima je pripadala i njegova sestričina Selena Danilović, Septic oko sebe okupljao nove nadolazeće subotičke talente, a Ninoslav Miljković radio sa decom, za decu i aktivno saradivao sa Leskovačkom školom stripa „Nikola Mitrović Kokan”. Askanio Popović je do svojih poslednjih dana održavao tešnje veze sa autorima poniklim u Beogradskoj školi stripa, prenoseći na njih tekovine originalnog Beogradskog kruga ali i njihovih duhovnih naslednika, Beogradskog kruga 2.

Hteli smo jednostavno, ali šta je u životu tako? Ako se ponešto i da tako okarakterisati, smrt svakako ne spada u to. Ne može se pričati o budućnosti bez da se prozbori koja o prošlosti, a sadašnjost je naša način da nas na to podseti. Važna je to lekcija, iako se ne uči u školama (stripa)...

Marko STOJANOVIĆ

STRIP PRESSING Magazin za devetu umetnost

Izdavači Studentski informativno-izdavački centar **Za izdavača** Dejan Kostić **Adresa** Šumatovačka bb, 18000 Niš **Telefon** 018/523-418

e-mail siic.nis@gmail.com **Urednik izdanja** Marko Stojanović **Pomoćnik urednika izdanja** Nikola Tasković

Priprema za štampu Vladimir Vukašinović **Likovni urednik** Milorad Vicanović Maza **Lektura** Dragana Dimitrijević **Korektura** Savo Stjepanović

Štampa Kreativni centar print, Niš **Tiraž** 300 primeraka **Oktobar 2024.**

Izdavanje ove publikacije podržali su:

Ministarstvo kulture Republike Srbije, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

001 **Ilustracija na naslovnoj strani**

Bojan KOVAČEVIĆ

002 **Ilustracija uz uvodnik**

Milislav BANKOVIĆ

004 **Ilustracija**

Miryana DIMITROVA

005 **Vekovnici: Živ ili mrtav**

Marko STOJANOVIĆ

Bojan KOVAČEVIĆ

014 **Starac i more**

Vladimir MARIO Davidenko

018 **Ajla: Vutoplenici**

Ivan ŠIVAK

029 **Igra mačke i miša**

Aleksa DRAGELJEVIĆ

032 **Strip kaiševi**

Zoran JANJETOVIĆ

Stipe KALAJŽIĆ

Damjan MIHAILOV

Tihomir ČELANOVIĆ

033 **Strip polutable**

Tanja KOSTADINOVIĆ

Xenia PAMFIL

034 **Strip kaiševi**

Vlastimir MANDIĆ

Boban SAVIĆ Geto

Mirko ZULIĆ

Dimitrios KAMENOS

037 **Najbrži**

Marko STOJANOVIĆ

Osman HAJDAREVIĆ

043 **WW Poker**

Zoran JOVIČIĆ

048 **Finale kupa**

Tudor VIDONI

054 **Urbane legende: Lutalice**

Kyriakos ATHANASIADIS

Nikolas KOURTIS

059 **Flop**

Ivan AVRAMOVSKI

072 **Galeb**

Huseyin OZKAN

076 **Želim biti pas!**

Bojan ZAVIŠAN

009 **Intervju: Bojan KOVAČEVIĆ**

Priča je najvažnija, sve ostalo je pakovanje

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

023 **REC!enzije**

„Ajla: Skriveno - Inicijacija”, Ivan ŠIVAK

Piše: Nikola TASKOVIĆ

„Janzin”, Jan ŠKRINJAR

Piše: Luka STOJANOVIĆ

„Arakel 1-4”, Sotir GELEV, Petar STANIMIROV i drugi

Piše: Aleksandar UZELAC

„Glavo doba”, Ninoslav MITROVIĆ, Ana KARAN i drugi

Piše: Dejan ĐORĐEVIĆ

„Terapija”, Ana PETROVIĆ

Piše: Marina MIRKOVIĆ

„Neverovatne priče”, Mija KULIĆ

Piše: Nikola TASKOVIĆ

„Beskrvni IV: Dvanaestorica”, Marko STOJANOVIĆ i drugi

Piše: Vladimir MILOŠEVIĆ

031 **Strip fenomeni: Zerocalcare**

Nula kamenca i kvit!

Piše: Miodrag DANILOVIĆ

035 **U fokusu: Stripaši - prva godina postojanja**

Žarko VLAISAVLJEVIĆ

036 **U fokusu: Stripovedač**

Petar KLAIC

041 **Strip klasici: Lutalica Bili**

Vestern na niški način

Piše: Marko STOJANOVIĆ

044 **Intervju: Doto NITA**

Čarobni svet stripa

Razgovarao i preveo sa rumunskog: Dragan PREDIĆ

052 **Intervju: Valeria BURZO**

I najtalentovaniji prolaze kroz teškoće

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

056 **In memoriam**

Bogoljub ARSENIJEVIĆ Maki: Živeti i stvarati slobodno

Piše: Nikola TASKOVIĆ

Ninoslav MILJKOVIĆ: Nenametljiv i nepokolebljiv

Piše: Marko STOJANOVIĆ

Askanio POPOVIĆ: Spona generacija

Piše: Saša ARSENIĆ

Damir PAVIĆ Septic: Spiritus movens subotičkog stripa

Piše: Nikola TASKOVIĆ

Zoran SELENA: Ambasador devete umetnosti

Piše: Nikola TASKOVIĆ

068 **Tema(t): Škole stripa i radionice**

Leskovac, Saša PAPRIĆ

Valjevo, Filip STANKOVIĆ

Raška, Danijela MATOVIĆ

Beograd, Saša ARSENIĆ

Pančevo, Nikola DRAGAŠ

Kikinda, Vladislav GAJSKI

073 **Priče iz majstorske radionice: Željko OBRENOVIĆ**

Igram se rečima dok svaka ne legne na svoje mesto

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

080 **Naslovnica u šest koraka**

Alex Cai OLIVEIRA - Aco

...I OSTAO.

MOŽDA GREŠIM, ALI BI ONOG ZA KIM SI SPREMAN DA PUSTIŠ SUZU TREBALO DA BUDEŠ SPREMAN I DA OSTAVIŠ U ŽIVOTU.

NEK PRIČA KO ŠTA HOĆE, SVAKO ZAPRAVO PLAČE SAMO ZBOG SEBE.

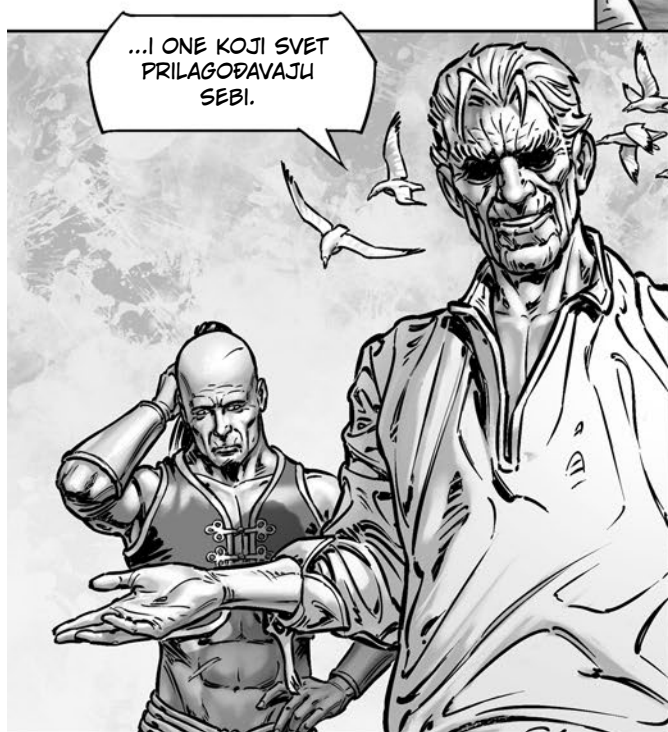
ZBOG TUŽE, BOLA, RAZOČARENJA, DA... ALI SVOG, NE TUĐEG.

HRABAR, PAMETAN PA JOŠ I DIREKTAN? NE ZNAM KO SI...

...ALI ZNAM ŠTA SI: ČUDO NEVIĐENO.

ZASLUŽUJEM PODSMEH. NAJZAD, NE SREĆE SE SVAKI DAN NEKO KO JE SA TOLIKO POSVEĆENOSTI PROTRAO SAV SVOJ ŽIVOT...

Intervju: Bojan KOVAČEVIĆ

Priča je najvažnija, sve ostalo je pakovanje

Bojan Kovačević je rođen 1957. godine u Indiji. Stripom se aktivno bavi od 1979. godine nakon osvajanja nagrade konkursa za strip koji su organizovale gornjomilanovačke „Dečje novine“, a od istog izdavača nagrađen je i 1996. godine na konkursu za dečiji strip. Bio je stalni saradnik jednog od najznačajnijih strip-časopisa u istoriji bivše SFRJ, „Yu stripa“. U Sjedinjenim Američkim Državama objavljivao je u legendarnom „Heavy Metal Magazine-u“. Kolorisao je strip „Abraham Stone“, jednog od najpoznatijih strip-autora u istoriji američkog stripa, Džoa Kjuberta (1926–2012), osnivača istoimene visokoškolske ustanove za obrazovanje iz oblasti stripa. Na najvećem strip-tržištu u Evropi, francusko-belgijskom, objavio je dvadesetak strip-albuma kao crtač i kolorista za izdavačke kuće „Lombard“, „Soleil“ i „Delcourt“. Najpoznatiji je po strip-serijalu „Arcanes“, kao i svom bestseleru „Arctica“, u saradnji sa poznatim francuskim scenaristima Žan Pjerom Pekoom i Danijelom Pekerom. Autor je strip-albuma „Aaron“ iz 2001. godine, kao i scenarista strip-albuma „Kanu“ koji je nacrtao Petar Meseldžija. Stalni je saradnik časopisa „Punk strip“ iz Novog Sada, kao i serijala „Vekovnici“. Jedan je od najuglednijih srpskih strip-autora u inostranstvu čiji su stripovi listom visoko rangirani na top-listama stripskih bestselera, kao i dobitnik nagrade Nikola Mitrović Kokan za doprinos srpskom stripu na 26. Balkanskoj smotri mladih strip autora u Leskovcu 2024. godine. Sve je to više nego dovoljno da pažljivo saslušamo šta je sve našao za shodno da podeli sa nama...

PRESSING: U jednom svom intervjuu, izjavili ste da radite 12 sati dnevno. Kako izgleda jedan Vaš radni dan?

Bojan KOVAČEVIĆ: Jeste. Sada radim i više. Kada si mlađi, želiš da se dokazuješ. Kada si mator, želiš to još više jer misliš da si bolji od onog mlađeg. Moj radni dan počinje, naravno, sa kafom, doručkom, odlaskom u prodavnicu. Onda opet kafa na početku rada. Do pauze za ručak, još jedna kafa. Onda opet rad uz novu kafu do večere. Posle večere još jedna kafa i tako do ujutro – ili ujutru, nemam pojma. Dakle, ništa zanimljivo – i tako prođe život u avanturi bez avanture. Preživljavaš avanture svojih likova i pitaš se da li je to sve vredelo. Ali, postoji to prokletstvo koje te tera da svaki dan ne prođe bez ijedne crte, ideje, istraživanja, grešenja, učenja – otkrivanja novih svetova za koje nisi ni znao da ih imaš u glavi. A onda sutra sve ispočetka, sve isto a tako drugačije.

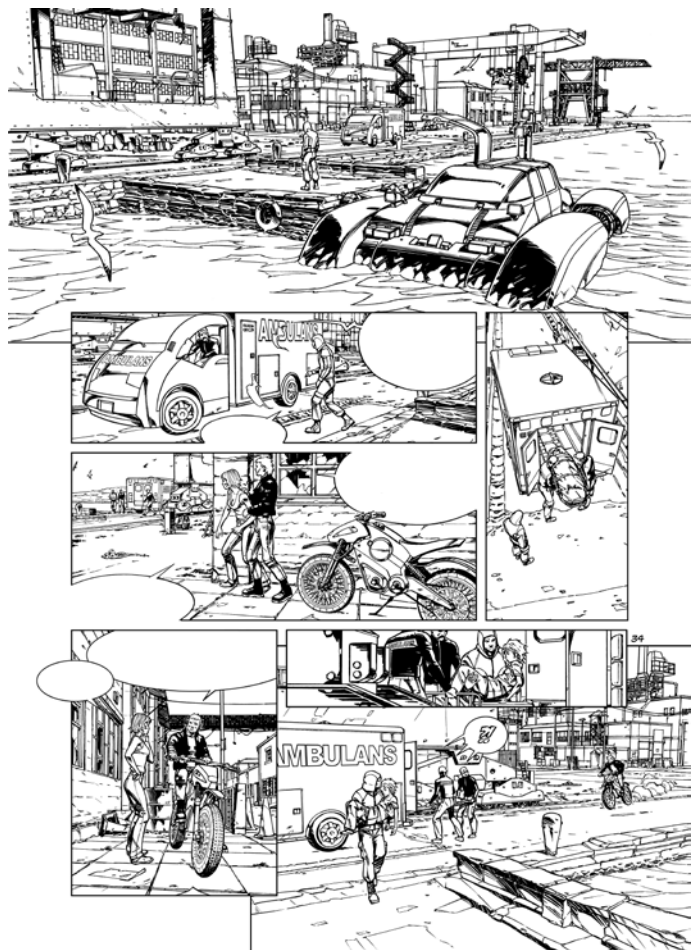
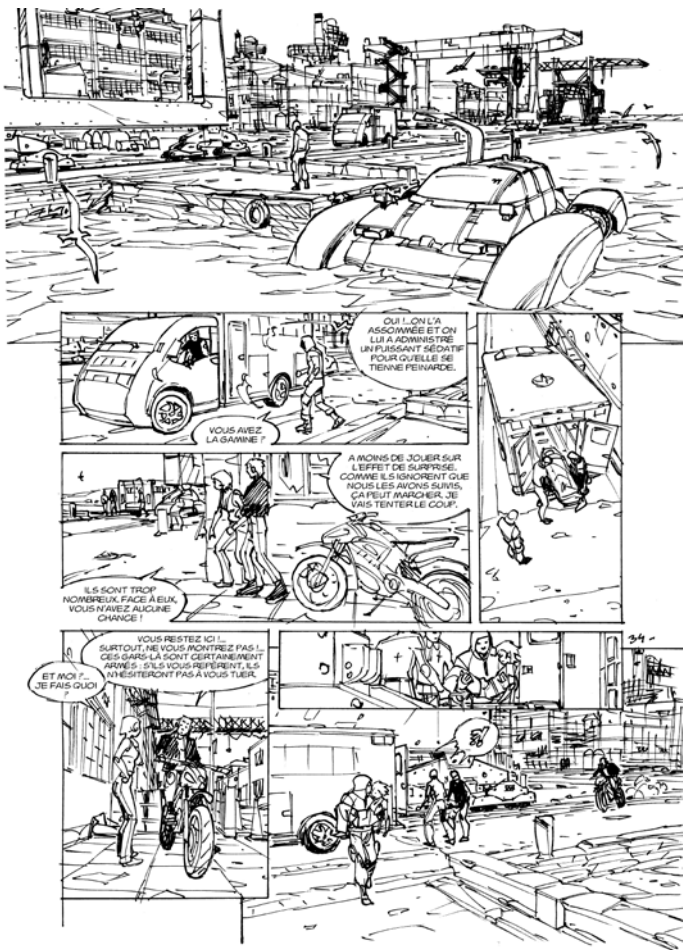
PRESSING: Do kog ste odgovora Vi lično došli sa, ako ne grešim, više od četrdeset godina u stripu? Da li je vredelo, i ako jeste, zašto?

KOVAČEVIĆ: Pa... Vredelo je, i te kako. Shvatio sam da je posao strip-crtača verovatno najbolji na svetu. Ako želite da budete neki umetnik, ali ne možete baš da se odlučite kakav, postanite strip-crtač. U strip-crtaču su sjedinjene sve grane umetnosti. Stripadžija je istovremeno slikar, pisac, glumac, dramaturg, režiser, scenograf, etnograf, fotograf, pa čak i psihoterapeut. Ako volite mir i spokojstvo, odlučite se za crtanje. Sve što možete izgubiti baveći se takvim poslom je druženje sa svojom porodicom... Pa čak i prijatelje koji više nemaju razumevanja za čoveka koji živi u svetu mašte i fantazije.

PRESSING: Da li je teško biti prijatelj strip-crtaču, ako se neko bavi nečim sasvim drugim? Koliko prosečan čovek u Srbiji danas uopšte razume čime se mi bavimo? Da li je to što se obojica bavite stripom, a živite u istom gradu, jedan od razloga zašto se družite sa Živoradom Radivojevićem?

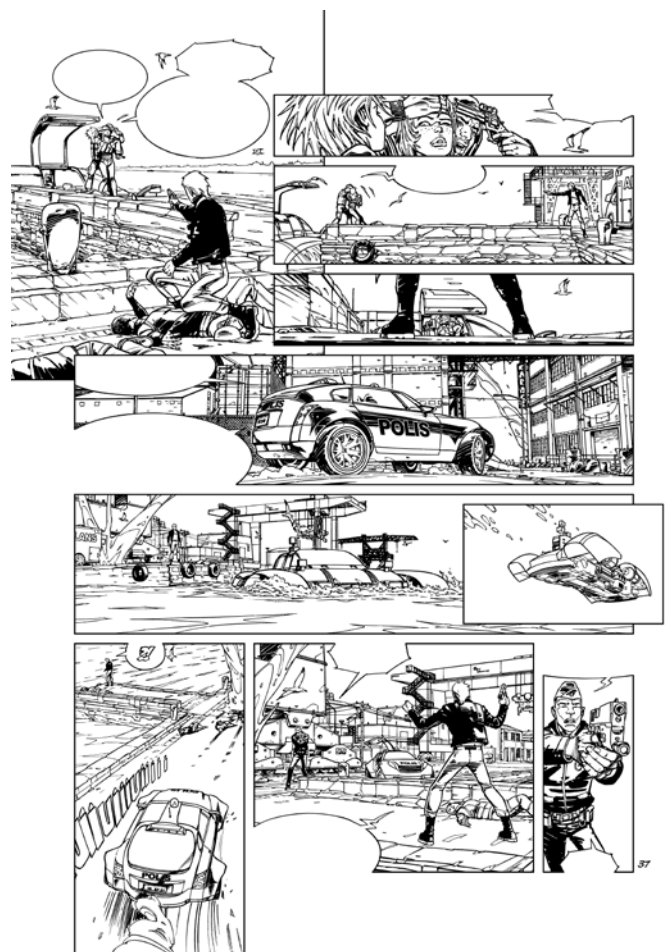
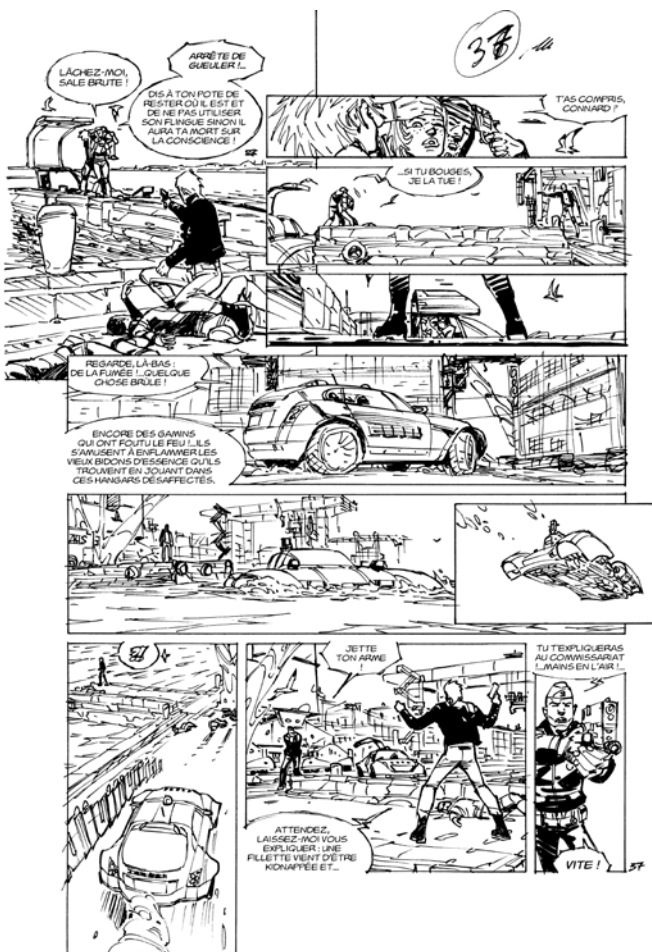
KOVAČEVIĆ: Pa, nije teško ako ti sam, kao crtač, zaboraviš da si uopšte crtač pa pokušaš da budeš kao oni. Na primer, pričaš o svinjokolju, o sla-

vama, pa vičeš na političare, kritikuješ žene, ili ih hvališ u situacijama kada one prolaze gradom u letnjim haljinicama, i tako dalje... U stvari, ljudi vas ne shvataju ozbiljno i misle da si ti u osnovi danguba i lenština

– ipak je onaj koji radi u fabrici ili kancelariji mnogo ozbiljniji i odgovorniji stanovnik Srbije. Sa Živoradom se družim već nekih četrdeset godina, sa prekidima. Iako je on stariji od mene, lepo se slažemo. Mnogo sam

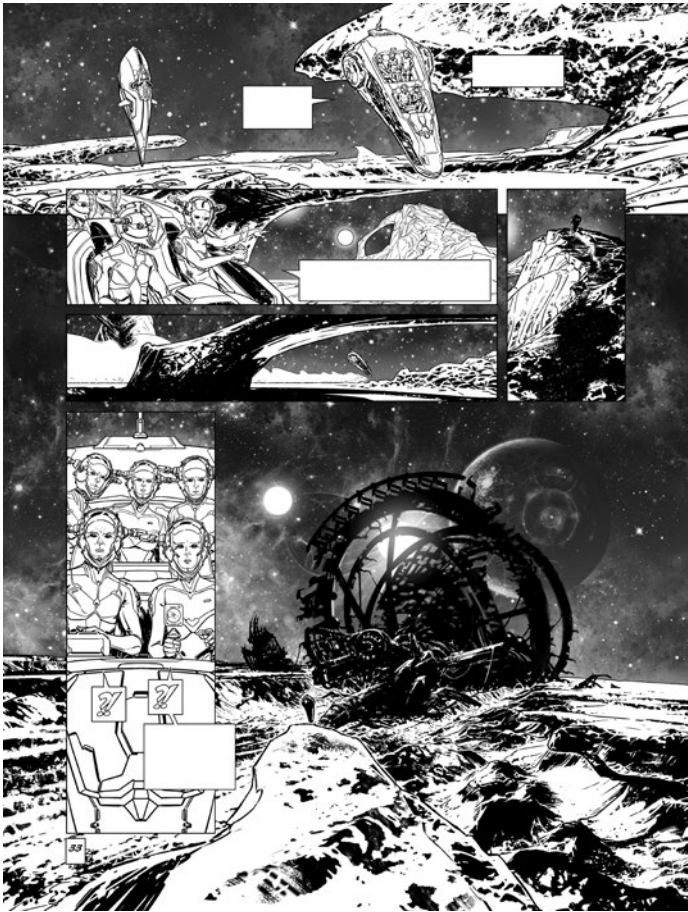
naučio od njega... (Smeh!)

PRESSING: Koji je Vaš proces rada otkada dobijete scenario pa dok ne predate gotovu tablu uredniku?

KOVAČEVIĆ: Na početku mog bavljenja stripom, to je bio malo duži proces. Naime, tada nije postojao komp, internet, Sintik itd. Sve se radilo pomoću štapa i kanapa. Dokumentacija se tražila po bibliotekama i no-

vinama. Sećam se dugih šetnji po Beogradu u potrazi za kvalitetnim papirom i ostalim alatom. Sada je druga priča. Uključiš komp i grafičku tablu — i crtaš. Moram istaći: najvažnije je prvo čitanje scenarija. Ono što tada vidite u glavi teško da ćete posle drugačije uraditi, to jest, nacrtati. Posle čitanja se radi mali storibord. Neko radi detaljno a neko ne. Ja inače crtam čiča gliše. Posle toga kreiram strane u pravoj veličini, i krećem

sa ubacivanjem teksta u balone. Stori-
bord ubacim u drugi lejer. Onda radim na pozadini
dodavajući fotke ili 3D objekte, ako je potrebno.
Kada se sve to složi, nacrtam likove i detaljijem
pozadinu. I to je to. Sačekam malo sa slanjem ta-
bli uredniku, da bi ti isparila sva subjektivnost
iz glave, pa ako je sve u redu i onaj tvoj drugi
objektivni pogled kaže da je to to, šalješ.

PRESSING: *Znam puno crtača koji rade za fran-
cuske izdavače koji se pribojavaju da otvore svoj
odštampani album – jer ne znaju kako je ispao u
štampi. Da li Vi imate takve bojazni?*

KOVAČEVIĆ: Ne. Ja sam jedva čekao da ot-
vorim moje prve albume. A sada... Sada mi je,
takoreći, svejedno. Ne osećam više to uzbuđenje
kao nekad. Da budemo iskreni, sada me više
uzbuđuje izveštaj o uplati na mom računu.
(Smeh!)

PRESSING: *Imam neki utisak, možda pogrešan,
da ste izraziti individualac – što pokazuju i Vaši
stripovi iz prvog dela Vaše karijere, čiji ste komple-
tan autor. Ipak, poznate su neke Vaše saradnje s
drugim autorima – kolorisali ste, između ostalog,
stripove Džoa Kjuberta i Branislava Kerca, pisali
scenario stripa Kanu za Petra Meseldžiju, a tuširao
vam je u jednom peridu, ako se ne varam, Živorad
Radivojević. Kako izraziti individualac postaje tim-
ski igrač?*

KOVAČEVIĆ: Jeste, sve je tačno. Pa, kad uđeš u
mašinu komercijalizacije, shvatiš neophodnost
timskog rada. Timovi bolje oblikuju konačni
produkt. Manje se luta i svako vidi greške
onog drugog. U neku ruku je lakše.

PRESSING: *U koju ruku nije? Šta se dešava kad je
neka karika (vidno) slabija od drugih, a nema joj, iz
nekeg razloga promene?*

KOVAČEVIĆ: Kao perfekcionista, ranije sam
imao problem sa koloristima koji olako shvataju
svoj posao. Isprva sam ispravljao njihove greške
i učio ih likovnim osnovama. Međutim, tu sam
gubio dosta vremena i moj posao je trpeo zbog
toga. Naposljetku sam digao ruke jer su svi u
lancu bili zadovoljni takvim kolorima. Pošto
imam slobodu da korigujem scenario, to sam
činio na obostrano zadovoljstvo. U stvari, shva-
tiao sam na kraju da strip prodaje prvenstveno
dobra priča, dok je sve ostalo samo pakovanje.

PRESSING: *Proi deo karijere ste proveli isključivo
pišući sopstvene scenarije, a ovaj drugi isključivo
radeći po tuđem scenariju. Kako ste se prilagodili ra-
du po tuđem scenariju? Završe li Vas ponekad prsti
kad Vam stigne scenario, jer biste Vi to drugačije na-
pisali?*

KOVAČEVIĆ: Pa, nema tu nekog posebnog
prilagođavanja. Dobiješ scenario, pročitaš ga i
vidiš sve te scene u glavi. Kao što već rekoh, vr-
lo je važno prvo čitanje jer tada oblikuješ mizan-
scen. U tom trenutku, u stvari, postaješ reditelj
svog stripa. Da citiram: „Mizanscen utvrđuje
reditelj i on određuje izgled scene, raspored i
kretanje glumaca, njihov položaj u prostoru i
scenografji. Kada bolje razmislite, i logično je da
se reditelj bavi mizanscenom, jer od svih tih po-
brojanih elemenata scene ili kadra, zavisi i opšti
utisak gledaoca o predstavi, to jest, zavisi da li će
reditelj uspeti da na gledaoca prenese impresiju
koju pisani komad ima dok se čita.“ Ako to ne
vidiš na početku, bićeš u problemu. Kada radiš
sam, prvo priču moraš uobličiti u glavi, pa onda
napisati. Dakle, obrnuto. Kada sam pišeš, post-
oji šansa da upadneš u grešku koju prave mno-
gi samopišući crtači, da ne kažem samocrtajući

scenaristi – kao Herman, na primer. Dok je tu
bio Greg, bilo je fantastično. Posle je... Mnogi
crtači kada sami pišu crtaju samo ono što znaju,
dok kod rada sa tuđim scenarijem imaš šansu
da nacrtas nešto i što ne znaš. Onda napreduješ i
daješ najbolje od sebe. Što se tiče svrabeža prsti-
ju, uvek sam radio najbolje što mogu tako da su
mi date određene ruke u korigovanju scenarija.
Koliko se sećam, do sada sam imao svega par
ispravki mojih crteža, i tada se to odnosilo na
banalne stvari kao što su položaj balona ili ta-
ko nešto. Sada pričam napamet jer se zaista ne
sećam crtačkih ispravki.

PRESSING: *Budući da ste iskusni scenarista i već
godinama korigujete scenarije koje dobijete, da li ste
razmišljali da probate da u francuskom stripu nas-
tupite kao scenarista i pišete priče za druge crtače?*

KOVAČEVIĆ: Ne. Za druge crtače ne. Za sebe
da, ali još čekam pravu ideju. Imam mnogo ide-
ja ali trenutno nemam vremena zbog tekućih
poslova. Sem toga, ima toliko dobrih scenaris-
ta. Na primer, taj Marko Stojanović koji piše za
Francuze...

PRESSING: *Uh... Hvala. U jednom intervjuu koji
ste dali za Strip Vesti 1999. na pitanje Šta mislite o
upotrebi računara u izradi stripa? odgovorili ste: Ka-
da budem mogao da crtam pomoću kompjutera strip
verovatno neće više ni postojati. Ipak, već neko vreme
radite digitalno. Kako i zašto je došlo do promene?*

KOVAČEVIĆ: Ne sećam se te rečenice. Pogrešio
sam što se tiče vremenskog roka moje progno-
ze o umiranju stripa. Tiraži stalno padaju, pa
su čak i izdavači zadovoljni ako prodaju preko
pet hiljada primeraka. Kada dostignu deset ili
dvadeset hiljada, presrećni su. A kako se nekad
dobro čitalo... Inače, do moje računarske evolu-

cije je došlo slučajno — jednog lepog dana u Beogradu kada mi je Milan Jovanović pokazao šta i kako crta na svom prenosivom tabletu. Iako sam u početku bio pomalo skeptik, uspeo sam mic po mic i ja da postanem neki mali digitalni stručnjak. (smeh) Sada mi je obrnuti problem nastao. Kada mi neko naruči crtež u tušu, jednostavno mi olovka beži iz ruke. Mnogo više vremena i strpljenja mi treba da nešto smisleno uobličim. Pa i taj prokleti Ctrl+z me nervira — a koji koristim i kada crtam na papiru, što bi rekli, uživo.

PRESSING: Kako neko ko je klasičnim crtačkim alatom savršeno ovladao, koliko Vam je bilo teško da počnete ispočetka?

KOVAČEVIĆ: Potrebno je dosta truda i učenja ako želiš da napreduješ, da se razvijáš i budeš zadovoljan svojim radom. I nikad ne odustaj.

PRESSING: Naši autori rado gostuju po strip-festivalima u Francuskoj i u Belgiji. Ipak, nekome sa strane, kao što sam ja, deluje mi da tu ima zaista puno rada za gostujućeg crtača, bez nekih pravih benefita. Slažete li se sa ovom procenom? Koliko se Vi često odazivate pozivima za koje znam da ih imate, i zašto?

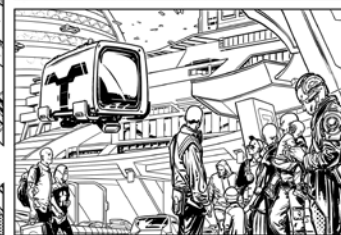
KOVAČEVIĆ: U pravu si. Nema tu neke koristi osim da vidiš malo sveta i probaš razne kulinarske đakonije. Ali pošto ja uvek idem sa ženom i sve mi dođe besplatno, onda hajde, što da ne. Veruj mi da ja nikad ne bih išao da mi žena ne pravi društvo. Ona mi sve to putešestvije organizuje, da ja često i ne znam gde idemo. Naporno je tamo sedeti danima i crtati do iznemoglosti. Inače, slabo se odazivam, osim u slučajevima kada mi žena kaže da želi tamo i tamo da ide. Bezveze.

PRESSING: Pomenuli ste kako se, baveći se stripom, možete izgubiti druženje sa sopstvenom porodicom. Koliko je važno imati podršku i razumevanje partnera kad se čovek bavi nečim tako netipičnim, kao što je strip?

KOVAČEVIĆ: To je, u stvari, najvažnije. Ako imaš svoju muzu, ti si na konju. Sem toga, partneri kao laici su mnogo iskreniji od svih drugih koji nešto znaju o stripu.

PRESSING: Da možete sve od početka, da li biste nešto promenili — i šta?

KOVAČEVIĆ: Promenio bih možda žanr. Radio bih manje realizma, jer je realizam u stvari dosadan i preozbiljan, pun patosa, melodrame, jada i bede, krvi i suza! (Smeh) Šalim se... Malo. Nešto kao ona jedna

strana Arčibeda koju sam stavio na fejsbuk — karikaturalna sarkazma. Ženski rod mi se više sviđa. Sarkazma.

PRESSING: Iz onoga što ste uradili u karikaturi vidi se da su rezultati podjednako vrhunski kao i u realizmu. Treba li se prešaltovati mentalno s jednog na drugo, ili se može skakati, po potrebi s jednog na drugo — da li Vam je prilikom rada pristup realizmu različit u odnosnu na pristup karikaturi?

KOVAČEVIĆ: Nije. Po meni, mnogo je lakše crtati karikaturalni strip jer nema realizma, pa sve što nacrtate i kako nacrtate može da potpada pod tvoj stil, manir. Imaš više slobode. U realizmu, ako ne znaš nacrtati šaku, ne znaš verovatno i druge stvari. Mnogi loši crtači se sakrivaju iza karikature i manirizma.

PRESSING: Pre nekoliko godina, grupa domaćih crtača razmenjivala je svoje novije radove redovno grupnim mejlovima. U jednom trenutku ste uskočili Vi i detaljno i objektivno izanalizirali radove jednog od njih, ponudivši rešenja za probleme koje ste registrovali. Očigledno je da je to nešto što umete da radite — koliko vas privlači ideja o pedagoškom radu sa mladim autorima? Da li biste se toga prihvatili, ukoliko bi vam bilo ponuđeno, i zašto?

KOVAČEVIĆ: U osnovi, volim da analiziram tuđe radove i da ukazujem na greške. Možda jednog dana kada olovka više ne bude slušala. Evo sada se setih da dam jedan savet mladim crtačima: Nikada nemojte gledati loše nacrtane stripove. Oni vas mogu više unazaditi nego što vas lepo nacrtani stripovi mogu unaprediti.

PRESSING: Koji biste savet dali, da možete, mladom Bojanu Kovačeviću koji tek ulazi u strip?

KOVAČEVIĆ: Pa, nešto slično je već rečeno. Ne crtaj, mladi Bojane, samo ono što znaš, i nikad nemoj ići linijom manjeg otpora... Jer ćeš, ipak, ceo život živeti životom svojih dvodimenzionalnih likova. Uozbilji se! ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

NEVERA ĆE KAZI, NEMOJ NA MORE.
A ŠTA ONI MISLE? DA MI JE OVO PRVA?
DA MI MORE NIJE U DUŠI, U KOSTIMA!
U SVAKOJ MOJOJ SIDI I SVAKOM ŽULJU!

DAVIDENKO

STARAC I MORE

ZNAM JA DOBRO
ŠTA JE MORE...

...KAKO JE TO ČLITIT
LED KOJI STIŠĆE.

LIZAVRILI VALI, MRAČNI
OBLACI, DEMONI I UTVARE
OD KOJIH TI ZEBE SRCE...

...I SVI TE OČEDU RUVINAT,
SATRAT, POTOPIT.

AL MENE NE!
JOŠ NIJE MOJE
VRIME ZA PARTIT
NA ONI SVIT.

JOŠ JE U MENI
SNAGE I VOLJE ZA
ŽIVOT, ZA BORBU!

SAMO
PROVAJTE DUŠMANI,
NEĆETE ME SLOMIT!!

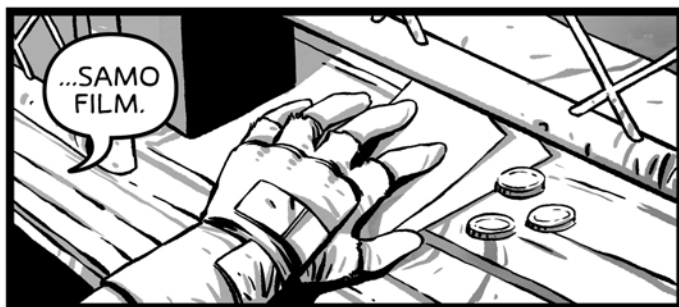

UDRITE, NAJJAČE
ŠTA MOŽETE!!

JA VAS SE
NE BOJIM!!

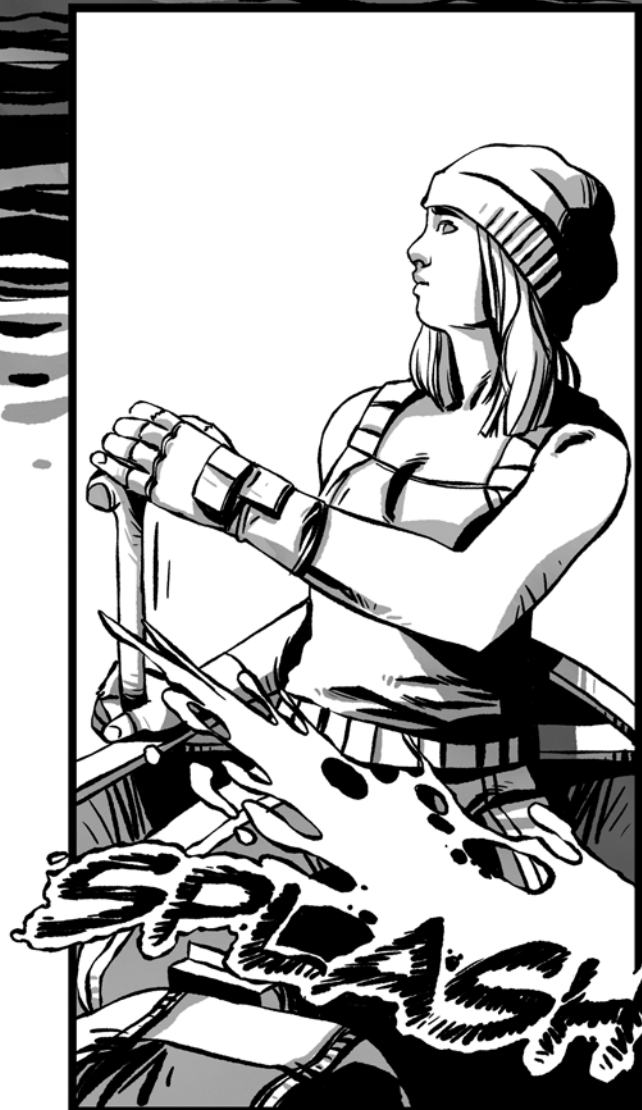

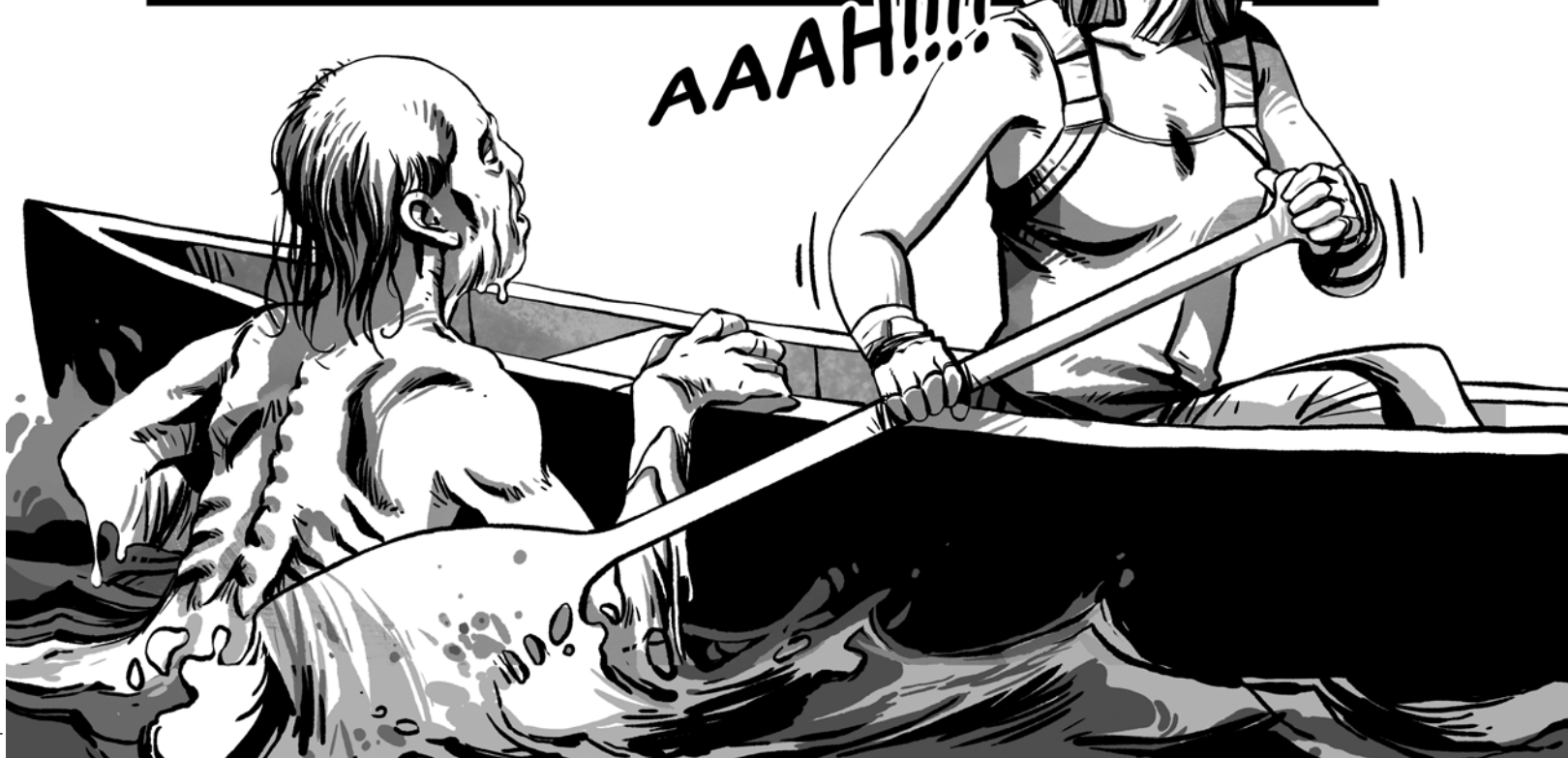
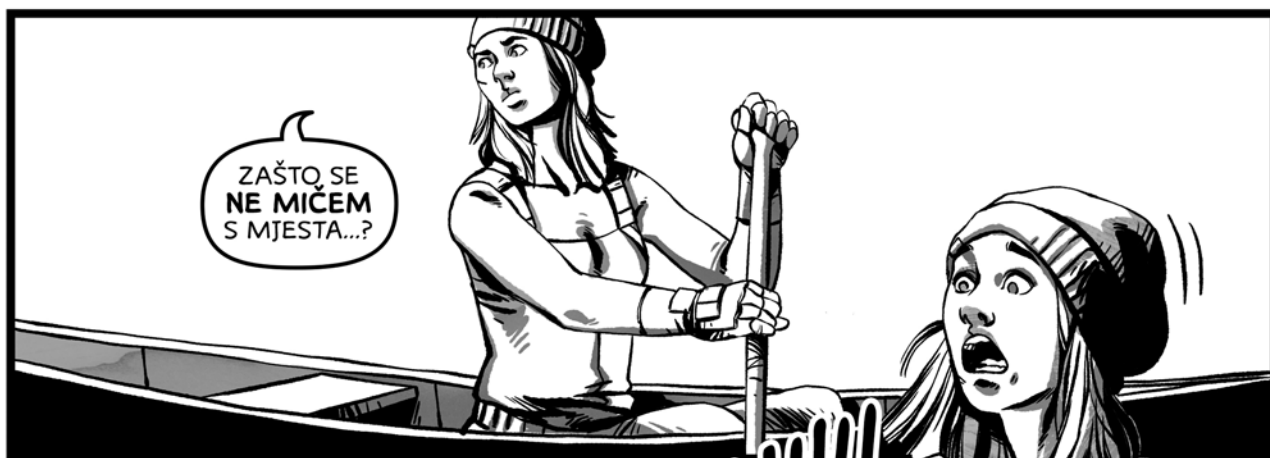
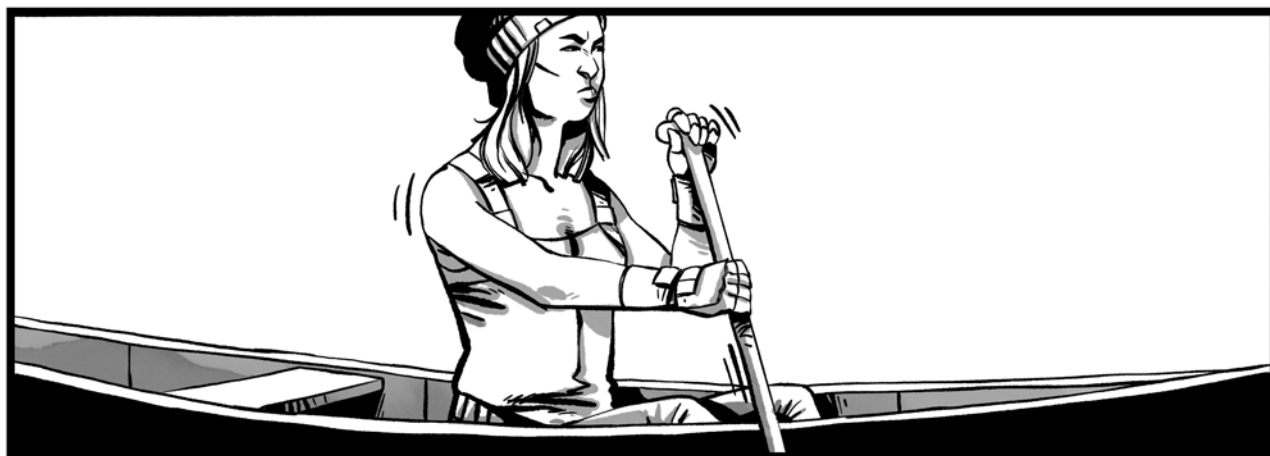
JOŠ IMA ULJA
U MOJOJ SVIČI...

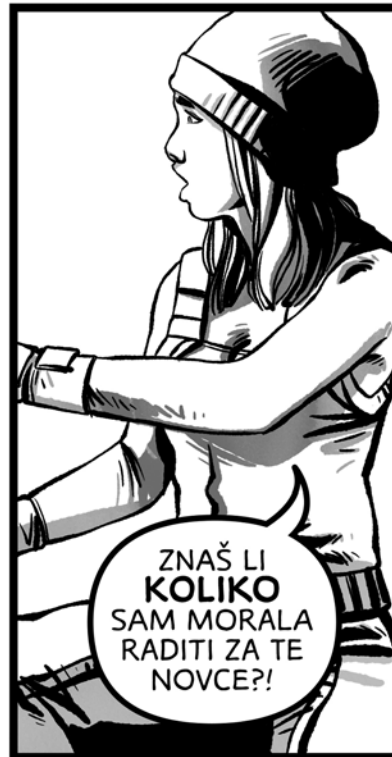
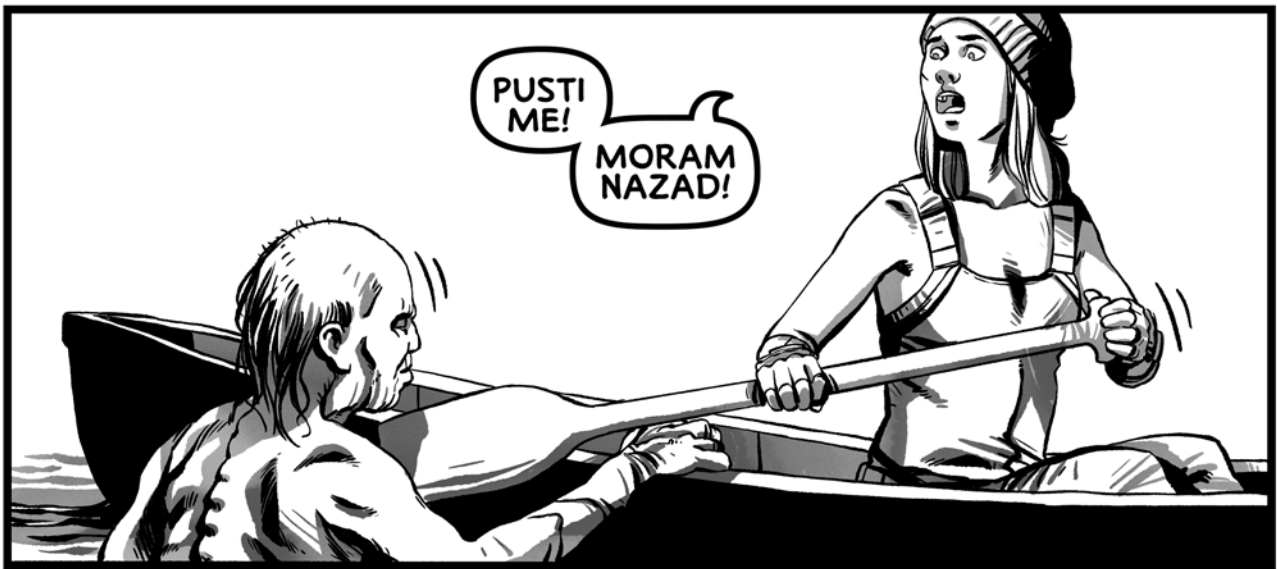

AJLA VUTO PLENICI

CRTA I PIŠE: IVAN ŠIVAK 2023

„Ajla: Skriveno - Inicijacija“ (Ivan Šivak, „Udruga 3. zmaj“, 2023)

Ajla - potencijal koji valja zalivati

Neosporna je činjenica da su narodi koji pripadaju južnoslovenskoj grupi vanredno talentovani za umetnost stripa i koji u njoj ostavljaju dubok i neizbrisiv trag u svetskim okvirima. To dokazuju brojni umetnici koji su bili ili jesu aktivni, a dokazivače nadalje neki novi izdanci zalivani entuzijazmom i ljubavlju prema pričama iskazanim kroz sliku i reč. A svaki redovni posetilac domaćih i regionalnih festivala ili barem povremeni čitalac neke od retkih, ali zlata vrednih revija posvećenih stripu, zna da je tle Balkana i dalje i te kako plodno za razvoj kvalitetnih autora, čemu svedoči i veliki broj web comics-a pored tradicionalnih stripova.

Možda bi bilo čudno reći za Ivana Šivaka da je „potencijal“ jer se već dugo nalazi na ilustratorskoj i dizajnerskoj sceni i odgovoran je za izgled reversa hrvatske kovanice od dva evra, ali u svetu stripa nije napravio puno koraka, iako mu je, kako kaže na svojoj internet stranici, strip omiljeni medij za izražavanje. Kao diplomski rad na Akademiji likovnih umetnosti u Zagrebu predstavio je grafički roman čiji je kompletan autor i koji se sastoji od oko osamdeset tabli na kojima je preovladava apstraktni stil, pomalo nalik na onaj Dejva Mekina. Nakon toga su se njegovi stripovi uglavnom mogli naći u kraćim formama na internetu, a prošle godine je „Udruga 3. zmaj“, uz finansijsku pomoć grada Zagreba, izdala prvi strip-album Ivana Šivaka, pod nazivom „Ajla: Skriveno - Inicijacija“, koji se proteže na nešto manje od pedeset strana.

Priča započinje akcionom scenom u kojoj mlada devojka beži od rogatog čudovišta i naizgled gine. Zatim nas scenarist prebacuje godinu dana u budućnost, gde nalazimo istu

plavokosu devojku kako se pridružuje „Čuvarima prirode“ u Samoboru, organizaciji sličnoj „Mladim goranima“ ili gorskoj službi spasavanja. Ona tvrdi da se zove Ajla, ali kroz kratke flešbekove saznajemo da je neki znaju i pod imenom Hana i da je zapravo izgubila pamćenje, a Čuvarima se pridružila da bi pronašla nešto ka čemu je vuku novi instinkti. Kada ostane sama u planinarskom domu, njen svet će početi da se meša sa svetom bića iz slovenske mitologije i ceo ovaj album je zapravo uvod za avanturu u koju se Ajla upušta.

Koncept scenarija je jako zanimljiv. Šivak nas vodi u jedan svet koji jako podseća na ovaj naš, čak je ubacio i reference na epidemiju virusa korona. Međutim, u njegovoj priči se stvarnost meša sa starom mitologijom Slovena, a Panonsko more se probudilo i počelo ponovo da raste, što je intrigantan detalj i bilo bi jako zanimljivo videti njegovu dalju razradu.

Ipak, iako je Šivak svoju priču stavio na jako dobre temelje, sama izvedba ovog uvoda je scenaristički prilično nespretna – najviše zbog loše upotrebe prostora. Većina ovog albuma je potrošena bez da smo dobili neke konkretne informacije ili stvaranje atmosfere za svet u koji treba da uronimo u nastavku. Šivak je previše požurio da nas odvede u samoborske šume, a da nas prethodno nije povezao sa samim Ajlinim likom. Pretpostavka je da je možda i glavni razlog tome ograničen broj strana i da je prilikom morao da iskoristi kako bi što pre pokrenuo priču, ali taj momenat može da bude opravdanje samo donekle jer je bar deset strana izgubio u Ajlinom ispraznom razgovoru sa kolegom čuvarom, njenom obilaženju planinarskog doma i cepanju drva.

Sa druge strane, iako ova kritika možda deluje strogo, scenario zaista budi zanimanje i želju za nastavkom čitanja jer mitološki i novo-geografski momenti intrigiraju, a i sam kraj albuma pali tu iskrpu potrebnu da se čitalac zainteresuje za nastavak.

Što se crtačkog dela Šivakovog rada tiče, on je dosta kvalitetniji od scenarističkog, ali postoje nedostaci u kadriranju, naročito kada su u pitanju scene u zatvorenom prostoru, koji bi sigurno mogli da se otklone u toku daljeg rada na dužim naslovima poput ovog. Sa druge strane, stilizacija je jako simpatična i promene u atmosferi su urađene odlično, kao i dizajn mitoloških stvorenja, što je ujedno i najveći kvalitet crteža u ovom albumu.

Kada se podvuče linija, ovo svakako nije neki vanserijski strip, ali budi znatiželju i nadu za nastavcima, a pokazuje i potencijal koji autor ima u devetoj umetnosti. Recimo da je Šivak, za sada, tek počeo da dletom otkida parčad sa svog mermernog bloka i da vremenom i radom može na kraju da stvori jako lepu statuu. ■

Nikola TASKOVIĆ

„Janzin“ (Jan Škrinjar, „Hrvatski autorski strip“, 2020)

Hronika najavljene krvi

Kada je, već u trećem pasusu predgovora „Janzina“, Matija Pisačić kao korespondentni primer za poređenje sa novim stripom Jana Škrinjara naveo stvaralaštvo Sema Pekinpoa, a odmah potom i Kventina Tarantina, naslov ovog teksta sam se nametnuo. Kombinacija pekinpovskog kulta nasilja i tarantinovske upotrebe krvi, uspostavila se i pre mnogo toga drugog što se od Škrinjarovog stripa moglo očekivati, a očekivati se, već posle čitanja prvih nekoliko strana, moglo mnogo. Kompilirajući deset vešto konstruisanih priča u jedinstvenu celinu, autor je sastavio delo za koje je, tek kada se sagleda u retrospektivi, jasno da se o njemu može govoriti kao o uspelom konglomeratu koji, na takoreći istovetnom metanivou naracije, vrlo uspešno komunicira sa, recimo, „Enciklopedijom mrtvih“.

U puko narativnom smislu, dakle, deset elemenata koje Škrinjar nudi mogu funkcionisati kao deset malih stripovesti, ali i kao jedan jedini strip. Shodno tome, valja mu pristupiti i iz jednog i iz drugog ugla, kako bi se adekvatno videlo čega tu sve zapravo ima.

Album otvara „Ogledalo“, koje na spomenutu „Enciklopediju mrtvih“, konkretno na priču „Slavno je za otadžbinu mreti“, nalikuje i preko spomenute narativne tehnike. Fabula se, u oba slučaja, gradi sa rastućim ubrzanjem, kulminirajući na samom kraju katarzičnim trenutkom neposredno pre pogubljenja protagoniste. Škrinjar, ipak, ovo malo čudo izvodi na znatno manjem prostoru – na svega četiri strane zgnusnate radnje. Tom nategnutošću dolazi se i do druge zgodne reference, takođe iz domena književnosti – Borhesove priče „Tajanstveno čudo“. To je još jedna priča o pogubljenju, ovaj put pak, ispričevane iz ugla Jaromira Hladika, kome polazi za rukom da momenat pre sopstvenog streljanja namoli Boga da zaustavi vreme kako bi, makar u imaginaciji,

mogao da dovrši dramu koju je ranije u životu započeo da piše. Čitava priča, modelovana tradicionalnim borhesovskim majstorstvom rastezanja i zbijanja prostora i vremena, odvija se tako u jednom zaustavljenom trenutku, dok Hladik žuri ka kraju priče, u skladu s tim i kraju života. Gušter Đuro, Škrinjarov protagonista „Ogledala“, kome se vešala smeše zbog opštenja sa gospodarevom mladom ćerkom, tek u poslednjem trenutku, ugledavši dojke gospodareve starije kćeri, shvata kakvu je grešku napravio. Poređenje s Borhesom zgodno je jer na ovom mestu omogućuje da se istakne jedna važna osobina stripa „Janzin“, a to je duboki pesimizam koji ga, za razliku od Borhesove priče, prožima. Hladik, naime, umire zadovoljan jer je makar u imaginaciji stvorio nešto estetički vredno, i nije preterano egzotična ocena da je reč o još jednoj u nizu priča u slavu priče kakvih kod Borhesa ima koliko kod malo kog drugog autora. Nasuprot tome, Škrinjar ne podiže spomenik ničemu; Gušter Đuro ne nosi u sebi nikakav kreativni polet, on ne strada zarad visokih ideala, njegovu poslednju misao ne zaokuplja estetička vrednost. Naprotiv, on, jednostavno, ostaje da visi nezadovoljan ne zato što visi, nego zato što visi zbog obljube pogrešne ćerke.

Autor ni na trenutak, do kraja stripa, neće ponuditi nekakav prostor za spas ma kakvog ideala o čistoti, ako hoćete – spas samih likova. Svi će oni, uslovno rečeno, da vise, ne toliko zbog društvene nepravde, zadrnosti sredine, kapitalizma ili čega god s kolektivnim predznakom. Visiće, svako na svoj način i u svom malom, kolektivistički gledano beznačajnom životu, zbog inherentne težnje ljudske prirode da se samouništi. I to je, u neku ruku, velika sličnost sa Tarantinovim viđenjem ljudske prirode kao fundamentalno koruptivne na krajnje individualnom planu. Uzme li se, još jednom, Gušter Đuro, i porazmisli li se dobro o tome šta bi bilo da mu je, kojim slučajem, ponuđeno spasenje kakvom se nadao Kišov plemić Esterhazi, nikakve dileme nema – strah od vešala ne bi od njega napravio uzornog građanina. On bi, jednostavno, pohrlao da opšti i sa

gospodarevom starijom ćerkom, potom opet na vešala, ovog puta, zapravo nimalo apsurdno, zadovoljan.

Naredna četiri segmenta – „Krug“, „Nitko i nešto“, „Parkurva“ i „Tik-tak“ odlikuju se u mnogome istovetnim, aristotelovski rečeno, finalnim uzrokom, premda teme značajno variraju. Namera koja leži kao pokretačka sila sva četiri stripa krije se u praktično istovetnoj ironiji koja ih prožima u meri koju će nadmašiti tek segment „Kurve“ pri samom kraju Janzina. Ne odustajući od načelno pesimistične slike o ljudskoj prirodi kakva je inaugurisana u „Ogledalu“, autor privremeno odustaje od intelektualističkog sloja karakterističnog za prvi segment, fokusirajući se više na crnohumorni aspekt koji se iz napomenutog stanja ljudskog života može izvesti. Četiri segmenta koji slede ne slave entropijske težnje čoveka, ali nemaju problem da im se, ili makar imajući ih na umu, pošteno nasmeju. „Krug“ počinje kvantitativno skromno, na jednoj strani, repetitivno sumornog izraza lica neimenovanog protagonista zarobljenog u ničeanskom večnom vraćanju istog. Na njega se nadovezuje „Nitko i nešto“, lingvistička zabuna u kombinaciji sa krajnje banalizovanom pričom o heroju, prožeta komunikacijom hora okupljenih i pojedinca. On je posmatrač koji jedini ima neka, na prvi pogled, iole racionalna pitanja, što je modus humorističke situacije u kom su hrvatski autori tradicionalno ostvarivali zavidne rezultate (setimo se, recimo, svih prepucavanja na liniji pojedinac-kolektiv u „Našem malom mistu“). Crni humor dodatno se zaoštava „Parkurvom“, u kojoj je motiv heroja još jednom okrenut naglavačke, smešten u lik njujorške prostitutke rodom iz Karlovca. Poslednji segment je „Tik-tak“, čiji tekst teče u stihu, prateći maksimalno politički nekorektnu priču o kratkotrajnim avanturama gluhog dečaka Perice. U oba slučaja, autor do krajnjih granica rasteže kapacitet savremene publike da svari provokaciju, ne libeći se da bez ikakvog značajnijeg pada u kvalitetu humora, i uz punu svest o kontroverznosti teme, progura sopstvenu zamisao do kraja.

Sledeći segment „Bogovi“ verovatno je najosobnija pojava unutar čitavog „Janzina“, jer otvara prostor unutar koga autor uspeva da ponudi originalnu mitologiju, u neku ruku i antropocentričnu teogoniju, kakva je kroz istoriju filozofije uglavnom karakterisala filozofe materijalizma, a ovde je nalazimo uverljivo uklopljenu unutar šireg sklopa već načete priče o pesimizmu. Čovek, naime, u objekt-svetu Janzina, nije nikakav produhovljeni stvor, u hrišćanskoj tradiciji modeliran po liku svog stvoritelja, i kao takav optimistički postavljen na put ka vlastitom spasenju, od koga se može udaljiti isključivo incidentima u domenu vlastite odgovornosti. Nasuprot tome, u „Bogovima“ će čitalac naići na sliku slabosti i ranjivosti čoveka, zavisnog od pomoći inteligentnijih bića (zabave radi – vanzemaljaca), čija će, krajnje kontingentno uslovljena, poruka da će im se pridružiti ukoliko umre slavno trasirati nadolazeće vekove verskog nasilja. Nigde, dakle, nema uzvišenosti, a čitava tradicija svedena je na kolektivno usmerenu ambiciju u formi datog obećanja da je put ka transcendentnom i onostranom zapravo put ka časnoj smrti. Slika religije kakva se ovde nalazi, dakle, nije slika slavljenja života, nego slavljenja smrti.

Dva segmenta koja potom dolaze – „Krvopija“ i „Kurve“ – u odnosu su prolegomene i elaboracije na nekoliko planova; ono što, dakle, biva najavljeno i naznačeno u prvom, to u drugom biva elaborirano do svojih krajnjih granica. Najslikovitije se to vidi na primeru tarantinovski upotrebljene krvi, koja se na samom kraju „Krvopije“ nalazi unutar upečatljivo jezive scene, da bi se kroz čitav segment „Kurve“ razradila unutar onoga što je, uostalom, i Pisačić u spomenutom predgovoru najavio kao delo uporedivo sa Tarantinovim. U „Kurvama“ kulminira čitav „Janzin“, što na polju nasilja, što na polju izopačenosti ljudske prirode, što, na kraju, na polju više puta načinjanih socijalnih tema poput prostitucije. Vraćajući se motivu vešala kao zaključnom motivu priče iz „Ogledala“, prvog segmenta „Janzina“, autor još jednom rešava da, prolivši usput hektolitre krvi svojih junaka, segment završi vešanjem. Rukovođeno nemilosrdnom i nepogrešivom unutrašnjom logikom dela, logikom po kojoj, takođe, nalikuje unutrašnjoj logici Tarantinovih izleta u žanr vesterna, ovoga puta u gradu vešaju kurve. Kada buknu, jergovićevski rečeno, neke stare omraze, društvo ima istorijski manje-više nepromenljive obrasce utvrđivanja krivice i tu kroz čitav strip rabljena tema prostitucije dobija priliku da po poslednji put zasja u punom sjaju, nudeći ama baš onakav rasplet kakav se u „Janzinu“ i može očekivati. To što, uostalom, uspostavlja nimalo monotone obrasce očekivanja kod dovoljno posvećenog čitaoca redak je i

važan kvalitet ovog stripa.

Poslednji segment „Potraga“ nudi čitaocima jedan u osnovi egzistencijalistički rasplet „Janzina“. Neimenovani protagonista, ogoljen i fizički i mentalno, u potrazi je za smislom. Potraga se može iščitavati kako u ključu egzistencijalizma, doduše pre francuske nego nemačke tradicije, tako i u ključu kontinuiteta sa momentom diogenovskog tražanja u antičkoj filozofiji. Premda i jedna i druga tradicija ostaju u neku ruku skeptične i uzdržane prema rezultatima potrage, autor se ne libi da čitaoca suoči sa tačno onakvim rezultatom kakav se, shodno žongliranju sa različitim momentima antropološkog pesimizma kroz čitav strip, jedino i mogao očekivati. Da nikakvog smisla nema, rezultat je samorazarajuće potrage subjekta, koji, onda, kao saznanje dovršava taj proces razaranja, u maniru u kom, recimo, Džek London razarajući lik Martina Idna u istoimenom romanu razara i koncepciju bildungsromana kao takvog. Sličnu stvar radi i Škrinjar, razarajući, pored subjekta, i bilo kakvu mogućnost da se „Janzin“ iščita kao delo s porukom, pogotovo na polju na kom se ona čini najzavodljivijom da bude iščitana, a to je socijalna kritika. Sva ona vešanja, dakle, nisu u funkciji izgradnje nekakve idealističke poruke o nepravednom svetu, i za pohvalu je što autor ostaje dosledan pesimističnoj noti koju je od početka projektovao, ne dopuštajući ni minimum neophodan da se artikuliše nekakva pozitivna poruka, makar i u formi optimizma volje nasuprot pesimizmu razuma. Vešani će ostati da vise do kraja, i, još gore, njihovo vešanje kao takvo nema ama baš nikakvog smisla. Ono nije oruđe nekakvog narativa, ali, da krug bude zatvoren, nije ni sumrak nekakvog života koji bi, da likovi nisu u više navrata što direktno što simbolički vešani, bio dostojanstven.

Zamerka koja bi se mogla uputiti autoru jeste da zarad doslednosti i celovitosti dela na uštrb što kvalitetnije fabule predaje vizuelni sloj domenu estetike ružnog. Ovo je, međutim, kritika koja bi se mogla uputiti jedino sa stanovišta puritanistički zadržtog estetičkog pristupa temi, ali je i pored toga važno adresirati je, jer ona vešto podmeće kukavičje jaje unutar koga se, zapravo, nalaze dve kritike. Prva bi mogla biti da autor, jednostavno, crta ružne i vizuelno neprijatne prizore, a druga da on crta takve prizore u funkciji fabule, dajući im u odnosu na fabulu sekundaran značaj. Adekvatno adresiranje prve linije kritike zahtevalo bi otvaranje teme o merilima ukusa i objektivnosti sudova ukusa kakvo zahteva znatno veći prostor nego što je ambicija ovog teksta, ali je dovoljno za ovdašnje potrebe pozvati se na puku činjenicu da niti je Škrinjar tvorac estetike ružnog, niti je ona već dobrih stotina godina ikakva novost. Da li bi priča bolje

funkcionisala da je vizuelno predstavljena konzervativnije, realističkim manirom, pitanje je koje nas ili iznova vraća u aporičnu raspravu o prirodi sudova ukusa, ili se, u nešto srećnijoj varijanti, može svesti na pitanje o primatu fabule nad vizuelnim prikazom. I na ovom polju, međutim, autorski postupak je legitiman. On spada u domen jednog neobičnog angažmana, znatno bližeg onome što bi savremeni francuski poststrukturalisti nazvali angažovanjem umetnosti, nego što je to slučaj sa tradicionalnim predstavama o dnevno-politički angažovanom umetničkom delu. Reč je, naime, o tome da autoru polazi za rukom da, kada je u zaključnom segmentu dela likvidirao smisao, pouku i posledično mogućnost da se iznutra gradi nekakva angažovana socijalna kritika, ono što je ostalo jeste metanarativni nivo, prostor da se rad angažuje upravo kroz stvarljanje vizuelne predstave u funkciju fabule. Taj angažman mnogo je pre angažman kognitivnog sklopa posmatrača nego li ma kakav tradicionalni društveni angažman, ali je, upravo kao takav, dobro utemeljen u poststrukturalističkoj tradiciji i, pojednostavljeno, od priče ne oduzima ništa a u velikoj je meri stvar ukusa publike koliko joj daje.

Rizik koji ostaje da visi u vazduhu i da zahteva konačnu ocenu kritike jeste onaj o kome piše Umberto Eko, napominjući da nema ničeg goreg od akademskog rada koji se trudi da, pišući, recimo, o nadrealizmu, imitira nadrealistički stil pisanja. Ovaj strip ne pati od toga. Stvari su, sa osećajem dobre mere, postavljene na svoje mesto i priča teče, na momente konfuzno, na momente apsurdno, ali uprkos svemu teče prirodno. Ono što, međutim, ostaje otvoreno pitanje, a odnosi se više na kritiku nego na sam strip, jeste koliko taj primat fabule nad vizuelnim opravdava tendenciju kako predgovora tako i ovog teksta da se, premda je reč o stripu, bezmalo sve paralele i primeri s kojima se on ima porediti nalaze u književnosti i filmu. Jedno je sigurno – pesimističan momentum „Janzina“ ne uliva mnogo nade u iskupljenje. ■

Luka STOJANOVIĆ

„Arakel 1-4“ (Sotir Gelev, Petar Stanimirov, Rumen Čaušev, Evgeni Jordanov, Dimitar Stojanov Dimo, Penko Gelev i drugi, Udruženje „Projekat Duga“, 2017-2022)

Autorski pečat prkosnog eksperimenta

„Zovem se Arakel. Arakel Hačaturjan. To mi je ime, neka sam proklet!“.

„Eksperiment!“. Tako su u jednoj reči opisali ovu grafičku novelu u četiri nastavka njeni autori. Po scenariju Sotira Geleva, Arakela crtaju Petar Stanimirov, Evgenij Jordanov, Rumen Čaušev, Dimo Stojanov i Penko Gelev, kojima se u poslednja dva nastavka priključuje i Veselin Pramatarov. Reč je o supergrupi bugarskih veterana devete umetnosti, koji već decenijama saraduju na raznim temama i projektima i čije prijateljstvo seže još u osamdesete godine prošlog stoleća, od stripovskog vesnika „Duga“, koji je svojim tiražom od više stotina hiljada primeraka predstavljao uporišnu tačku tadašnje bugarske scene.

„Arakel“ je nesumnjivo eksperiment i to kakav, barem do sada, nije viđen na ovim prostorima. Pred sobom imamo kolektivno delo, na sličan način kao što su to i nama dobro poznati „Vekovnici“ čiji je scenarista Marko Stojanović, a table potpisuje čitav niz umetnika iz Srbije i okolnih zemalja. No, osim tehničkog koncepta (jedan scenarista i brojni crtači, svako sa svojim prepoznatljivim stilom), između „Arakela“ i „Vekovnika“ nema nikakvih drugih dodirnih tačaka. Takođe, reč je o crno-belom stripu sa naglašenom crvenom bojom u odeljcima koji se odnose na grafičko i nespupano nasilje. To je ono što se vidi na prvi pogled, i što samo po sebi nije eksperimentalno.

„Gluvo doba“ (Ninoslav Mitrović, Ana Karan, Borislav Maljenović, Goran Lojpur, Sabahudin Muranović Muran, Milan Mladić, Predrag Ikončić, Zdravko Knežević i drugi, „Deveta dimenzija“, Banja Luka, 2023)

Danas je smrt reformisana

„U društvima u kojima je individualizacija ostvarila napredak od presudnog značaja – istovremeno i na protivrečan način izražavaju nepokolebljivi stav jedinke koja zahteva besmrtnost za ‘sebe samu’ (tu je u pitanju zahtev za ličnim spasenjem), i stav jedinke koja želi da sebe, utapajući se u kosmos, opet nađe u svetu“.

– Edgar Moren „Čovek i smrt“

Čovek je postepeno uviđao svoju nemoć da utiče na tok prirode u vasijskim razmerama: mora da je sa uzdahom ustupao stopu po stopu. Ta zbrka magije i religije ostala je i kod naroda koji su se uzdigli na više stupnjeve kulture. Traje i danas u drugačijim oblicima, u legendama, zapisima, pričama i crtežima. Jedan od takvih primera je i strip-album „Gluvo doba“ Ninoslava Mitrovića.

Pojašnjavajući motiv za nastanak stripa, jedan od strip-crtača kaže, da su u „Devetoj dimenziji“, uz vrhunski kvalitet priča, bili inspirisani i činjenicom da Mitrović kao etnolog istražuje mitove, legende i folklor Srba i starih Slovena.

I tako opet otkrivamo, mada u preinačenom, razrađenom vidu, one dve osnovne antropološke

Ono što jeste eksperimentalno (i originalno) vezano je za činjenicu da je reč o autorskom stripu koji u nadahnutom, gotovo anarhičnom zanosu kombinuje elemente misterije, drame, nadrealizma, SF, horora. Dekor u kome se radnja odigrava se kreće od socrealizma, preko vesterna, tajnih laboratorija i krvavih bitaka u haj-tek budućnosti, dok životna priča glavnog junaka predstavlja čitav niz retrospekcija u prošlost i mogućih pogleda u budućnost. Ona je u tolikoj meri slojevita, da bi je bilo besmisleno predstavljati na ovom mestu. Za to bi bilo potrebno veoma mnogo prostora, i štaviše, to je nemoguće učiniti bez spojlovanja.

Ono što ipak možemo da otkrijemo jeste da je vizuelna inspiracija Arakelu bio šansonjer, glumac i aktivista Šarl Aznavur. I to iz sasvim prozaičnog razloga – Šarl Aznavur (Šahnur Aznavurjan) je globalno napoznatiji Jermenin, ujedno iste nacionalnosti kao i glavni junak ove priče. Ime junaka takođe nije slučajno odabrano i nosi snažnu simboliku. Naime, Arakel se može prevesti kao „poslanik“ ili „apostol“.

Prema rečima samih autora, tokom rada na prvom albumu oni gotovo da uopšte nisu međusobno komunicirali. Da li kao rezultat toga, ili možda pre kao plod svesne namere scenariste Geleva, dobili smo šest, međusobno nezavisnih i iseckanih, storija koje su, nakon pročitano prvog broja, autora ovih redova podsetile na nekada čuveni beogradski grafit „Nema fabulu. To je Godar“. Naravno, kao što Godarovi filmovi imaju fabulu, ima je i „Arakel“, ali njeni obrisi postaju primetniji tek od drugog broja kada se među pričama smeštenim u različitim vremenima i prostorima polagano javlja zajednička nit koja ih objedinjuje. I pored toga, „Arakel“ ostaje veoma zamršen, haotičan i brutalan gotovo do samog kraja četvrtog nastavka, kada siže i plastovi koji okružuju glavnog junaka konačno dolaze na svoje mesto.

Ono što se mora pomenuti kao neosporan kvalitet ovog četvorotomnog izdanja jeste izuzetno grafičko majstorstvo bugarskih veterana devete umetnosti, koje obuhvata gotovo 300 tabli i čija je izrada trajala punih šest godina. Ovaj detalj jasno svedoči o izuzetnim likovnim dometima ovog izdanja. Ako ni zbog čega drugog, „Arakel“ treba (i trebalo bi) da bude zanimljiv i srpskim pasioniranim čitaocima i kolekcionarima stripa.

Da zaključimo, „Arakel“ je originalni stripovski poduhvat koji nosi snažan autorski pečat i prkosi ustaljenim obrascima naracije. Ovo nije štivo za svakoga, već je namenjeno istinskim stripofilima koji će i najbolje oceniti njegove domete. ■

Aleksandar UZELAC

teme: u zahtevu za ličnim spasenjem one su praćene strepnjama koje su se javile u novije vreme, dok su u težnji za spasenjem u kosmosu uklopljene u filozofsko razmišljanje. Religija će se neprestano kretati između ta dva pola: boga od krvi i mesa koji umire i ponovo se rađa, na jednoj, i bogasveta, Velikog Bića prirode, na drugoj strani.

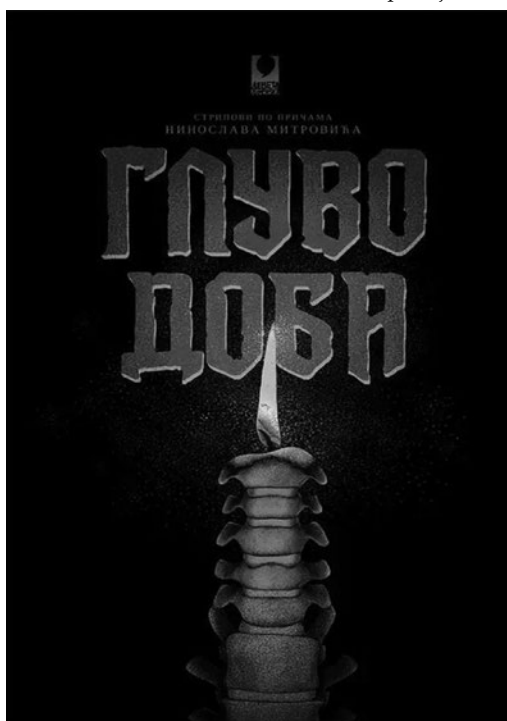
Istovremeno počinje da se ukazuje i treće kretanje, koje, podvrgavajući

verovanje u besmrtnost koje religija propoveda korozivnom delovanju kritike i razumske sumnje, teži da ga potpuno razori.

„Smrt je za čoveka utkana u njegov svet, njegovo biće, njegov duh, njegovu prošlost, njegovu budućnost. Previše odvojiti jedinku od vrste i društva s jedne strane, a život od smrti, s druge strane, napravio sam grešku na teorijskom planu“.

– E. Moren „Čovek i smrt“

U borbi sa starom verom, crkva je smatrala za svoj glavni zadatak da eliminiše najveća paganska božanstva; niži demoni nisu joj mnogo smetali, i zato ih je ona uglavnom ostavljala na miru. Ako bi narod nalazio za potrebno da protiv onog ili ovog zlog demona preduzme mere, crkva kao takva i njeni predstavnici pomagali su pri tome, svesno ili nesvesno (osvećivanje kuće ili čak sveštenikova intervencija prilikom ubijanja vampira).

Kao što neko reče za „Gluvo doba“, zahvaljujući nesvakidašnjem talentu autora da krajnje slikovito izgradi atmosferu sveta o kojem piše, čitalac lako biva izmešten u literarni prostor kojim se kreću drekvaci, vampiri, more, vodeni carevi i druga bića iz slovenske mitologije.

Kada je reč o pojedinim demonima iz paganizma, a koje srećemo i u ovom strip-albumu, današnji čovek, bez obzira na to da li je intelektualac ili analfabet, zamišlja ih uvek u ljudskom obliku. Taj njihov oblik može biti lep ili nakazan, prijatan i mio ili odvratni i strašan, normalno veliki ili džinovski, tek on uvek ostaje ljudski. Od prve do poslednje priče, a ima ih ukupno devet („Zavjet“, „Bdenje“, „Noćna zvona“, „Crna bilježnica“, „Vodeničar“, „Lorgo“, „Izba na kokošijim nogama“, „Nevjesta“ i „Kumin dar“), autor ostaje verodostojan srpskoj mitologiji, tj. tradiciji. Demoni u ljudskom obliku, poput vukodlaka, drekavca, vampira i veštica su redovna tema horor priča Ninoslava Miloševića. Ovde ne bih ponaosob o svakoj priči, ali ću izneti neke zajedničke karakteristike. Neki demoni, pa i u ovim pričama, nisu ništa drugo nego potencirane životinje. Vučji oblik vampira tipično je srpsko (slovensko) shvatanje, jer najveći naš narodni Bog, imao je, takođe, vučji oblik („Zavet“). Veštica je po svom postanku, uglavnom i po svojoj prirodi i funkcijama, ženski korelat vampira. Ono što je takođe karakteristično je, a to je veza sa slovenskom boginjom Persefonom, gde Mitrović majstorski prenosi motiv u novo doba, oživljavajući ga na kraju priče. („Izba na kokošijim nogama“).

„Ove priče nedvosmisleno sadrže fantastiku, natprirodna bića u njima stvarna su na predmetno-prikazivačkom planu – nisu relativizovana nepouzdanim pripovedačima. Svet koji opisuje „Gluvo doba“ je mračan svet, nesiguran, nepouzdan – svet u kome čim sunce zađe, nastupa vreme onostranih sila s kojima je velika muka izaći na kraj čak i onda kada se sve radi „po propisu.“ – Dejan Ognjanović

U strip-adaptaciji „Gluvog doba“ nailazimo na dve dimenzije, dva ugla gledanja, doživljaja. Jedno je autorova priča, drugo tehnika strip-crtača. Postavlja se ozbiljno pitanje: da li su likovi isti ili približno oslikani kako ih je autor kroz opise ponudio. Ja bih rekao, domišljeni, doradeni,

oslobođeni konačnog oblika, lica i naličja i ponuđeni čitaocu, posmatraču, na dalji doživljaj, ako uzmemo u obzir da nijedna od ovih priča nema svoj kraj, u smislu pravog razrešenja, raspleta stvari i događaja. Svi ti elementi i efekti koje nalazimo u stripu, postignuti su koloritom boja i to tamnih ili smenjivanjem tamno-svetlo. Prisutnost stilskih sredstava karakterističnih za ovaj žanr, a i za samu devetu umetnost, poput onomatopoeje, personifikacije i dosta upadljive sinestezije (čudesni fenomen koji menja čulne percepcije).

Skoro svi likovi u Mitrovićevim pričama su adaptirani u životnu stvarnost i strast koja ih obuzima u susretu sa smrću. Oni vode obične živote, sve do onog časa vampira, veštica, drekavaca i drugih nemani, do doba noći (gluvo doba) koje je povezano sa natprirodnim događajima i silama, sat posle ponoći. Tada dolazi do jednog vida njihovog preobličenja, jer bivaju obuzeti strahovima i strepnjama. Takođe, likovi i radnje su većim delom smešteni u ruralnim sredinama, u ostvarenom zajedništvu sa prirodom i mitskim znanjem o pripadnosti. U tom preplitanju folklor, mitologije i sujeverja niko nije pošteđen, od najmlađih do najstarijih.

„Pažljivo izgrađen i vrlo siguran stil, prožet etnologijom i tradicijom, ali najviše autentičnom emocijom, napisan starinskim ali ne i staromodnim jezikom, s lakoćom čitaoca uvlači u mračnu, jezivu atmosferu priča smeštenih u svet srpskog/balkanskog sela“
– Branislav Predojević

Priče, ambijent, likovi – sve je arhaično, što daje još uverljiviji pečat pripovedačkom tonu. Međutim, shvatanja o demonima nisu ostala kroz sva vremena jednaka, već su i ona, u toku vekova, pretrpela razne promene, a i sam doživljaj smrti izgleda malo drugačije i slobodnije se interpretira. Danas je smrt reformisana!

Nijedan put nije danas stvarno otvoren, nijedan put nije stvarno zatvoren. Putnik-čitalac u slučaju stripa „Gluvo doba“ može da doživi zaista novu pustolovinu! ■

Dejan ĐORĐEVIĆ

„Stripoterapija“

(Ana Petrović, „Kreativni centar“, 2023)

Terapija u slici i reči

Naslov prvog stripa nadarene ilustratorke Ane Petrović, „Stripoterapija“, govori sve, kako o ideji, temi, motivima na kojima je ova jedinstvena knjiga zasnovana – tako i o njenoj funkciji. Naime, Ana ne samo da je, u slici i reči,

istkala pripovest o procesu psihoterapije kroz koji je prošla i kroz koji čitalac prolazi sa njom – njena „Stripoterapija“ doista je shvaćena, i prihvaćena kao vid terapije, čita se terapijski, kao lek za dušu. A „pacijentata“ ove knjige sve je više, što svakako predstavlja najveću nagradu za debitantkinju u svetu devete umetnosti, pored celog niza zvaničnih priznanja kojima je ovo izdanje „Kreativnog centra“ ovenčano ot-

kako se pojavilo na prošlogodišnjem beogradskom Sajmu knjiga. Kolekcija stripova iz kojih je kreirana ova knjiga, nije nastajala sa pretenzijom da knjiga postane – moglo bi se reći da je počela da se rađa bez ikakvih pretenzija, posve spontano. Čak i nisu postojali na papiru, već samo na društvenim mrežama, gde je Ana postavljala sličice sa početnih seansi... – „Stripoterapija“ je nastala u vreme kada sam se osećala loše – otkriva Ana. „Nastala je spontano, kao interna šala između mene i moje psihoterapeutkinje. Počela sam da crtam i zapisujem neke od dijaloga i situacija kroz koje smo prolazile, trudeći se da gorkim temama uvek dodam određenu dozu humora. ‘Stripoterapija’ je ubrzo postala mnogo više od interne šale. Stripove sam počela da objavljujem na društvenim mrežama. Najčešći komentar bio je: ‘Ovo sam ja!’ Ljudi su sebe prepoznavali u stripovima. Te reakcije su me motivisale i ohrabrine. Shvatile sam da mnogi dele moje iskustvo. Ovo nisu stripovi samo o meni, već o svima nama. Ta, na početku doživljena, pa i osmišljena kao sasvim lična, vrlo brzo se ogolila kao priča mnogih – ako ne i svih nas. Prepoznavanje pada na prvu, već kod onih standardnih pitanja koja prethode svakoj odluci o odlasku na psihoterapiju. Ta pitanja i neizostavna prateća pre(do)mišljanja dočekuju čitaoca već na početnoj stranici stripa posvećenog ‘svima nama’: „Da li mi treba pomoć? Sačekacu još malo. Možda prođe samo... Da. Treba mi pomoć.“

Nakon odluke, sledi upoznavanje sa likovima stripa – psihološkinjom i psihoterapeutkinjom sa jedne, te primenjenom umetnicom i klijentkinjom, sa druge strane. Obe su, u stvari, sa iste strane – ne samo u suštinskom smislu, budući da im je cilj zajednički, a to je prolazak kroz proces ozdravljenja klijenta. Terapeut i klijent su, u Aninom stripu, i formalno baš uvek predstavljene sa iste strane – desne. Leva

je strana ove jedinstvene knjige rezultat dorade, koja je usledila nakon spoznaje da je „Stripoterapija“ doživela bum na netu.

Jer „Stripoterapija“, iako se „strip“ našao u njenom naslovu, nema klasičan scenario, niti standardnu priču. Ali zato ima jasan koncept.

Tu je, pre svega, crtež u (makar čitaocima dečjih knjiga u izdanju „Kreativnog centra“) prepoznatljivom maniru Ane Petrović. Taj crtež na neparnim stranicama knjige je uvek isti, a pritom se svaki u potpunosti razlikuje od svih ostalih u kolekciji. Preciznije – Ana je svesno i namerno postavila statičnu scenu sa uvek dva ista lika, dve junakinje ove „psihološke drame“, ne bi li naglasila da je psihoterapija PROCES, nešto što TRAJE i odvija se vrlo postepeno, zahteva doslednost i posvećenost učesnika... Potom se autorka, polazeći od tog istovetnog, ponavljajućeg prizora, vešto poigrala, neretko i razigrala u detaljima, docrtavajući druge likove i najrazličitije blesave stvarčice i stvorenja, oživljavajući katkad crtež bojom a drugi put neočekivanim položajima, potezima, rečima.

Reč je, odnosno scenario, ono sa čime se umetnica uhvatila u koštac prvi put – i pokazala da i te kako ume da izađe na kraj i sa scenarijem. Makar kada je on zasnovan na njenom ličnom iskustvu. U svakom slučaju, dijalozi su u „Stripoterapiji“ i pametni i interesantni i vrcavi i gorki i otkaćeni, i baš uvek duhoviti, iako skoro nikada ne govore o

nečemu previše smešnom.

Dok se na pomenutoj desnoj strani knjige nesmetano odvija proces psihoterapije, sa sve vidljivijim rezultatima, čitaoca sa leve strane, one naknadno domišljene, dopisane i docrtane, kada je kolekciju odvojenih stripova valjalo osmisliti kao „pravu“ knjigu i ubaciti među kartonske korice – (d)očekuje svašta. Ima tu i pouka o psihološkoj nauci, i nasumičnih misli (u slikama i reči, opet), i proplamsaja sećanja na detinjstvo, bljeskova ko zna kada proživljenih osećaja ili delića ko zna kada upamćenih i neretko (be)smislenih informacija, pesmica, reklamnih slogana...

Brzo smenjivanje tih levo pozicioniranih fleševa sa slikama i dijalogima kroz koje čitalac prati proces (iz)lečenja autorke, vrlo brzo i najčešće u dahu dovodi čitaoca do kraja ove stripske terapije. A na tom kraju, dočekuje ga kako pogovor umetnice, tako i druge junakinje knjige – terapeutkinje Tijane.

Terapeutkinja je konstatovala da je Anino hrabro istupanje i odluka da se na društvenim mrežama ogoli i prikaže ono kroz šta prolazi, ohrabrilo mnoge da se zapute u istom smeru, te da je podrška stripovima kontinuirano rasla sve dok se (još mnogo pre ideje o štampanom izdanju) nije stvorila jedna istinska oaza mentalnog zdravlja – koje je odavno postalo nasušna potreba svih nas. ■

Marina MIRKOVIĆ

„Neverovatne priče“ (Mija Kulić, „Forma B“, Osijek, 2023)

Bizarni horor sa smislom za humor

Postoji nešto posebno u kratkim pričama. Nekako sam ih uvek doživljavao kao sitne kolače koje možete na brzinu da prožderete ako vam se jede nešto slatko ili da ih gustirate poput pravog slatkosca puštajući da vas zanese senzacija ukusa. Možete da uzmete jedan i vezbate samokontrolu ili da tamanite gomilu za gomilom dok vam ne pripadne muka. A ima raznih sorti: posni, oblande, bombice, vanilice, sa lešnicima, kokosom, orasima... Tako isto i sa kratkim pričama, samo što one ne goje i ne boli stomak kad pojedete par desetina.

Ja obožavam kratke priče i oduvek me je kod majstora kraće forme fascinirala veština sažetog pripovedanja i sposobnost da sa nekoliko strana suštinski može da se poentira na isti način kao i sa stotinama. Emotivno i suštinski. Međutim, ovo „oduvek“ se odnosi isključivo na književnost i majstore koncentrisanog pripovedanja kao što su: Po, Lavkraft, Borhes, Agata Kristi, Dojl... U devetoj umetnosti sam naklonost poklanjao gotovo isključivo dužoj formi, grafičkim romanima jelte. Čak sam iz neobjašnjivih razloga izbegavao kraće stripske priče ako se ne radi o novinskim stripovima kao što su „Garfield“, „Kalvin i Hobs“, „Hogar“ i tome slično.

Međutim, srećni su ljudi koji razvejavaju svoje zablude na vreme, a ja sam ne tako davno prigrlio kratku priču i u formi stripa. Pomogli su u tome „Torpedo“, „Mort Sinder“, „Alvar Major“, „Helboj“, ali i radovi čoveka koji mi daje priliku da pišem ove redove, Marka Stojanovića, oličeni pre sve-

ga u zbirci sa temom srpske golgote u Prvom svetskom ratu „Do pakla i nazad“. Zahvaljujući Marku i saradnji koja traje već nekoliko godina, otkrio sam i brojne druge domaće autore čiji rad se ne ceni ni približno onoliko koliko kvalitetom zaslužuje.

Najnovije otkriće koje je proizišlo iz mog pisanija za „Strip Pressing“ su „Neverovatne priče“ Mije Kulića u izdanju „Forme B“. Radi se o zbirci od deset kratkih stripova u kojima prevladava atmosfera bizarnog horora koja je protkana jako zanimljivim smislom za humor, a kruna svake priče je potpuno neočekivan i neverovatn obrt na samom kraju. Svaka od ovih priča je pokrenuta vrlo maštovitom idejom i uglavnom su realizovane scenaristički na jako kvalitetan način, ali tako da bi trebalo

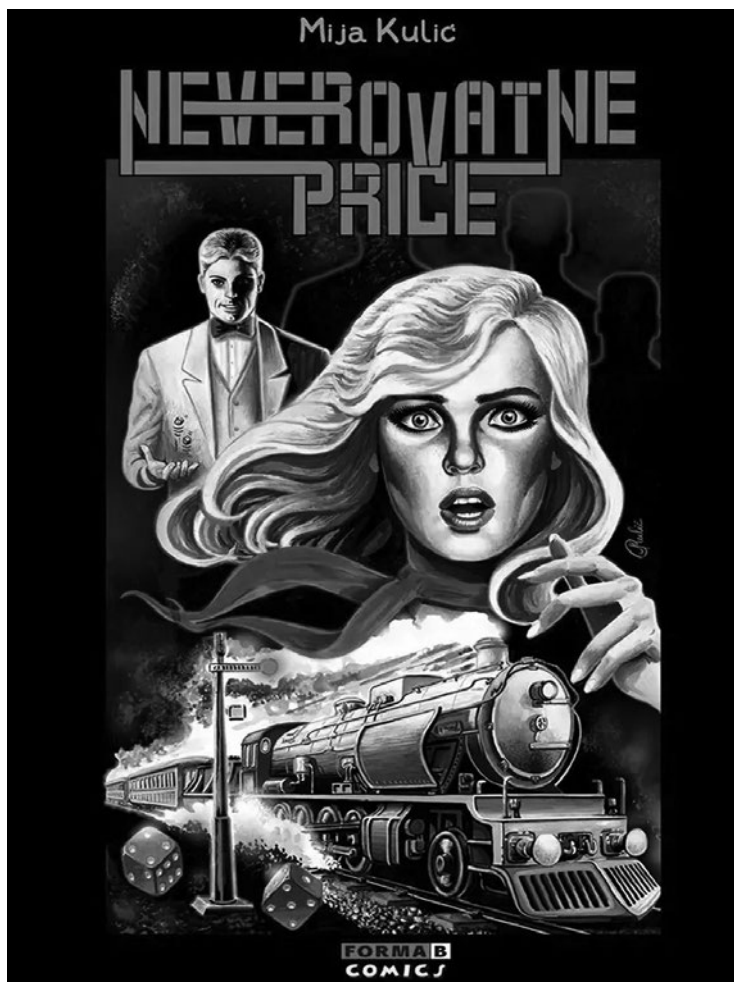
da se čitaju u određenim vremenskim razmacima, jer bi u suprotnom moglo brzo da dođe do zasićenosti i osećaja repetitivnosti.

„Neverovatne priče“ su tako naštimentovane da stoje na istoj ravni kao i stripovi koji su nekada objavljivani u časopisima „Creepy“, „Eerie“ ili „2000AD“, a koji su nam dostupni za pravljenje takvog poređenja putem novijih publikacija domaćih izdavača. Koren mašte anglofonih pisaca koji su radili u tim časopisima je jako sličan onom iz kog su iznikle Kulićeve priče, i sigurno je da bi radovi ovog Leskovčanina mogli lako da se utope u neku od inostranih zbirki, a da niko ne uoči odudaranje. Zapravo, tu nema mesta nekom čuđenju, jer je još 1987. godine Kulić bio na vratima „Marvela“ čiji prag nije prešao zbog ostavke glavnog urednika, Džima Šutera.

Kulićev crtački stil u ovim stripovima podseća na mešavinu Magnusa i naivnog slikarstva i lepo se slaže sa atmosferom u pričama. Oku naviknutom na moderne crtačke rukopise 21. veka anatomija može povremeno izgledati pomalo čudno, ali treba uzeti u obzir godine koje nas dele od nastanka ovih priča. S druge strane, dobar broj crtačkih nedostataka je prikrilo dinamičnošću i vrlo dobrim kadriranjem uz pomoć kog stvara željeni ritam u priči i oko čitaoca usmerava na dobre strane svog likovnog izražaja.

Kulić ima bogato iskustvo u radu na novinskom stripu, radeći za nemački strip časopis „Gespenster-Geschichten“ i druge magazine izdavača „Bastei Verlag“, kao i „Toma i Džerija“ za „Condor Verlag“ i belgijsko tržište. Za novosadski „Dnevnik“ je osamdesetih radio naslovnice nekoliko edicija roto-romana, a devedesetih je imao svoj serijal „Siliksa, kraljica Akse“. Sa Nikolom Mitrovićem Kokanom, osnovao je maja 1995. Školu stripa u Leskovcu, u kojoj je nekoliko meseci radio kao predavač. ■

Nikola TASKOVIĆ

„Beskrvni IV: Dvanaestorica“ (Marko Stojanović, Kenan Halilović, Stefan Katanić, Emre Sonmez, Osman Hajdarević, Zvonimir Vidić, Hrvoje Ružić, Marko Nikolić, Gašper Krajnc i drugi, samostalno izdanje, 2024)

Besmrtnost na dar

Voleo bih da znam šta bi Rodžer Zelazni mislio o Marku Stojanoviću i svetu koji je stvorio.

Dobro, voleo bih ja mnogo toga. Deset kila manje, najmanje. Za početak. Ili da neko konačno smisli dijetu koja podrazumeva da osoba na posebnom režimu ishrane mora redovno da konzumira palačinke sa pekmezom od šljiva u enormnim količinama. Kunem se da nisam pipnuo nijednu najmanje godinu dana i da bih ubio za jedan tanjir, a išao na tešku telesnu povredu za par zalogaja, ali ova prokleta vaga je i dalje sve bliže trocifrenim brojevima kad god stanem na nju. I da sam viši, jer bih onda možda bio dobar košarkaš¹. I da sam pametniji, jer onda bi mi pucalo prsluk za košarku. Kad već pravim spisak, ne bi mi smetalo da cena kvadrata u gradu nije nešto niža od iznosa za koji biste dobili dvospratnu kuću u bilo kom selu, a verovatno i domaćinov stočni fond, pride.

Ili, pošto građevinska mafija ne ispunjava želje, možda da se držim nečeg realnijeg. Šta mislite, da li bi Holivud² mogao da snimi letnji blokbusterič na osnovu voljenog i poštovanog sf-romana, a da potpuno i nepopravljivo ne oskrnavi remek-delo vezano za stub za mučenje? A ako ne može, imam rezervni plan – bi li neko pozajmio Brajanu Herbertu malo srama i stida³? I da, šćeo bih i mir u svetu, molim lepo, ali izgleda da nas je Sandra Bulok sve izbaksuzirala kada je snimila „Miss Congeniality“ tamo negde oko dveiljadite⁴.

Imam ja još mnogo toga na umu, ali vas sada verovatno (ne) zanima zašto me kopka šta bi Rodžer Zelazni mislio o Marku Stojanoviću i svetu koji je stvorio.

Zbog „Dvanaestorice“, naravno. Pet, možda čak i šest godina sam priželjkivao da Marko i ekipa naprave kratak, najkraći mogući predah od „Vekovnika“ i vrate se u sadašnjost, avanturama Alekseja i njegove šarenolike družine pomagača započetim u „Trećem činu“. Ove godine, želja mi je konačno ispunjena. Na neki način. Nikad ne očekujte da će Marko, kada sprema novi album u jednom od svojih serijala, da to radi u skladu sa vašim očekivanjima. Radnja, likovi, mesto i vreme zbivanja, mogu biti potpuno drugačiji, a da to i dalje legitimno bude novi nastavak sage započete u „Vekovnicima“ i „Beskrvnima“.

Naravno, i „Dvanaestorica“ su takav slučaj. Novi album „Beskrvnih“ je manje (ili iskrenije, nimalo) direktni nastavak „Trećeg čina“, a više stripovski antipod, iskripljeni odraz u ogledalu prvog albuma u serijalu, „Mrtve straže“. Koja je bila, za Stojanovićeve standarde, lagani uvod, zbirka pomalo krvavih priča posvećena upoznavanju čitalaca sa likom, delom i motivima glavnog junaka, Alekseja Vasiljeviča

(nekadašnjeg donskog kozaka i nekadašnjeg pripadnika Dvanaestorice, lične garde gospodara svih vampira) i njegovih manje ili više neobičnih saveznika koji mu u sadašnjosti pružaju pomoć u borbi protiv bivše braće po kandžama i očnjacima. „Dvanaestorica“ su, takođe, zbirka priča, ali ne o Alekseju (osim jedne, u kojoj je glavni akter), već o drugim vampirima koji su bili ili su i dalje deo ove elitne grupe. I kada sam dovršio strip, prva⁵ misao mi je bila: „Majku mu, imam utisak da sam pročitao Zelaznijevih „Devet prinčeva Ambera“, ali ispričevanih iz vizure ostale osmorice“.

Pokojni Rodžer Zelazni bio je jedan od najznačajnijih američkih pisaca fantastike u prošlom veku. Ma, svih vremena. Naučne fantastike, epske fantastike i svih drugih koje postoje ili će tek postojati. Verovatno već sve znate i o njemu i ja ovde uludo trošim ove redove, a ako nije tako, imate knjige koje je napisao, knjige

da na njima oživite par trenutaka eksplozivne akcije koja će promeniti nečiji život (i okončati sve ostale). Osmelite se da u nekoliko kratkih kadrova pokušate da uhvatite bit Kafkine proze ili u jednom predugom gubitak nečeg što je ljubomorno čuvano vekovima.

Zamislite da u svemu tome uspete.

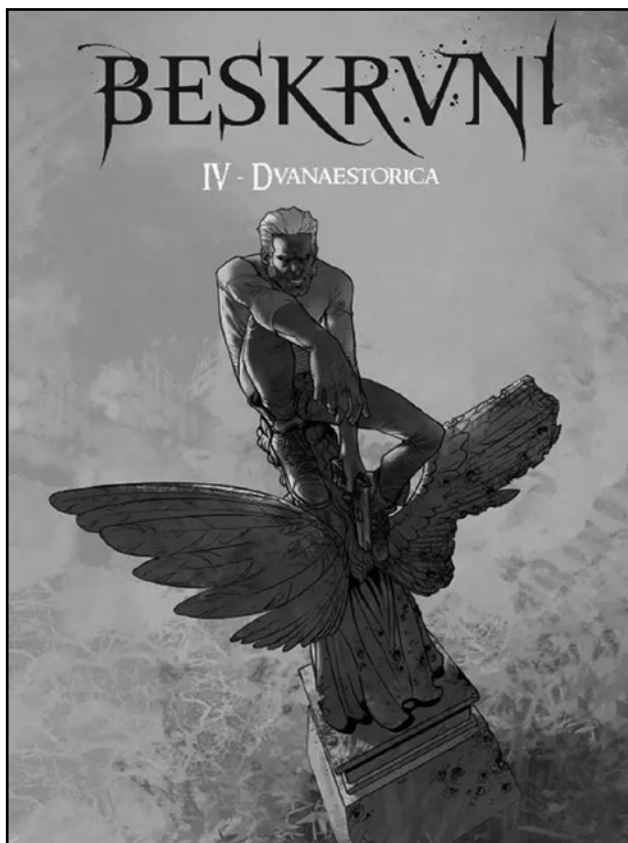
Nemam reči kojima bih uspeo da objasnim koliko sam oduševljen što je Stojanović u „Dvanaestorici“ na pukih 60-tak tabli stripa postigao ono na šta je Zelazni potrošio stotine i stotine često izvanrednih stranica u par desetina romana. Kako bi izgledalo dobiti besmrtnost na dar, kakvi bi se blagoslovi i prokletstva krili iza takvog poklona? Kako bi na kvarljivu robu, kakve su ljudske duše, moglo uticati saznanje da će za vas uvek svanuti neki novi dan, da imate pred sobom večnost na raspolaganju da ostvarite bilo koji cilj. Mogli biste se prepustiti njenim blagodetima i uživati u osećaju superiornosti.

Ili bi, kako vreme prolazi, dosada mogla početi da vas izjeda, polako ali sigurno, sve dok se ne prepustite ravnodušnosti ili potražite izraz u apsurdu. Da li bi vas mučila cena koju ste platili? Da li biste se uopšte držali za ostatke svoje ljudskosti i kako? Za šta biste živeli, a za šta biste bili spremni (još uvek) da umrete? Kroz epizode iz života izabranih gardista „Gospodara vampira“, u nizu efektivnih minijatura, „Dvanaestorica“ načinju spomenute teme i pružaju dobru zabavu, baš kako smo navikli. Baš kako su nekada prinčevi iz Ambera radili.

Od početka do kraja, odnosno, kada je o ovom albumu reč, od „Razvojnog puta Bore Šnajdera“ do „Početka“, Stojanoviću je sreća omogućila da saraduje sa grupom izuzetno talentovanih crtača, koji su znali kako da njegove suludo ambiciozne zamisli ostvare. Počev od surovog realizma Kenana Halilovića, preko smele slikarske tehnike Zvonimira Vidića, do majstorske karikature Hrvoja Ružića, svi su pokazali da su i više nego spremni da odgovore izazovima koje je pred njih stavio scenario i da ostave na „Dvanaestorici“ lični pečat koji će ovaj album učiniti novim stubom Stojanovićeveg sveta.

Jebem mu sve, baš bih voleo da su Rodžer i Marko, možda u nekoj krčmi u Beču, imali priliku da za istim stolom u isto vreme popiju kafu ili neki šnaps. Kakav bi to slavan slučajan susret bio i kakve bi se sve zamisli iz njega izrodile. Nažalost, junaci iz stvarnog sveta po pravilu nisu besmrtni i Zelazni već dugo nije sa nama. Ali imamo Marka i, zahvaljujući njemu, novi album „Beskrvnih“, sa još jednom besmrtnom pričom o besmrtnicima. Tu i tamo, neke (retke) velike želje se ostvare, uživajte u tome. Ja već jesam. ■

Vladimir MILOŠEVIĆ

napisane o njemu i internet na raspolaganju. Za ovu priliku dovoljno je da znate da su njegove omiljene teme bile besmrtnost i besmrtnici. I da sam mislio da niko o njima za mog života neće pisati bolje od Zelaznija.

Drago mi je da nisam bio u pravu.

Zamislite da imate na raspolaganju šačicu kratkih stripova. I da u svakom pričate priču o nekoj drugoj osobi. U jednoj na samo šest stranica predstavljate čitav život posvećen dostizanju perfekcionizma u jednom jedinom pokretu. U drugoj, poklonjeno vam je dvanaest stranica

¹ Realno, uz moj talenat, ni dva i po metra ne bi pomogla. Ali čovek ima pravo da mašta. Piše u nekom ustavu.

² Nemam pojma što se i dalje pravim lud, danas se to piše i čita „Dizni“.

³ Prvo sam hteo da napišem Džordžu Lukasu, ali on ionako ne bi znao šta da radi sa njima.

⁴ Bilo bi lepo i da niko ne zna da da sam gledao „Miss Congeniality“, ali taj metaforički voz je upravo napustio svoju metaforičku stanicu, zar ne?

⁵ Ili, verovatnije, druga. Prva je verovatno odnosila na to da sam gladan i da bih prodao dušu i novo izdanje Anansijevih momaka za tanjir palačinki sa pekmezom od šljiva. Avaj, niko nije pokušao da je kupi.

⁶ Originalna knjiga, naravno, naraciju vodi sa tačke gledišta devetog.

Tek tako hoćeš da mi je otmeš!!

ŠTA TI MISLIŠ, KO SI TI BRE!?

Smiri se čoveče, sama mi je prišla. A to ko sam ja te se ne tiče.

Loš jednom mi tako odbrusi i moraću da-

I ŠTA ČEŠ!?

CLINK!!

CAK!!

I moraću da joj otkrijem da je ovo sve bila nasmestaljka kako bismo je uhvatili. Ali sad joj je jasno!

Ajde ne pravi se luda!

Štr..?

Već nedeljama pripremamo ovaj plan... Znamo ko si ti zapravo! Pola zapada te traži...

Sve nam je bilo jasno čim si počela da se raspituješ oko LIZNOG rubina. A potvrdila si naše sumnje kada si mi ga skinula s vrata misleći da neću primetiti!

WANTED

ZA KRAĐU, PLJAČKU I PREVARU
NAGRADA \$125

Strip fenomeni: Zerocalcare

Piše: Miodrag DANILOVIĆ

Nula kamenca i kvit!

Već u 19. veku Sent Bev i Oskar Vajld opisali su jedan zanimljiv društveni fenomen. Reč je o naročitom odnosu između umetnosti i stvarnosti. Do njih se naivno verovalo da je umetnost sluškinja stvarnosti i da se njeni dometi mogu oceniti kvalitetom kojim oponaša prirodne i društvene fenomene. A onda je došlo do promene. Primećeno je da ljudi kupuju nameštaj po ugledu na enterijere iz Balzakovih romana, i da Englezi, nakon susreta sa impresionističkim slikarstvom, na sasvim drugačiji način posmatraju svoje maglovite klimatske prilike.

Sto i kusur godina kasnije digitalna revolucija i mediji kojima je dala vetar u leđa stvorili su novo lice sveta u kome jednako pravo građanstva imaju i bogovi i monstrumi, i slavni likovi minulih epoha i tvorevine mašte sineasta, industrije igara i stvaralaštva na polju stripa. Ta čudesna dimenzija globalne kulture, u kojoj se sudaraju najrazličitiji uticaji i sa lakoćom ukrštaju naoko nesrodni koncepti elitne umetnosti i proizvodi pop kulture, naročito je pogodovala sve većoj popularnosti stripskog medija.

To ne treba da nas čudi. Prema onome što čitamo na blogu <http://www.metabunker.dk> danskog istoričara umetnosti Matijasa Vivela, strip je od svog nastanka medij koji deluje na polju fantazije i koji služeći se paramitskim matricama, stvarnost ne oponaša, već je interpretira. Shodno tome, njegova zrelost može se sagledati kako u svesti o specifičnosti njegovih izražajnih sredstava, tako i u činjenici da svojim najuspelijim ostvarenjima konkuriše bilo kom drugom mediju.

Među takva ostvarenja, koja neodoljivo opserviraju upravo opisanu društveno-istorijsku situaciju spadaju stripovi Mikelea Reka, u svetu stripa poznatog kao Zerocalcare. Zahvaljujući novosadskom „Lavirintu“ kod nas su se skorije pojavile čak dve, odnosom cene i opreme veoma zavodljive knjige – „Armadilovo proročanstvo“ i „Skoro svakog prokletog ponedeljka“.

Sve u vezi sa Rekom je krajnje neobično: od pseudonima preuzetog sa sanitara za čišćenje bele galanterije koji garantuje „nula kamenca“, do njegove fantazmagorične vizije stvarnosti. Da u pitanju nije zanimljivi kuriozitet već veoma značajan umetnik, svedoče prestižne nagrade festivala u Luki i Napulju, velika izložbena prezentacija njegovog rada upriličena u Muzeju umetnosti 21. veka u Rimu (MAXXI, novembar 2018 – mart 2019), kao i saradnja sa „Netfliksom“ na kome se emituje njegov animirani serijal.

Rekova stripska poetika višestruko je zanimljiva. Pripada autorima koji na najbolji način baštine domete medija iz vremena Mekeja, Herimena i anderground korifeja iz magazina „Zap“ i „Mad“. Posredi je karikaturalno, u narativnom smislu višeslojno i satirično bavljenje životarenjem u rimskom predgrađu, s tim što je to životarenje oneobičeno u meri u kojoj je naša svakodnevica sve više u vlasti medija, a granica među njima sve zamagljenija.

Zbog toga su Rekovi stalni pratioci Armadilo – personifikacija njegove kratkovidne savesti koja se od životnih izazova brani tvrdom ljuskom svog oklopa – ali i serija likova koji, maskirani u protagoniste filmske, gej m i strip produkcije, slojevito tumače ključne trenutke njegovog sazrevanja. Među njima svojom sugestivnošću posebno se izdvajaju Gospa Koka iz Diznijevog „Robin Huda“ (Rekova majka), Blanka iz igrice „Street fighter“ (Rekov učenik), Splinter iz „Nindža kornjača“ (moralni autoritet), Ned Stark iz „Igre prestola“ (glas mudrosti), Šu iz „Ratnika Kena“ (simbol uzaludnog žrtvovanja), i neodoljivo goropadna i tiranski nastrojena premijerka Tačer (glas Rekove savesti). Re-

cepcciji ovog stripa kod nas naročito doprinosi i sjajni prevod koji njegovu radnju pozicionira u domaći milje, čime on dobija dimenziju više u svom inače otkaćenom humoru.

Sušтина Rekovog značaja je u presnoj aktuelnosti. U pitanju je umetnik koji nepogrešivo dijagnostifikuje simptome epohe dajući joj svojim stripovima glas i sliku. Njegova naročita vrednost je u ironijskom otklonu uz koji obrađuje savremene teme. U tome vidimo iskustvo umetnika stasalog paralelno sa razvojem digitalne revolucije, kojeg poznavanje njene tehnologije i istorije spašava od zamki površnog konzumerizma. Naprotiv, dok se na njegovo plitkoumlje rušilački obara, Rek nam se ukazuje upravo kao dragoceni, možda i ugaoni kamen, po kome se kamenac ne hvata jer niti ume, niti hoće da stane.

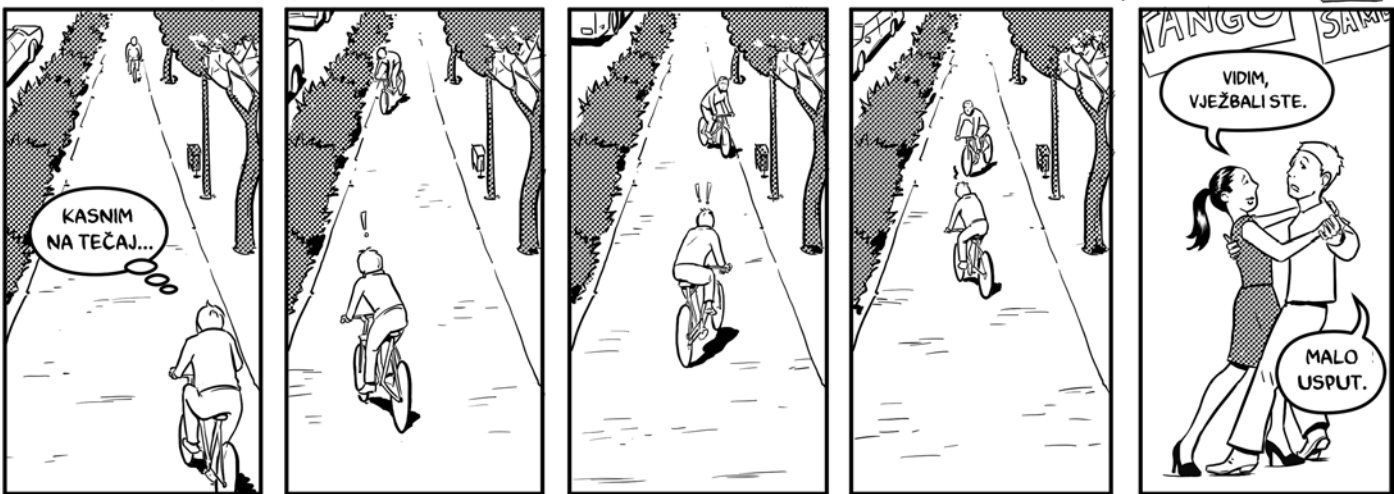
Na kraju, sasvim je izvesno da će oni koji su rođeni na eksjugoslovenskom prostoru, a stasavali devedesetih, Reкове stripove zdušno prihvatiti. Biće im milo da uvide da je svet nastao tamo negde osamdesetih, da su tridesetogodišnjaci izumrli i da, ako rade u prosveti, pedagogija za sve zahteva i naročitu moć adaptacije poznatiju kao foliranje. Njihovo izandalo generacijsko iskustvo koje je za treptaj oka prešlo put od fanzina do pdf formata još jednom će zasijati poput grala, a Rek će se na njihovoj polici naći pored Votersona, Vudringa, Zografa i Wostoka. I, dok klinici budu čitali nekog svog Reka, jedna stvar biće sigurna u oba slučaja: „Zero calcare, cento per cento!“ ■

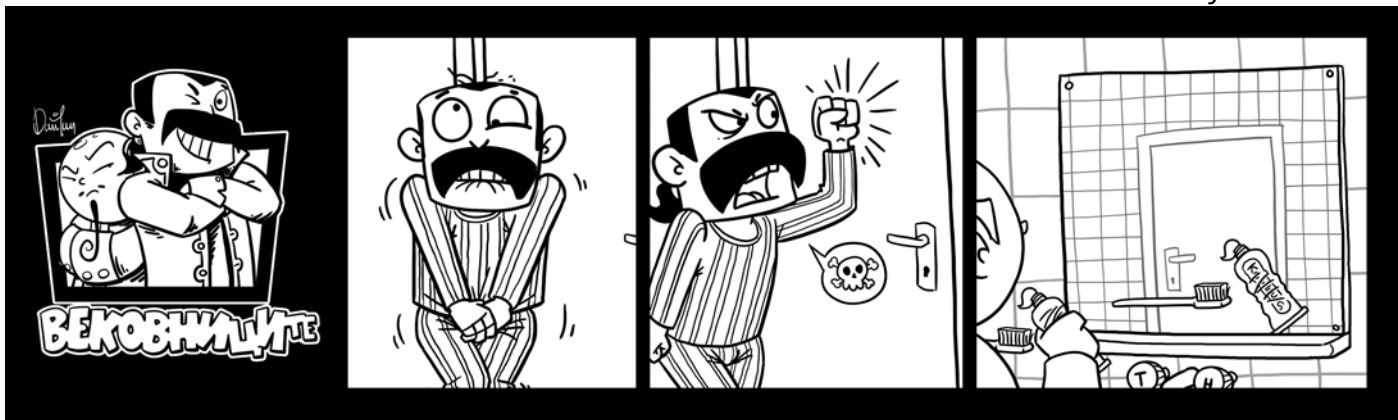

BRAĆA NA DVA KOTAČA

Stipe KALAJŽIĆ STIPE

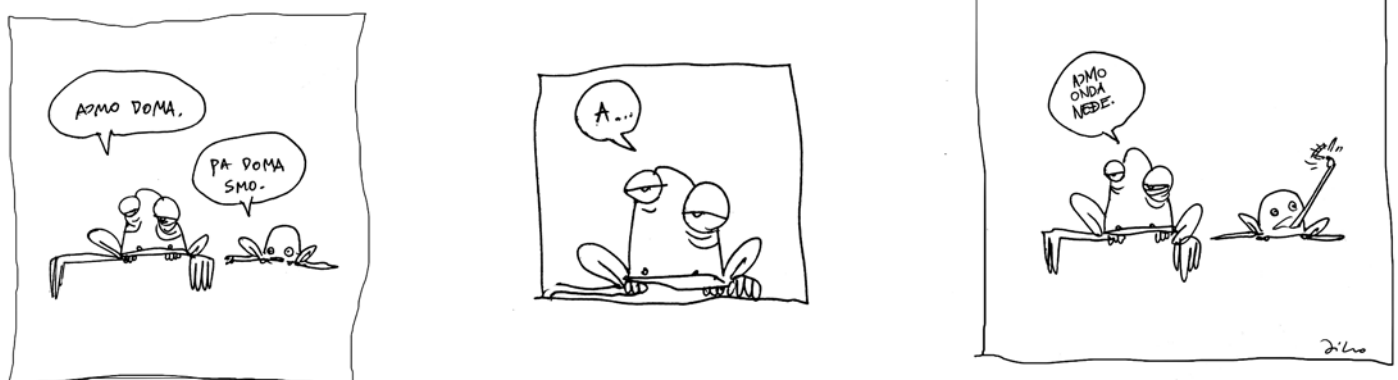

Damjan MIHAJLOV

STRIP GLE ZANE

Tihomir ČELANOVIĆ

KAKAV LAV?

Tanja KOSTADINOVIĆ

...
I TOG DANA
JE SAZNAO
DA ON
NIJE
LAV

KRAJ

Xenia PAMFIL

preveo: Miša MITRANOVIĆ

©NIA

U nekoj zemlji ko zna gde, u neko vreme ko zna kad

Vlastimir MANDIĆ

Iz žitija Patrijarha Pavla, epizoda: Borba protiv Đavla

Boban SAVIĆ Geto

Mirko ZULIĆ

Mefisto

Dimitrios KAMENOS

U fokusu:

Stripaši - prva godina postojanja

Početkom proleća 2023. godine, na fejsbuk stranici „Stripaši“, objavljene su prve dve epizode istoimenog strip-serijala, obe kreacije autorskog tandema Vlasisavljević - Ružić, koji se par meseci ranije, sasvim slučajno oprobao na realizaciji svog prvencu, satirične groteske neobičnog naziva „Malo nogometista“.

Ovo netipično ostvarenje je, uz neskriveno čuđenje stripo-establišmenta, nakratko proletelo regionalnom strip-scenom, a zatim se na zahtev brojne publike uvek željne nogometista, na njoj još duže vremena i zadržalo.

Na krilima ovog početnog uspeha, uglavnom zahvaljujući novonastalom prijateljstvu i bez ikakve ekonomske osnove, krenulo se sa realizacijom nečega novog i ne baš u potpunosti definisanog.

Ali od nečega se uvek mora krenuti...

Ideju „Stripaša“ su veoma brzo, prvo sramežljivo, a zatim uz dozu većeg entuzijazma, podržali mnogi strip-autori, voljni da daju svoj doprinos. Mada sa ne baš najjasnijom namerom i ciljem, koju da budemo iskreni, nije u potpunosti sa sobom raščistio ni sam idejni tvorac serijala.

Usledili su radovi Zorana Aladžića, Pavla Bogojevića, Gorana Trajkovića, Predraga Ikonića, Srbe Nikića i drugih, koji su svoj talenat i dragoceno slobodno vreme dobrovoljno trampili za zasluženu večnost u multiverzumu „Stripaša“.

Inicijativi se odmah pridružila i striparnica „Alan Ford“, koja je dala značajnu logističku podršku, u početku verovatno i presudnu da se „Stripaši“ predstave širokoj publici.

Usledile su pomalo neobične, brze i sadržajne minijature, definitivnog čudnog i skućenog formata nalik pozornici. Na zadatu temu: kolekcionari i strip-autori, strip-izdanja i događaji u vezi sa stripom. Kada su se konačno u celu priču upleli i sami strip-junaci, stvar se potpuno otrgla kontroli.

Ni sami učesnici ovog nadrealnog spektakla nisu shvatali kakvu su Pandorinu kutiju otvorili i u šta se upleli, dok su se događaji i likovi smeњivali poput bujice, preteći da zasene same svoje kreatore i ceo serijal preuzmu u svoje ruke!

I sve to potpuno legitimno, jer sama ideja metanarativa, „strip o stripu u stripu“, to od njih očekuje i dozvoljava.

Serijal je, osim na istoimenim fejsbuk i instagram stranicama, objavlivan povremeno i na „Strip Blogu“ i „Helly Cherry Webzine-u“, doživeo i svoju ozbiljnu studiju u magazinu „P.U.L.S.E.“, kao i u papirnatom izdanju „Ras Comic“-a.

U planu je i integralno izdanje, koje će verovatno predstavljati godišnji presek, sa mogućnošću nastavka i prelaska u franšizu.

Metaverzum „Stripaša“ je, eto, potpuno nenadano, zakoračio u drugu godinu postojanja!

Da li će bezbrojni svetovi nastali u njemu nastaviti da postoje ili će možda, kako smo već puno puta bili svedoci, jedan za drugim zamreti i pogasiti se?

To se na ovoj turbulentnoj i nesigurnoj domaćoj strip-sceni, koja se održava isključivo na osnovu ljubavi i entuzijazma, manjeg ali značajnog broja autora, nikada ne može u potpunosti i sa sigurnošću znati...

Dakle, uživajte dok ova bajka u stripu još traje.

Pred vama je epizoda „Legende“, već poznatog ubitačnog tandema, urađena u najboljem maniru tradicionalnih crno-belih stripova, specijalno za ovo izdanje „Strip Pressinga“.

Sve to uz puno pozdrava svim čitaocima, onima koji prate i učestvuju u „Stripašima“, kao i onima koji će to verovatno od danas početi. Ili nikada neće... ■

Žarko VLAISAVLJEVIĆ

LEGENDE

TEKST: Ž. VLAISAVLJEVIĆ SLIKA: H. RUŽIĆ 2024.

U fokusu:

Stripovedač

Strip, tradicionalno, u Srbiji ima fanatične poklonike svih generacija, ali prostora u medijima verovatno ni približno onome što zaslužuje. Jedna emisija koja se trudi da ispravi tu nepravdu je „Stripovedač“. Emituje se u nekakvom obliku podkasta i to svake druge nedelje isključivo na YouTube kanalu (od 20 č.), a sve to zahvaljujući produkciji novosadskog Omladinskog radija. Već više od tri godine, u takvoj formi, „Stripovedač“ kreiraju i vode novinari i stripofili, Dušan Majkić i Petar Klaić. Do sada je realizovano 66 emisija zaključno sa krajem četvrte sezone. Peta se očekuje početkom oktobra ove godine. Ova emisija nije imala lak put do očiju gledalaca, pošto je prvo započela kao radijska emisija, a iako sada ima brojne fanove, obnova za još jednu sezonu je upitna i budućnost je neizvesna.

Sve je počelo kao Dušanova ideja, na osnovu dugog poznanstva sa Petrom, a u trenutku kada Srbija dobija brojna nova strip-izdanja i to svakodneвно! Danas je to već tradicija jer par godina unazad broj objavljenih strip-naslava u Srbiji uveliko prevazilazi dvocifrene brojeve.

Ideja o nazivu emisije došla je brzo i lako, ali je uređivački duo ubrzo shvatio da audio-emisija o stripovima nije pravi medij, i da im fali vizuelni trenutak. I tu dolazimo do te prekretnice, Petar i Dušan osećaju kako mogu unedogled da pričaju o devetoj umetnosti te dobijaju mogućnost od ljudi sa O radija da pokrenu video-emisiju. Ta avantura kreće krajem 2020. godine – tada i uz svesrdnu pomoć novosadske knjižare „Bulevar Books“, koja je prepoznala potencijal „Stripovedača“ te mu ustupila svoj vešto sređen prostor. Ipak, snimanje tih prvih emisija bilo je pomalo gerilski, bez konkretne produkcije (studio, kamere, montaža...), ali su „Stripovedači“ već videli da ceo koncept ima smisla. Prvi gost prve emisije bio je njihov sugrađanin, svetski poznato ime stripa – Zoran Janjetov. U međuvremenu se završila zgrada Javne medijske ustanove Vojvodine (RTV). To znači O radio dobija svoju redakciju sa kvalitetnim i odgovarajućim studiom i idealnim prostorom za ovu emisiju, a „Stripovedač“, osvežen, kreće sa drugom sezonom. Naravno, saradnja „Stripovedača“ i knjižare „Bulevar Books“ se ne prekida. Ona i danas traje kroz različite kreativne akcije kao što je „Dan besplatnih stripova“ itd. Kao i sve ostale emisije koje su deo javnog servisa, i ova ima svoj budžet i planira se unapred, a „Stripovedač“ je svoje mesto tražio kao prvi podkast o stripu na ovim prostorima i jedina emisija na RTV koja se emituje isključivo na Jutjubu.

Kada se govori o koncepciji emisije same, ono što je urednicima bilo primarno je da se ne bave kritikom stripa i da se ne bave filozofijom stripa, tom nekom akademskom stranom devete umetnosti. Dušan i Pera u osnovi nemaju ništa protiv toga, nego su samo uvideli da je njihova priča dosta zabavna i ide iz impresije, tako da sve što predstavlja u svom strip-podkastu rade upravo i isključivo iz impresije i dobrog raspoloženja. A tu je i neizbežan efekat improvizacije u kojem se obojica dobro snalaze. Njihova temeljnost se vidi u svakoj njihovoj emisiji, jer „Stripovedači“ pre svega izuzetno posvećuju pažnju svim izdanjima, izdavačima i gostima koje predstavljaju, tako da o stripu pričaju lepo, baš kao što i smatraju da treba. Oni imaju poriv da se za nešto lepo čuje i da svi dožive uzbuđenje kada otkriju nešto, a već se dešavalo da im priđu mlađi ljudi i kažu kako su zahvaljujući njihovim priložima uzeli da čitaju neki strip. I u svakoj emisiji bio je po jedan gost!

„Ne bavimo se dovoljno problematikom autorskog stripa, ali možda, ako preživimo ovu sezonu i ako nas obnove za narednu, što će biti negde u oktobru mesecu, onda ćemo pokušati sve da napravimo neku vrstu kampanje da država počne da obraća pažnju na autorski strip u Srbiji i da probamo da dovedemo do nečega što bi bilo budžetiranje domaćih autora koji će onda imati priliku i da se razmašu i da objave neki svoj autorski strip.“

(Petar Klaić, *Danas*, 12. 4. 2024.)

Dušan i Petar su svedoci da je strip-publike sve više, da se strip čita u Srbiji i da u prilog tome ide činjenica da oni do svake nove emisije imaju nešto novo o čemu bi pričali i da su to mahom stvari iz domaće produkcije. Teme i naslovi se nikako ne ponavljaju jer je sadržaj toliko bogat danas. Staro, novo, mange, urednici, fanovi, crtači, izdavači...

Što se tiče same gledanosti emisije, ona je porasla, a opao je prosek godina, koji je sada oko 23 godine, što znači da je sve više mladih ljudi koji se zanimaju za strip i kojima prija ovakva emisija. Problem sa budućnošću emisije došao je iz mogućnosti da se ugasi ceo O radio, iz kog dolazi petnaestak sjajnih podkasta, a tada su najglasniji bili fanovi „Stripovedača“. Oni su se, bukvalno preko noći, javili sa željom da pomognu čak i materijalno, ali su Dušan i Petar odlučni u tome da „Stripovedač“ zauvek ostane besplatan, jer je za sada deo javnog servisa. „Stripovedači“ ističu kako je strip deo naše kulture, da neprestano postoji interesovanje za njega i osnova da se o njemu priča na javnom servisu, da bude dostupan svima. Dakle, strip živi, strip se regeneriše kroz stara izdanja, ali opet i raste kroz nove autore i on će biti uvek tu i kroz jedan proizvod dvojice fanova stripa koji se zove „Stripovedač“.

Čitajte stripove! ■

Petar KLAJĆ

KOLT MI JE GORE, KRAJ KADE... SISAO SAM SAMO PO FLAŠU VISKIJA.

POPIJ ONDA... ZA DUŠU.

SVOJU.

NE BI ME VALJDA LIBIO NENAORUŽANOG?

JOS PITAS ŠTA, DA NEĆU DA GLUTAM PRASINU JOS MESEC DANA PO PUSTINJI ZA TOBOM DOK SE NE SMILUJEŠ DA SE OPASAŠ ?

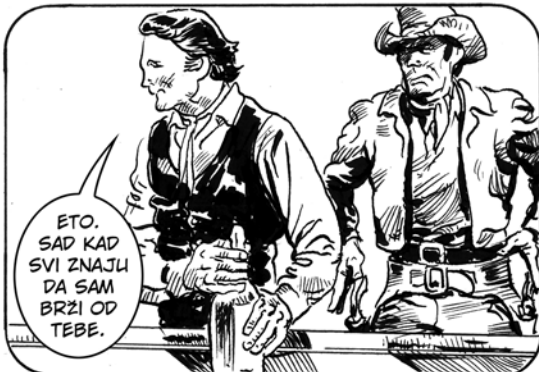
E PA AKO ĆES VEĆ DA ME UBIJAŠ ...

...REDNO JE DA UBIJEM I JA TEBE.

TVOJU REPUTACIJU, TOJEST.

BANG!
...I TAKO
SAM MORAO DA IH
POBIJEM SVE DO JEDNOG.
NISAM SMEO DA DOZVOLIM
DA SE SAZNA DA JE
KIL BIL...

AH,
KVRAGU.

MORAO SI DA
SE IZLAJES, ĐUBRE
JEDNO PIJANO? BAŠ
SI MORAO!

PA DOBRO...

NIJE TREBALO DA
POKUŠAS DA POSTANEŠ
NAJBRZI PUCAJUĆI NA MENE IZ
POTAJE, MOMAK. SAV OVAJ
NAROD NE BI NASTRADAO U
LINAKRSNOJ VATRI!...

Vestern na niški način

Kritika „Bilija Lutalice“ mogao bi biti tekst o jednom od najboljih debitantskih stripova svih vremena. Mogao bi to biti tekst o stripu koji nam je u jednom dahu dao sjajnog crtača i ništa manje svetao primer scenariste – koji su već u svom debitantskom ostvarenju, gle čuda, prodisali zajedno, i to punim plućima! I zaista, ako uzmemo u obzir da je „Bili Lutalica“ prvi korak u devetoj umetnosti Vladimira Krstića Lacija, crtača koji danas velikim slovima piše istoriju francuskog, italijanskog i američkog stripa, i Miodraga Krstića Profketa (1959-2014), scenariste koji nam je podario jedan od najboljih grotesknih stripova bivše Jugoslavije, „Hyatt Hearp, šerif iz Dumbstonea“, onda nije ni čudo što su mnogi od njihovih sledećih koraka bili oni od sedam milja. To se posebno odnosi na Lacija, budući da u poslednjih dvadesetak godina radi stripove za izdavače kao što su „Delcourt“, „Soleil“, „Sergio Bonelli Editore“, „Image“ i „AWA“! Mogao bi ovo biti tekst o dva dvadesetogodišnjaka koji su zajednički, bez pardona, grunuli na domaću strip scenu i njihovom debi stripu koji i danas, više od tri decenije kasnije, sija i na planu crteža i na planu scenarija – i koji ni u prvom ni u drugom segmentu ne pokazuje jasne uzore (što je, uzevši u obzir mlade godine svojih autora, samo po sebi zapanjujuće). Zapanjuje i potpuni nedostatak (neizbežnih?) početničkih grešaka, zapanjuje pokazana zrelost u pripovedanju...

I upravo bi ta zrelost kojom odiše „Bili Lutalica“, koja se manifestuje u toliko često puta pominjanoj (i tako retko viđenoj) simbiozi teksta i slike, mogla biti tema ovog teksta, budući da je Lacijevo i Profketovo ostvarenje nesumnjivo jedna od najupečatljivijih saradnji u domaćem stripu. Kombinacija slike i reči koja tvori strip u teoriji bi trebalo da pojačava efekat jednog elementa kroz

drugi, kako to rade najbolji, znalčki pomešani kokteli, ali je nažalost mnogo češći (blago rečeno) onespokojavajući efekat mućkanja pića u želucu posle pijanke. Strip, kolaborativni strip, mora da bude jedinjenje, a ne smeša – da bi bio vanserijski, strip jednostavno mora da bude više od proste sume zajedničkih delova. Takvo jedinstvo izuzetno je teško postići čak i onda kad scenario i crtež potpisuje samo jedan autor, a kad su u pitanju dve autorske ličnosti, sa svojim osobenim stvaralačkim identitetima, misija postaje gotovo nemoguća. Upravo zato impresionira Profketova i Lacijeva saradnja koja u potpunosti funkcioniše kao organska celina, ni u jednom trenutku ne pokazujući šavove koji, po definiciji, vizuelno i tekstualno drže zajedno... Što je nešto što se prosto, kad se o kolaboraciji radi, veoma, veoma retko sreće. Mogla bi ovo biti diskusija o tome kako je tačno ova saradnja postigla taj toliko željeni stepen usklađenosti, pa bi se ključ rešenja zagonetke možda našao u Lacijevom intervjuu u 14. broju „Strip Pressinga“ i njegovoj izjavi da je „Bili“ rađen „u jednu dušu“, te da se to i takvo iskustvo više nikad neće ponoviti ni jednom od saradnika...

Ovo bi onda mogao biti tekst o gomili anegdota koje su obeležile rad na „Biliju Lutalici“. Mogla bi to biti priča o tome kako je inače ozbiljni Profke skakao unaokolo po maloj dnevnoj sobi u Rudničkoj 11 i na radost Lacijevih malih ćerki potezao nevidljive revolvere na podjednako nevidljivu braću Džibit, sve u cilju dočaravanja Laciju kako je on to u svojoj glavi video. Mogla bi to biti priča o tome kako su Profke i Laci zaverenički u svoj strip ubacili lik svog starijeg kolege i prijatelja Dragoša Jovanovića Fere, svakako barda niškog stripa, tek ga ovlaš prerusivši u šerifa Ferija – koji je sa Ferom, sem nepogrešivog lika, delio i

karakterističnu povredu, kao i ljubav prema dobroj šali i kapljici. Mogla bi ovo da bude i priča o tome kako je Profke isprva zamislio strip kao dosta groteskniji nego što je na kraju ispao, pa se predomislio i od Lacija tražio da u skladu s tim promeni prvih nekoliko strana glavnog toka priče i nacrtu ih realističnije – na šta je Laci pristao i šta nije uradio... I što je Profke potom u mom prisustvu saznao tek tri decenije kasnije, budući da nije blagovremeno čitao objavljene stripove. Mogla bi ovo čak biti i priča o tome kako je scenario za čitav drugi album „Bilija Lutalice“ napisan i kako te već pomenute tri decenije skuplja prašinu u jednoj fioci nadomak Palilulske rampe, čekajući crtača Lacijevog kalibra, koji će se pobrinuti da Bili i Gudblad, bežeći od narednika Slokomba preko severa Amerike, stignu nikud drugde do u Rusiju, napravivši od ovog vesterna ono što sve vreme zapravo i jeste – istern (eastern)...

Ovo bi mogao biti tekst o tome kako je „Bili Lutalica“ valjda prvi srpski istern – jer ako je „Đangova osveta“ Kventina Tarrantina legitiman saudern (southern), onda je Profketovo i Lacijevo čedo svakako istern, veoma različit od, recimo „Valanda“ Dragana Stokića Rajačkog, „Kelija Branda“ Branislava Kerca i Branka Plavšića, te „Teksaških jahača“ Dragana Savića i Rajka Miloševića Gere. Savićevi i Gerini vesterni, na primer, verno rekreiraju matrice američkih celuloidnih kaubojaca, pružajući čitaocima osećaj apsolutne autentičnosti putem dramaturgije i ikonografije – svaki dijalog njihovih stripova bi, recimo, komotno mogao da nosi potpis nekog od scenarista klasika vesterna... Ovo bi stoga mogao biti tekst o dijalozima „Bilija Lutalice“ u kojima ljudi sa Divljeg zapada mirne duše pričaju o ispravljaju krivih Drina i o mirnoj Bačkoj, kao i o tome kako Profke uspeva da nam takve fraze u njegovim dijalozima ne samo ne bodu oči, nego i da nas vesele. Uspeva Profke u svom pisanju da nam te strance sa drugog kraja sveta približi, da nam pomogne da se lakše srodimo s njima te da nas uvuče duboko u njihove avanture – i to s neverovatnom lakoćom, odbijajući da robuje bilo kakvim kanonima pripovedanja, makar ih sa Holivudske gore spustio Henri Ford ili Sem Pekinpo lično! Ne, Profke piše dijaloge koji bi se mogli čuti na sledećem čošku (kad bi život sa malo više dijaloške autocenzure pisao svoje drame), i ti dijalozi nepogrešivo pogađaju svoju metu – Profketovi zapadnjaci odišu karakterističnim šmekom domaćih prostora istovremeno uspevajući da budu sasvim dovoljno prekookeanski da nam ni za trenutak ne pokvare užitak. Ovo bi takođe mogao biti tekst o komediji koja nikako ne može da pobegne od prefiksa „tragi“ ma koliko se grohotom smejala svojoj muc,

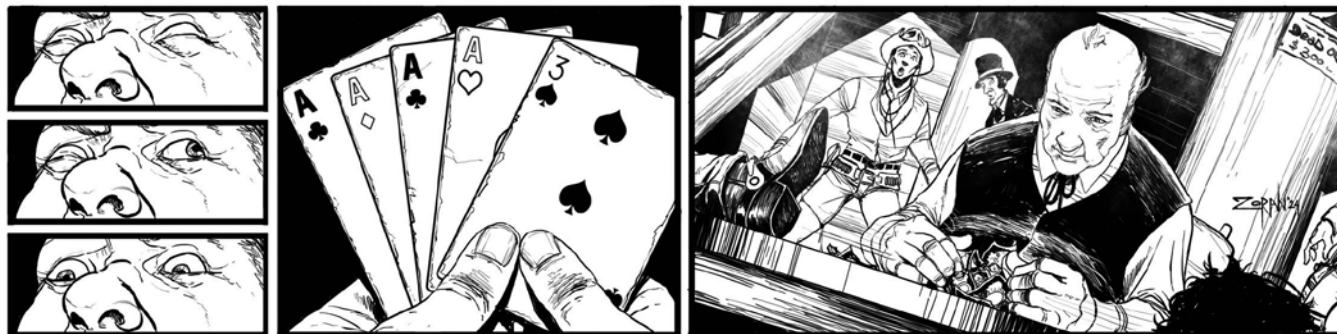
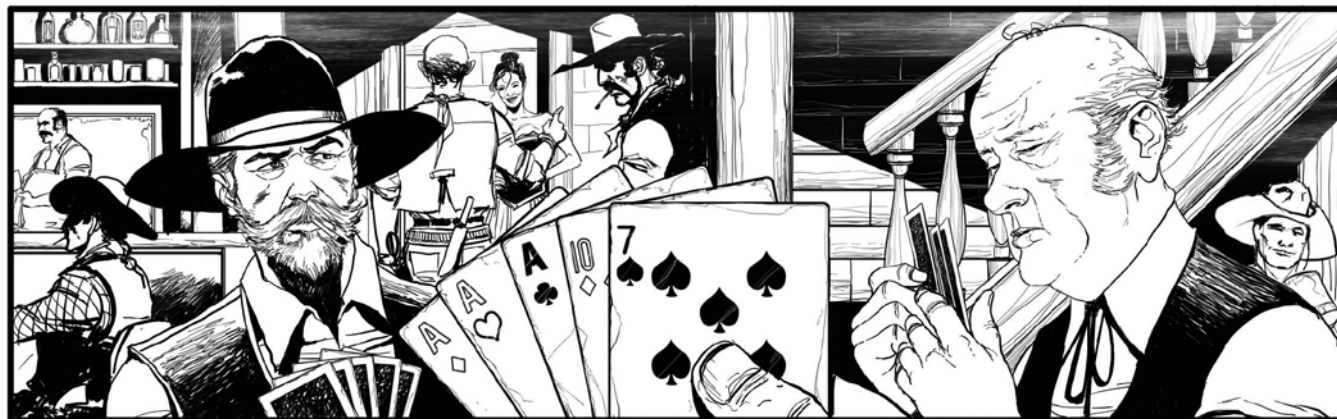
nešto što je Dušan Kovačević već davnih godina postavio kao srpski nacionalni dramski vid, i što „Bili Lutalica“ svakako i nepogrešivo jeste.

Ovo bi, zatim, mogao biti tekst o razlozima zbog kojih je, prema rečima Zorana Stefanovića u antologiji „Stripovi koje smo voleli“ „jedan od najboljih domaćih vesterna ikada, dragulj svog žanra“ uspeo da „ne naiđe na masovne kritičke fanfare“. Tad bi na videlo isplivalo to da jedan od najboljih srpskih vesterna svih vremena to zapravo nije. Da, Profke i Laci pogađaju sve prave note zapadnjačke melodije, da, tu su svi tropi i arhetipovi punokrvnog kauboja, i da, „Bili“ deli sve one najbolje odlike jednog još legendarnijeg vesterna, Berardijevog i Milacovog „Kena Parkera“ – od kojih su najbitnije velika doza ljubavi za mit Divljeg zapada koja ipak ne zamagljuje kritički pogled na ono što je ovaj konkretni geografsko-vremenski prostor zaista bio. Ne

da „Bili Lutalica“ nije vestern, on to nepogrešivo jeste, ali je i mnogo više od toga. Ono što ovaj strip zapravo radi jeste ono što ga je početkom osamdesetih provuklo toliko ispod kritičarskog radara koliko je najšira domaća publika u tom istom periodu aktivno ignorisala samog „Kena Parkera“ – „Bili“, baš kao i „Ken Parker“, s lakoćom, možda i bez ikakve svesne želje, nadrasta žanr. Zato bi ovo mogao biti tekst o tome kako ni „Bili“ ni „Ken“ tada, osamdesetih, nisu bili dovoljno čisti, tradicionalni pa čak ni špageti vestern da bi ih tvrdokorna publika kauboja zaista prihvatila, kao ni čista drama, neopterećena šesirima, kultovima i knjima, koja ne bi odbila one koji žanr vesterna baš i ne ljube. Mogao bi ovo biti tekst o tome kako tri decenije mešanja žanrova kasnije, kada odrednica žanra gubi lagano svaki smisao jer se retko koji savremeni film precizno može podvesti pod samo jedan žanr, i „Ken

Parker“ i „Bili Lutalica“ mogu dobiti svoje zasluženno mesto među najboljim ostvarenjima devete umetnosti...

Ovo bi mogao biti tekst o mnogo čemu, ali jedno mora biti – mora da bude nešto specijalno, drugačije, nesvakidašnje. Dva su razloga za to. Prvi je taj što me je sad pre već deset godina pozvao Vladimir Krstić Laci i zamolio da upravo ja napišem ovaj tekst. Razgovor s njim je počeo njegov prijatelj i saradnik, povremeni prevodilac i neko ko ne propušta priliku da s ponosom istakne činjenicu da je upravo on taj koji ga je zajedničkim ostvarenjem, posle dvadeset i kusur godina stripovske apstinencije, vratio devetoj umetnosti – a završio ga je đak osnovne škole iz Leskovca koji je u katalogu niške izložbe Art 9 otkrio tablu u kojoj je crno-belim bila predstavljena voda upečatljivije nego što je to ikada pre (a i kasnije) video, sa oznakom „Billy Wanderer“. Na pitanje da li bi napisao predgovor „Biliju Lutalici“ knedlu je progutao srednjoškolac koji se na razne načine dovijao da nabavi brojeve „Yu Stripa“, magazina koji je prestao da izlazi taman kad je on otkrivao strip, kako bi konačno kompletirao istog tog „Biliju Lutalicu“. Posle nekoliko sekundi oklevanja potvrdni je odgovor u slušalicu huknuo student koji je svoje studije u Nišu iskoristio da uz pomoć već pomenutog Dragoša Jovanovića Fere bojažljivo pronade crtača koji je skrivio tablu koja ga je u detinjstvu oduševila. Tekst mora da bude nešto specijalno jer bi onaj Lacijev prijatelj i saradnik koji je podigao slušalicu možda mogao (mada to ne liči na njega, znam čoveka) da nekako i otalja posao pritisnut raznim porodičnim i poslovnim obavezama koje je razdragan popeo na krke (veselnik!). Ali onaj đak koji se oduševljava tablom „Bilija Lutalice“... Taj to ne bi nikada dozvolio. Ni oprostio – dovoljno je što je zažmurio na jedno oko na ovo silno oslovljavanje sebe u trećem licu i patetiku. Srećom, drugi razlog zašto ovo mora biti specijalan, drugačiji, nesvakidašnji tekst nije ni malo ličan, ni trunku sentimentaln – ovo bi, prosto, morao da bude jedan takav tekst budući da je o jednom nesvakidašnjem, drugačijem, specijalnom stripu. ■

Intervju: Dodo NIŢĂ

Čarobni svet stripa

Dodo Nica (Dodo Niță), istoričar i teoretičar stripa iz Krajove, priča o svojim počecima vezanim za strip, organizovanju prvog međunarodnog salona stripa u Rumuniji i prvog Udruženja ljubitelja stripa, o svojim knjigama „Istorija rumunskog stripa” i „Rečniku stripa”. Gost je mnogobrojnih međunarodnih salona stripa. Vodi svoj blog posvećen rumunskom stripu. Ljubitelj je klasika francusko-belgijskog stripa, uz to je i pisac proze, koji je objavio dve knjige.

PRESSING: Otkud tvoja ljubav prema stripu?

Dodo NICA: Poput Obeliksa, koji je još kao malo dete upao u kazan sa čarobnim napitkom, što mu je definitivno promenilo život, tako sam i ja, kao dete, ušao u čarobni svet stripa i tu proveo svoje najlepše trenutke života. Sa pet godina sam naučio da čitam slogove iz oblačića u stripu „Mak i Kokofifi”, koga je crtala Livia Ruš (Livia Rusz). Sa deset godina sam počeo da čitam časopis „Vajan-Pifov žurnal”, i postao ne samo frankofon nego i frankofil. Sa dvadeset godina sam otkrio francusku biblioteku, pri Univerzitetu u Krajovi, gde sam studirao ekonomiju, i tamo sam imao priliku da pročitam na stotine francuskih strip-albuma. Tada sam postao stripofil. Takođe sa dvadeset godina, upoznao sam u SF kružoku „Viktor Anestin”, pri Studentskom domu u Krajovi, trojicu, ispostaviće se kasnije, najistaknutijih rumunskih strip-atora osamdesetih godina: Viorela Priligrasa (Viorel Pirligras), Mariana Mireskua (Marian Mirescu) i Valentina Jordakea (Valentin Iordache). Tada to još uvek nisam znao, bili su to simpatični i zabavni momci, nekoliko godina stariji od mene, sa kojima sam se družio. Zajedno smo pili pivo i pričali viceve. Kasnije sam, istražujući razne strip-publikacije i koristeći naučne metode, kao što su posmatranje i poređenje, otkrio koliko su ti momci u stvari bili talentovani i inovativni u komunističkom izdavačkom pejzažu toga vremena. Tako sam, gotovo nenamerno, postao kritičar i istoričar rumunskog stripa. Zbog svoje strasti prema stripu upoznao sam neke od najvećih rumunskih strip-atora, među kojima su: Livia Ruš, Puiu Manu (Puiu Manu), Valentin Tanase (Valentin Tănase), Sandu Florea. Zatim evropskih, kao što su: Uderzo (Alberto Uderzo), Žak Martin (Jacques Martin), Greg (Michel Régnier), Tabari, Luj Kans, Fransoa Korteđani (Francois Corteggiani) i drugi. Postao sam prijatelj sa desetinama autora, sa nekima čak i saradivao, bilo da ih prevodim na rumunski, bilo da pišem o njima ili ih pozivam na Međunarodni salon stripa u Rumuniji, koji smo organizovali moji prijatelji iz sveta stripa i ja. Zahvaljujući izložbama i mojim predavanjima o rumunskom ali i o francusko-belgijskom stripu, mogao sam da putujem po inostranstvu i da učestvujem kao gost na salonima i raznim strip-manifestacijama u mnoštvu evropskih država, poput: Francuske, Belgije, Italije, Luksemburga, Portugalije, Švedske, Mađarske, Poljske, Češke, Srbije, Makedonije, Albanije, ali i Maroka i Izraela... I onda, kako da ti strip ne bude drag?

PRESSING: Kada se osvrneš unazad, koliko je tebi lično bio važan upravo taj period iz osamdesetih godina, koji si spomenuo kroz druženja u lokalnim SF kružocima i upoznavanja sa nekim od najznačajnijih rumunskih strip-atora?

NICA: Rekao bih esencijalan. Da tri gore navedena autora nisam upoznao u SF kružoku u Krajovi, verovatno nikada ne bih ni počeo da pišem o stripu i istoriji stripa u Rumuniji. Uzgred, jedan od mojih prvih članaka o stripu, objavljen 1989. godine u SF časopisu „Orion”, bio je upravo o njima i zvao se „Krajovski strip”. Bio je to i prvi put da je objavljen jedan članak o stripu u socijalističkoj Rumuniji.

PRESSING: Tih osamdesetih godina si sve ozbiljnije počeo da objavljuješ svoje članke u štampanim izdanjima. Kakvo je to bilo iskustvo?

NICA: Neverovatno! Za čoveka koji je želeo da postane pisac, videti svoje ime ispisano i odštampano na dnu članka bilo je ispunjenje sna. Još kao student sam prvi put objavio, negde 1985. godine, neke svoje članke u lokalnom studentskom listu „Mesaž Komunist”. Kada mi je Viorel Priligras, osnivač časopisa za SF i strip „Orion”, predložio da pokrenem stalnu rubriku posvećenu stripu u njegovom časopisu, to je za mene bila velika čast. On je rubriku nazvao „Dvodimenzionalne galaksije”. Časopis je izlazio godinu i nešto meseci, tokom kojih je izdato ukupno pet brojeva, i štampan je u tiražu od neverovatnih 150.000 primeraka, distribuiranih širom zemlje i bio cenjen među čitaocima. Mnogo godina kasnije, nakon nestanka časopisa, sretao sam čitaoce istog na raznim manifestacijama, koji su mi sa velikim poštovanjem rekli da su bili redovni čitaoci te moje rubrike u „Orionu”.

PRESSING: Prvi si organizovao Međunarodni salon stripa u Rumuniji. Otkud ideja za pokretanje jedne takve manifestacije i koliko je u stvari bilo teško organizovati salon?

NICA: Znao sam za salon stripa u Angulemu, pa je i meni i mojim prijateljima, strip-autorima iz Krajove, san bio da jednom odemo tamo. Brzo smo shvatili da je to teško ostvariv san, pa smo zajedno zaključili: ne možemo u Angulem, zato ćemo Angulem da dovedemo u Rumuniju. I tako je sve krenulo sa idejom da organizujemo naš sopstveni Salon stripa. Od prvog izdanja sam želeo da on bude međunarodnog karaktera i sa ciljem da dovedimo velike strip-autore iz zemlje i Evrope. Posle 25 godina organizovanja salona, mogu slobodno da kažem da je cilj ispunjen. Preko 100 strip-atora, od kojih je polovina stranaca, gostovalo je na našem salonu. Salon je dugo vremena bio svojevrsni izlog rumunskog stripa. Uz prisustvo domaćih autora i izdavača na salonu je svoju promociju imalo mnoštvo časopisa i strip-albuma. Takođe, strip-konkurs koji je redovno organizovan u okviru salona dao je mogućnost mnogim mladim strip-stvaraocima da se predstavljaju i postanu poznati. Treba, takođe, napomenuti da je, za razliku od Angulema, rumunski Salon stripa bio i svojevrsni vodič kroz velike gradove u Rumuniji u kojima je organizovan: Bukurešt, Temišvar, Krajova, Konstanca, Brašov i Oradea.

PRESSING: Potpisnik si prve knjige o istoriji rumun-

skog stripa, ali i prvog Rečnika stripa. Da li je bilo teško prikupiti sve potrebne informacije neophodne za izdavanje pomenutih knjiga?

NICA: Očigledno, veoma teško. Internet još nije postojao krajem osamdesetih godina, a u javnoj biblioteci komunistički režim je zabranio pristup izdanjima iz predratnog perioda. U antikvarnicama se retko mogla naći neka međuratna publikacija, niti je mogao da se pronade bilo kakav podatak o adresama strip-autora. Prva knjiga „Istorije rumunskog stripa“, napisana tokom 88/89, a objavljena 1992. godine, bila je fokusirana na socijalistički period. U prvom izdanju „Rečnika stripa“, objavljenom 1996. godine, nedostajalo je dosta biografskih podataka o autorima. Nakon objavljivanja pomenutih, prvih izdanja, ali i uz organizovanje salona stripa, krenulo je upoznavanje sa sve većim brojem rumunskih strip-autora od kojih sam počeo da dobijam potrebne informacije. Tako se 2005. godine pojavilo drugo izdanje „Rečnika stripa“, a 2010. godine i drugo izdanje „Istorije stripa u Rumuniji“, sa mnogo više obuhvaćenih autora i izdanja, kao i sa tri ili četiri puta više informacija i reprodukcija. Trenutno, svakodnevno radim na prikupljanju informacija za treća izdanja oba naslova.

PRESSING: Osnivač si i prvog Udruženja ljubitelja stripa u Rumuniji. Šta je bio glavni cilj Udruženja?

NICA: Udruženje su osnovali Viorel Prligras, Marian Miresku, Kristian Čomu (Christian Ciomu) i ja kao prvi predsednik istog. Cilj Udruženja je pre svega bio da nam olakša organizaciju Međunarodnog salona stripa. I funkcionisalo je 25 godina.

PRESSING: Napisao si i pišeš mnoštvo tekstova o stripu objavljenih u dnevnim listovima i časopisima u zemlji i inostranstvu. U kojoj meri je, po tvom mišljenju, tvoja promotivna aktivnost na afirmaciji stripa u Rumuniji uticala na promenu percepcije stripa od strane ljudi koji nisu nužno i redovni čitaoci stripa?

NICA: Mislim da se nešto ipak promenilo. Navešću dva primera čitalaca sa kojima sam kasnije postao i prijatelj. Profesor Marius Leštaru (Marius Leștaru) iz Bukurešta je za mene i Salon stripa u Konstanci saznao iz jednog mog objavljenog članka. Čitao je strip samo kad je bio dete. Došao je u Konstancu, kupio nekoliko strip-albuma, upoznao Pujua Manua

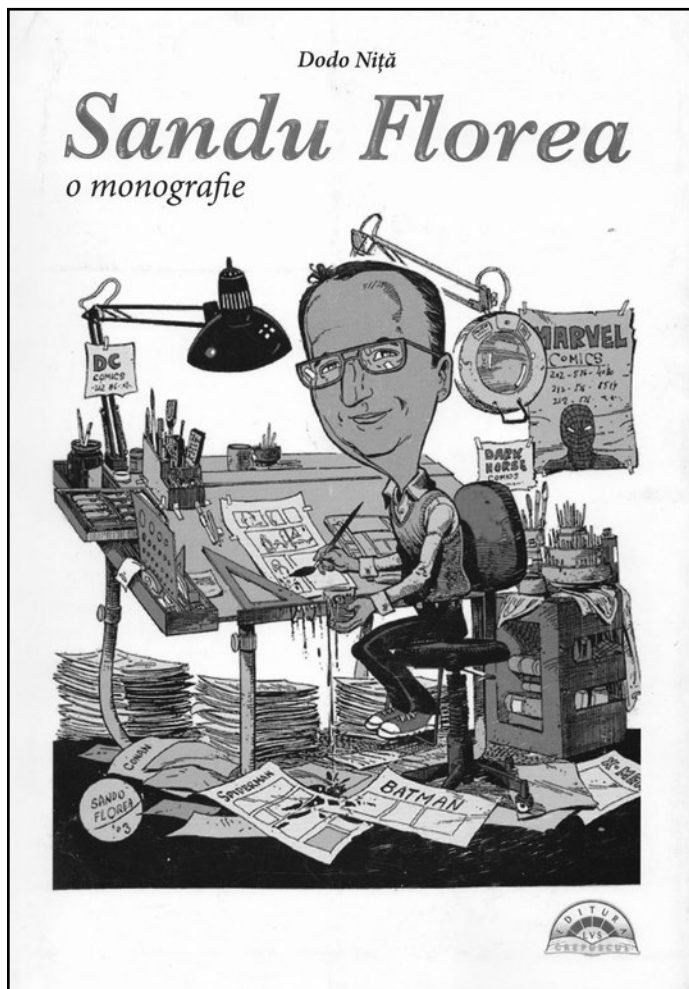
(koji je, kao što verovatno znate, najdugovečniji i najobjavljivaniji strip-autor u Rumuniji). To je bilo pre 12-14 godina. Od tada do danas Marius, ne samo što je sakupio impresivnu kolekciju francuskih i rumunskih strip-albuma, već je napisao i tri strip-scenarija za Pujua Manua. Drugi primer je arhitekta Mati Botezatu iz Jaša. Čitalac „Pifa“ kao dete, nakon devedesetih mogao je da putuje po Francuskoj i sakupio je kolekciju od stotina francuskih strip-albuma, ali ne i rumunskih. Pre otprilike 15 godina, bio sam sa Pujuom Manuom u Jašu, gde smo bili pozvani kao gosti na otvaranju neke izložbe. Mati je prišao da nas upozna (tada smo se prvi put sreli) i bio je impresioniran talentom Manua. Kupio je sve njegove strip-albume, i nakon nekoliko godina mi je priznao da je ponovo otkrio rumunski strip sa velikim zadovoljstvom, i to najviše zahvaljujući mom strip-blogu. Počeo je da kupuje i sakuplja časopise i strip-albume, ne samo one koje je crtala Livia Ruš, već i one koje potpisuju sestre Surdukan, na primer, kao i stripove Župa i drugih autora. Štaviše, doprinio je mom strip-blogu recenzijama o tim stripovima, a organizovao je i dva salona stripa u Jašu. Ovo su samo dva primera, ali ima na desetine čitalaca mog bloga koji su mi pisali i zahvaljivali na objavljenim tekstovima ali i da kupe neku od mojih objavljenih knjiga. Uzgred, bilo mi je drago saznati da su moja istraživanja pretočena u „Rečnik“ i „Istoriju stripa“, kao i moje objavljene monografije o strip-autorima, zaslužni za objavljivanje bar desetak diplomskih i doktorskih teza od strane studenata iz cele zemlje, na studijama književnosti, stranih jezika, arhitekture ili istorije. Ovo mi je poznato jer su mi se sami studenti javljali i tražili moju pomoć, a i zato što su u tim objavljenim tezama citirali u velikoj meri navode iz mojih knjiga. Dakle, zadovoljan sam što su moj život i rad ipak imali smisla.

PRESSING: Spomenuo si svoj blog posvećen rumunskom stripu. Da li si zadovoljan kako su stvari oko bloga tekle do sada i sa brojem čitalaca koji ga posećuju?

NICA: Mislim da je, pre pojave Fejsbuka, moj blog „BDR“ („Benzi desenate românești“) u velikoj meri doprinio širenju informacija o rumunskom stripu, ali i u stvaranju čitalačkog nukleusa zainteresovanih za kupovinu stripa i učešća na strip-manifestacijama. Blog danas ima u proseku oko 10000 poseta mesečno, znači nekih 300 dnevno. U poređenju sa prvom godinom postojanja, to je neka 3-4 puta veća poseta.

PRESSING: Strip se već više od trideset godina slobodno objavljuje u Rumuniji. Nakon svih uspona i padova kakvo je tvoje mišljenje o situaciji na rumunskoj strip-sceni danas?

NICA: Zavisi koga pitaš. Ako bi pitao nekog pesimistu, on bi bio poprilično tužan i razočaran, jer tržište stripa u Rumuniji nije ni nalik na ono u Francuskoj i Belgiji, ili da je bar približno onom u sused-

Dodo Niță

Paradigme para Literaturii

Scrisul Românesc
Fundatia - Editura

noj Srbiji. Ako mene pitaš, rekao bih da rumunsko tržište stripa prati tržište knjiga, generalno, striktno je zavisno od ekonomije ali i od obrazovanja dece. Ako roditelji podstiču svoju decu da čitaju (stripove i druge stvari) dajući im, eventualno, lični primer, onda će i deca postati čitaoci. Ako ne, onda verovatno neće. Naravno da mi je žao da se u Rumuniji objavljuje više prevedenih od domaćih, originalnih dela. Naravno da mi je žao da se u Rumuniji objavljuje više američkih stripova od evropskih naslova. Naravno da mi je žao, i ne razumem, zašto se u Rumuniji prevode eksperimentalni grafički romani, poput „Arapina budućnosti” i nekih drugih, umesto da se započne sa klasicima francusko-belgijskog „BD-a”, kao što su „Asteriks”, „Spiru”, „Talični Tom”, „Gaston Lagaf” i mnoštvo drugih. Ali, takva je situacija i treba sagledati i drugu stranu medalje, a ne samo jadikovati u nedogled: tipa, da u Rumuniji nema čitalaca, nema autora i nema izdavača stripova. Zauzeo sam pozitivan stav kroz svoj rad kao autor članaka i knjiga, kao organizator izložbi i salona, maksimalno se trudeći, koliko sam mogao, da promovisem strip u Rumuniji. Izdavao sam i časopis koji promovise strip: „Fergonaut/Argonaut (U potrazi za stripom)”, radio sam reizdanja strip-klasičara objavljivanih u časopisima pre 1989. godine i preveo deset „BD” albuma sa francuskog na rumunski. I da zaključim, nisam u potpunosti zadovoljan, ali ni potpuno nezadovoljan, situacijom na rumunskoj strip-sceni danas. Ako poželim strane stripove, kupujem ih iz tih zemalja (imam biblioteku od nekoliko hiljada francusko-belgijskih, italijanskih, američkih, ali i srpskih albuma). Ako poželim rumunske stripove, kupujem one koji su objavljeni i dostupni kod nas ili radim na tome da se objave naslovi koji su po mom ukusu a koji će se, verujem, dopasti i drugima.

PRESSING: Koji su to recentni naslovi koje čitaš i koje bi preporučio drugima?

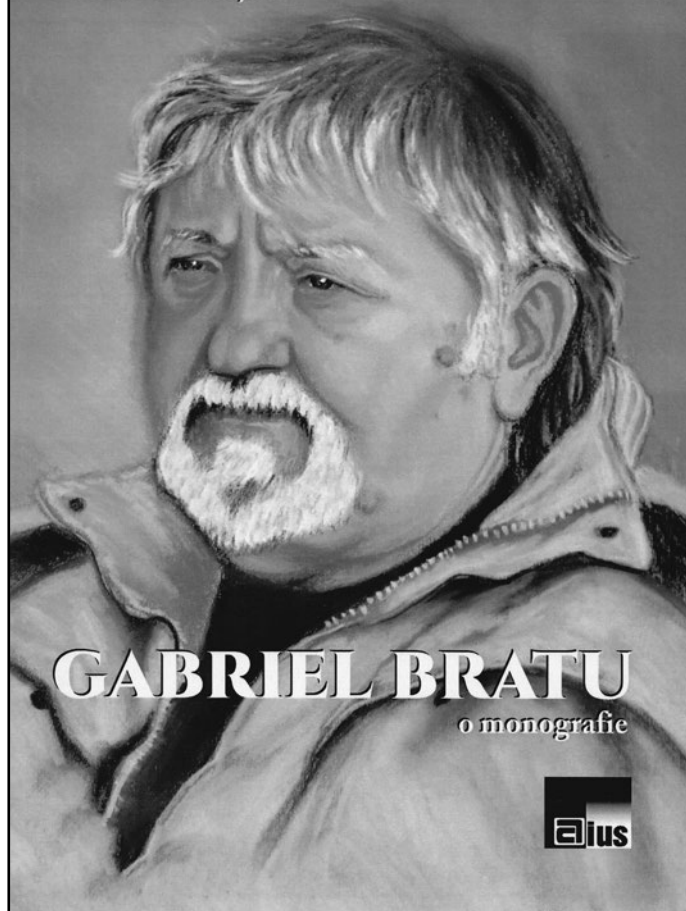
NICA: Proteklih godina, ali i generalno, mnogo mi se sviđa opus sestara Surdukan (Surducan). Prošle godine mi se dopao album Daniela Horie „Moje Zlatno doba”, u kome je uspeo da senzibilitetom i sa velikom preciznošću prikaže jedan period koji smo ja i cela moja generacija živeli i preživljavali. Tema koju do sada niko nije obradio u stripu.

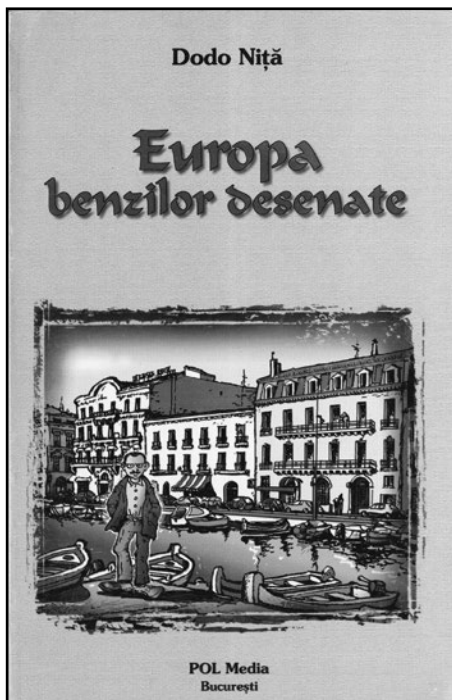
Uvek uživam u strip-albumima Valentina Jordakea, a prošle godine Marian Miresku ih je, kao izdavač, objavio čak tri. Veoma mi se dopao i album „Quarter”, strip-antologija koju je takođe uredio i izdao Marian Miresku. Žao mi je, recimo, što ne mogu da pročitam neki novi album od Viorela Prligrasa. On objavljuje, tu i tamo, poneki kraći strip, ali mi nije jasno zašto ne želi da ih objavi i u formi albuma, uprkos tome što ima i izdavača „Pavcon”. Na kraju, sviđa mi se i oživljavanje rumunskog istorijskog stripa, zahvaljujući Festivalu istorijskog stripa u Brašovu, organizovanog od strane Nikolaea Pepena. Generalno, poslednjih godina svedoci smo oživljavanja rumunskog stripa. Naravno, nema na stotine strip-albuma godišnje, kao u Srbiji ili Francuskoj, ali prošle godine ih je bilo oko 50 novih naslova (istina, uglavnom prevedenih). Pitam se koliko Rumuna ih je sve kupilo.

PRESSING: Prethodnih godina, pored tvog teorijskog rada na stripu, potvrdio si se i kao prozni pisac. Da li je to samo skromni pokušaj ili nagoveštaj ozbiljnijeg angažovanja u oblasti literature?

NICA: Još kao tinejdžer, kada sam započeo sa pisanjem kratkih priča i poezije, nije mi ni palo na pamet da ću jednog dana postati zvanični istoričar rumunskog stripa i jedan od njegovih najstrožijih kritičara. Ali, tu je presudila sudbina i moja velika strast prema devetoj umetnosti. Prethodnih godina, objavio sam dva prozna dela. „Brdo Turčezi” je zbirka fantastičnih i naučno-fantastičnih priča napisanih još tokom osamdesetih godina, u ono vreme kada sam redovno posećivao SF kružokpri Studentskom domu u Krajovi, većinom neobjavljenih. Nakon objavljivanja zbirke, neke od priča iz knjige su preuzete i objavljene u časopisima i almanasima. Druga knjiga, „Priče iz Klokočova”, svojevrsna je „dokumentarna fantastika”, u smislu da objedinjuje uspomene iz istorije moje porodice, o kojima mi je pričala moja majka kada sam bio mali i koje su ostale u mom emotivnom sećanju. Kao i događaje iz mog života tokom sedamdesetih godina, kada smo porodično živeli u Slatini. Da, sanjam da napišem jedan veliki roman, ali to ću možda uraditi tek kad odem u penziju. Pre toga ću svakako objaviti memoarsku knjigu „Prognani u RSR”, jer sam nedavno u svojoj ličnoj arhivi pronašao dnevnik koji obuhvata godine '87-89, koje su, kao što znate, bile najteže

DODO NIȚĂ

za vreme Čaușeskuove (Nicolae Ceaușescu) diktature. Tako da, u narednim godinama, planiram da taj svoj dnevnik ponudim nekoj izdavačkoj kući za objavljivanje.

PRESSING: *Bio si zvanični gost na mnogim salonima stripa širom Evrope i van nje, kao što si već napomenuo. Među njima je i tvoje prvo gostovanje u Srbiji, 2008. godine, na Smotri stripa u Leskovcu. Koji bi od njih izdvojio kao mesto gde ti je bilo najpriятnije a koji te je najviše impresionirao onim što si tamo video?*

NICA: Prvi put sam učestvovao na nekoj manifestaciji van Rumunije 1993. godine, na Salonu stripa u Šarloi, u Belgiji. Bio sam u grupi sa još pet strip-atora iz Rumunije i tamo smo se sreli sa Mirčeom Arapuom (Mircea Arapu), poznatim rumunskim strip-autorom koji živi i radi u Parizu još od osamdesetih godina. Salon u Šarloi se održavao u Palati kulture i tamo je bilo postavljeno na desetine štandova i organi-

zovano na desetine predivnih izložbi. Na jednoj od izložbi je bila izložena ogromna jahta sa jedrima, čisto da biste shvatili koliko je velika ta palata kulture. Odatle sam, razumljivo, došao sa koferom prepunim strip-albuma, od kojih su neki bili sa posvetama od prisutnih autora, kao i sa imenikom prepunim kontakt adresa. Sa tog prvog gostovanja na jednom francusko-belgijskom salonu stripa vratio sam se kao da sam došao sa neke druge planete, planete stripa. Kasnije sam gostovao, sam ili u društvu sa autorima, na salonima stripa u: Francuskoj, Italiji, Luksemburgu, Portugalliji, Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj, Srbiji, Makedoniji... (na zadnja dva sam bio prošle godine). Na postavljeno pitanje se, dakle, ne može dati adekvatan odgovor, jer se ne mogu upoređivati strip-manifestacije iz jedne ili druge države, kao što se ne mogu upoređivati ni same države. Veliki strip-festivali u zapadnoevropskim zemljama dovode na jedno mesto velike strip-izdavače (koji su veći i jači, po budžetu, broju naslova i tiražima, od najvećih rumunskih izdavača štampanih izdanja, generalno), na desetine i stotine lokalnih i stranih autora i pre svega organizuju grandiozne izložbe, često sa 3D scenografijom. To je zato što imaju budžete od desetina pa i stotina hiljada evra, kao što je to primer u Angulemu, u Francuskoj. Mana jednog takvog salona je ogromna gužva, gde najčešće teško možeš doći do posвете nekog autora zbog ogromnih redova u kojima stoje na desetine i stotine ljubitelja stripa, koji ponekad čekaju i po 2-3 sata da bi dobili personalizovanu posvetu. Iz tog razloga više preferiram salone u Luksemburgu ili na jugu Francuske, koji su „druželjubiviji“, koji se održavaju u letnjim danima, na otvorenom, gde nema velikih gužvi i gde možete eventualno popiti i pivo sa omiljenim autorom. U istočnoevropskim zemljama, sa izuzetkom Poljske, festivale na kojima sam učestvovao ne posećuje na hiljade učesnika jer i nema toliko mnogo publike za strip. Ipak, svuda sam primetio interesovanje čitalaca svih uzrasta, koji možda i nisu tako brojni ali su zato veoma motivisani svojom strašću prema stripu.

PRESSING: *U Leskovcu, na Balkanskoj smotri stripa, ove 2024. godine, dobio si počasno priznanje za doprinos balkanskom stripu. Ovo nije tvoje prvo priznanje u oblasti stripa, pa me zanima koliko ti ona znače, a naročito ovo poslednje?*

NICA: Kada sam prvi put objavio članak o stripu, 1988. godine, nisam ni mogao da zamislim da će mi taj posao promeniti život. Naravno, ja sam ekonomista i od tog posla živim ali sam takođe uspeo i da sakupim bogatu kolekciju stripova. Ono po čemu sam poznat u Rumuniji i Evropi (posebno u Francuskoj i Belgiji) su upravo moji tekstovi i izložbe o stripu. Posle više od 35 godina, verujem da sam, preko svojih knjiga (posebno kroz „Istoriju“ i „Rečnik rumunskog stripa“), izložbi i salona koje sam organizovao, dao svoj puni doprinos promociji rumunskog stripa i stripa generalno u Rumuniji. Taj moj promoterski rad prepoznat je prvo u Francuskoj i Belgiji, a tek kasnije u

Rumuniji, a što mi je donelo i prva počasna priznanja zbog rada na promociji frankofonije u Rumuniji kroz strip. Prošle, 2023. godine, Predsednik Rumunije mi je uručio priznanje za „doprinos u kulturi“ zbog 35 godina rada na promociji stripa u Rumuniji. Počastvovan zbog svih dosadašnjih priznanja, srećan sam što mi je uručena i počasna diploma od strane Balkanske smotre stripa u Leskovcu, koju bi u stvari trebao da podelim sa tobom, dragi Dragane, jer bez tebe, verovatno, ne bi ni bilo ove i ovakve „srpsko-rumunske“ stripske saradnje ili „transdanubijanske“, kako bi rekao naš zajednički prijatelj, Marian Miresku. Naša saradnja je započela objavljivanjem tvog članka o srpskom stripu u časopisu „Argonaut“, koga sam ja tada uređivao. Zatim smo zajedno, 2008. godine, organizovali prvo gostovanje strip-atora iz Rumunije na Smotri u Leskovcu. Smotra je u međuvremenu postala svojevrsna „Meka“ rumunskih stripara, i manifestacija koju svaki mladi rumunski strip-autor želi da poseti i da na njoj učestvuje. Ti si preveo razne srpske strip-naslove na rumunski (od kojih su najznačajniji „Vekovnici“), ali takođe i rumunske stripove na srpski (videti album Viorela Prligrasa). Srpsko-rumunska saradnja je kasnije dostigla mnogo viši nivo, kroz međunarodni projekat „CAN FOR BALCANS“, koji je doprineo da istorija stripa i strip-scena budu mnogo bolje poznate u obe zemlje, i Srbiji i Rumuniji. Zadovoljstvo je veće i zbog odlične saradnje sa Markom Stojanovićem u ovom periodu, i verujem da ćemo i u budućnosti imati prilike i mogućnosti za neku novu saradnju. I na kraju, da još jednom ponovim, srećan sam zbog primljene počasne diplome u Leskovcu, kao i zbog činjenice da sam ušao u klub malobrojnih Rumuna koji su nagrađivani u Leskovcu. Zahvaljujem Marku, ali zahvaljujem i tebi, Dragane, jer je iz našeg ličnog prijateljstva krenulo i razvilo se veliko srpsko-rumunsko prijateljstvo u oblasti stripa. ■

Razgovarao i preveo sa rumunskog:
Dragan PREDIĆ

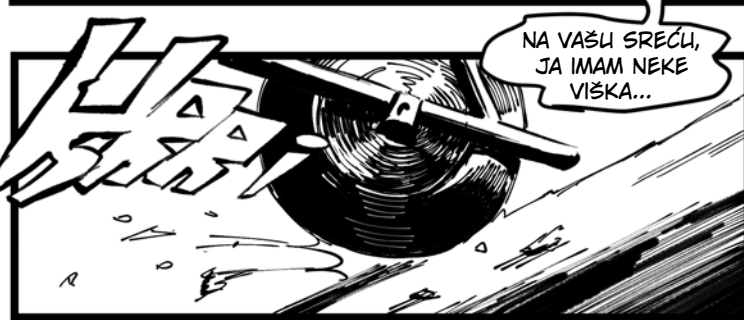
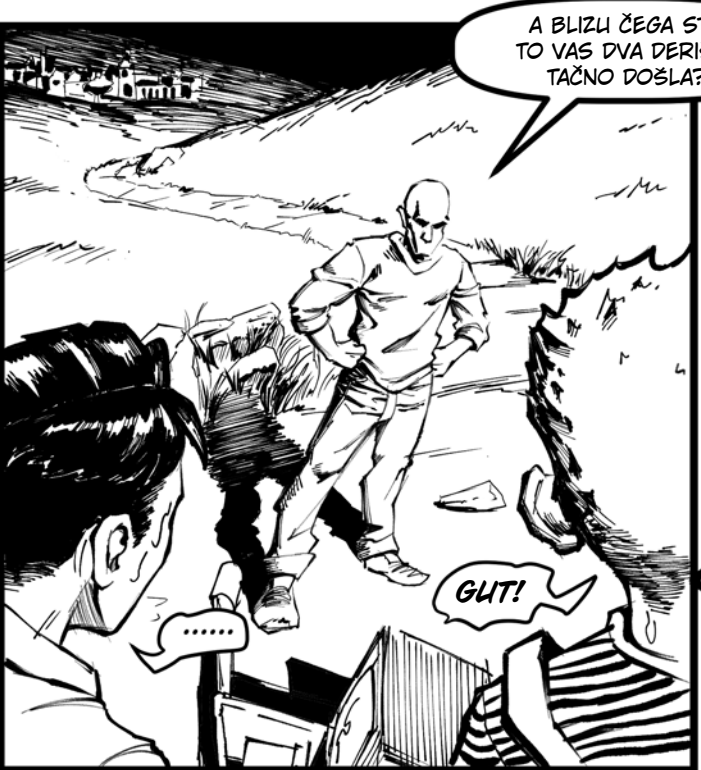
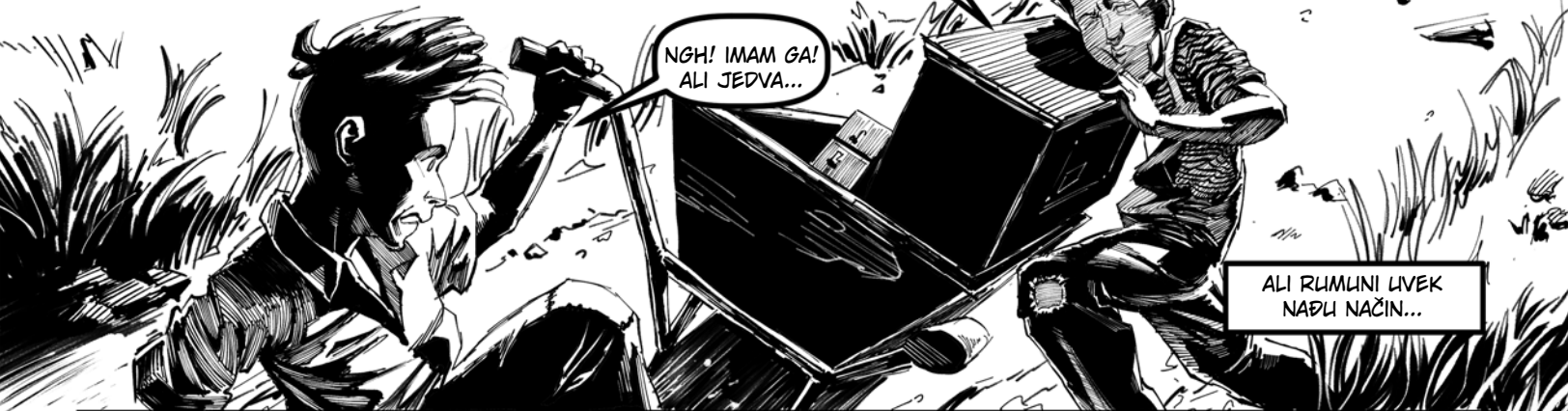

GODINA JE BILA 1986. I 7. MAJA SU SVI RUMUNI NAVIJALI ZA SVOJ TIM STEAULU IZ BUKUREŠTA, KOJI JE IGRAO PROTIV FK BARSELONE U FINALU KUPA ŠAMPIONA, KOJI SE ODIGRAVAO U SEVILJI, U ŠPANIJI.

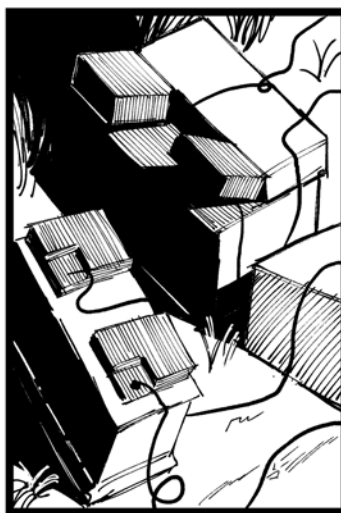
ISPOSTAVILO SE DA JE GLEDANJE OVE ISTORIJSKE UTAKMICE LAKŠE REĆI NEGO UČINITI ZA ODREĐENO SELO U BRDIMA. SIGNAL NIJE DOSEZAO KUĆE GRUPISANE U DUBOKOJ DOLINI...

PAZI
PAŠĆE!

CAN FOR BALKANS

MALO SU-TRA SU?...

MISLIM DA JE VREME DA SE MI LIMEŠAMO.

AKO MISLITE DA ĆETE IMATI SREĆE, SAMO IZVOLITE.

NE BRINI, IMAM JA KEČA U RUKAVU.

AAH!

I DUKADAM JE ODBRANIO!

oooooooooooo

O, BOŽE...

IMA LI OVDE NEKOG PIVA?

NAPRAVITE MESTA, MOMCI. GOSTI IMAJU PREDNOST.

REZULTAT JE I DALJE 0:0?!

IDEMO NA PENALE.

SAD, IDE PRE-MA LOPTI...

LAKATUŠ... LAKATUŠ MORA DA POGODI.

LAKATUŠ ĆE POGODITI.

O, BOŽE... TO JE BILO NEVEROVATNO. OD TOG PRVOG GOLA ZAMALO DA ME STREPI SRČKA.

HM, ŠEFE...

O DUKADAME, TI SI MOJ SPASILAC. OBECAVAM DA ĆU BITI DOBAR.

BILO KAKO BILO. VREME JE DA VI DRUGOVI POSETITE STANICU.

ALI ŠEFE...

ŠTA?

POSLE TAKO DIVNE LITAKMICE! KAKO SE LISUĐIJETE?!

ZNAM GDE SVI ŽIVITE,

GLUPACI!

SAMO MI SMO OSTALI...

ŠEFE... IZGLUBIO SAM KAPLI...

Intervju: Valeria BURZO

I najtalentovaniji prolaze kroz teškoće

Valerija Burzo (Valeria Burzo), italijanska karikaturistkinja i ilustratorica, rođena je 1986. godine u Napulju. Godine 2013. diplomirala je na Odseku za dizajn i primenjenu umetnost, filmsku i TV scenografiju na Akademiji lepih umetnosti u Napulju. Radila je na nekoliko strip-projekata, uključujući saradnju sa Lukom Raimondom na olovkama „Il Cabalista di Praga“ u izdanju „Glenat“, „L’Ultimo Scugnizzo“ u izdanju „Marotta & Cafiero Editore“, „Le Indagini di Tom Bacardi“ u izdanju „Edizioni Inkiostro“, „Samuel Stern“ u izdanju „Bugs Comics“, „The Witches of World War II“ u izdanju „TKO Studios“, „Castle Full of Blackbirds“ u izdanju „Dark Horse Comics“ i „The Hunt for the Skinwalker“ u izdanju „Boom Studios“. Imao sam priliku da s Valerijom malo porazgovaram pre par godina, za vreme trajanja pandemije COVID-19, i evo šta mi je rekla...

PRESSING: Kako se desi prelaz sa Odseka za dizajn i primenjenu umetnost, filmsku i TV scenografiju na Akademiji lepih umetnosti na crtanje stripa — i zašto?

Valerija BURCO: Strip i film su usko povezani i utiču jedno na drugo. Mislim da je od ključne važnosti proučiti kinematografiju da biste imali dobar početak u karijeri strip crtača.

PRESSING: Šta crtač treba najviše da nauči iz filma?

BURCO: Mora svakako da uči režiju filma, da bi razumeo i reprodukovao kadrove tako da čitanje njegovog stripa ide što glatkije, da što bolje uvuče čitaoca u priču.

PRESSING: Kada je krenula tvoja ljubav prema stripu i kako?

BURCO: Moj otac sakuplja puno „Bonelli“ stripova, tako da ih čitam ot-

kad sam bila dete.

PRESSING: Za srpske čitaoce stripa, Bonelli jeste italijanski strip. Šta je Bonelli za tebe?

BURCO: Bonelli je definitivno jedan od stubova svetskog stripa. On ima veoma važnu umetničku i akademsku istoriju, kao i puno svetskih poznatih umetnika koji su veliki majstori.

PRESSING: Ti si autorka u svetu stripa, oblasti koja je dugo smatrana pretežno muškom umetničkom delatnošću. Da li si ikad osećala da te tretiraju drugačije u odnosu na tvoje muške kolege?

BURCO: Na sreću, nisam imala velike probleme ove vrste.

PRESSING: Da li si srećna svojim poslom strip-crtača? U smislu režima rada, stila života, finansijski, kulturno...?

BURCO: Srećna sam kao strip-crtač, mada moram da priznam da mi posao ne dozvoljava da imam aktivan društveni život — ali to je mala žrtva koju činim radi ostvarenja svojih snova.

PRESSING: Šta su tvoji snovi? Da li si bliža tome da ih ostvariš nego što si bila kada si krenula da ih juriš?

BURCO: Moj san je da postanem stalan crtač na „Dilanu Dogu“. Trenutno radim za „TKO“, američkog izdavača i moj stil se sada udaljava od ovog sna... Ali će budućnost možda doneti neka lepa iznenađenja.

PRESSING: Zašto se tvoj stil udaljava od stila koji je potreban da postaneš crtač za Dilana Doga? Da li je to zahtev od strane izdavača, ili ti osećaš da treba da bude drugačiji od toga?

BURCO: U ovom periodu radim za američko tržište. Učim i razvijam drugačiji stil od italijanskog iz poslovnih razloga.

PRESSING: Radila si za italijanski i sada za američki strip. Koja je razlika?

BURCO: Sigurno je najveća razlika u veza sa strukturom stripa. U Italiji postoje vrlo precizna pravila za kadriranje (iako su manje rigorozna u poslednjih par godina), dok je u Sjedinjenim Američkim Državama, grafički gledano, strip mnogo slobodniji.

PRESSING: Kakav je tvoj proces rada od trenutka kada dobiješ scenario dok ne pošalješ tablu uredniku?

BURCO: Za američko tržište je veoma važno da se prati rad strip-crtača na svakom koraku. Prvo se moraju odobriti storibordovi, onda table u olovci i najzad tuširane table.

PRESSING: Šta je to kod Dilana Doga što ga tebi čini tako interesantnim?

BURCO: Na prvi pogled, Dilan Dog je jednostavan ali uspešan lik. Njegova snaga paradoksalno se nalazi u njegovim slabostima. Svaka osoba se može poistovetiti sa slabostima, hrabrošću i noćnim morama ovog lika.

PRESSING: Posmatrano spolja, Italija je imala jedno od najgorih, ako ne i najgore iskustvo sa COVID-19 pandemijom. Kako je izgledalo biti deo tog iskustva?

BURCO: U ovakvim situacijama lako je prepustiti se strahu, ali na sreću, ovaj posao mi je dozvolio da ne razmišljam previše o ovoj lošoj situaciji.

PRESSING: Kad smo kod straha, radila si na horor stripu. Da li voliš horor, i zašto? Da li bi crtanje Dilana Doga bilo drugačije od crtanja drugog heroja, i na koji način?

BURCO: Nisam radila na Dilanu Dogu, crtala sam ga često za sebe zato što mi je omiljeni strip. Horor je najzujbudljiviji za čitanje, ali i za grafičko pripovedanje.

PRESSING: Da li je važno da te strip koji radiš uzbuđuje? Možeš li da radiš na temama i stripovima koje lično ne voliš da čitaš i i dalje proizvodiš isti kvalitet?

BURCO: Svakako je teško za crtača da se bavi temama koje mu nisu interesantne, ali baš u ovim situacijama važno je biti profesionalac i održati isti kvalitet.

PRESSING: Koliko mogu da vidim, radiš na tradicionalan način, ne digitalno, u vreme kada sve više tvojih kolega bira da radi digitalno. Zašto se držiš tradicionalnog načina? Da li si u iskušenju da pređeš na digitalni način rada?

BURCO: Mislim da je veoma važno imati dobru staromodnu osnovu crtanja pre nego što se pređe na digitalan rad, ali mislim da ću uskoro napraviti korak ka prelazu.

PRESSING: Zašto ćeš krenuti da radiš digitalno nakon što si radila tradicionalno tako dugo?

BURCO: To je definitivno opcija koju treba uzeti u obzir. Potrebno mi je da ubrzam vreme izrade stripa, jer je to jedan od osnovnih faktora koji crtača čine profesionalcem.

PRESSING: Koji savet bi dala mladim strip-crtačima koji pokušavaju da se probiju u svet stripa danas?

BURCO: Preporučila bih im da budu izdržljivi, da ne gube nadu jer čak i najtalentovaniji prolaze kroz teškoće. Važna stvar je da uvek budu aktivni i napreduju. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

LITALICE

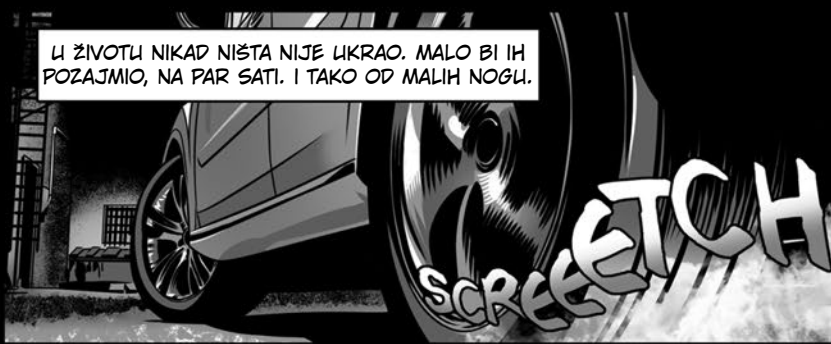
NIJE ON HTEO DA IH KRADE.

SAMO MALO DA IH PROVOZA.

KLACK!

TEK TU I TAMO BI SE HSTREMIO NA NEKU LITALICU.

BILO JE TU IPAK NEKE ČARI...

LI ŽIVOTU NIKAD NIŠTA NIJE UKRAO. MALO BI IH POZAJMIO, NA PAR SATI. I TAKO OD MALIH NOGLI.

A DA JE VOLEO JOŠ PONEŠTO DOK SE VOZIKA, VOLEO JE.

PROLAZAK KROZ CRVENO. PIJANA VOŽNJA. TAKVE STVARI.

OSIM TOGA, BIO JE MOMAK NA SVOM MESTU.

RUKU NA SRCE.

KADA JE KRENULO DA GAZI LJUDE, BILA JE TO MLADALAČKA NEPAŽNJA.

NIJE TO BILO DO NJEGA.

VEŽBAO JE SKRUŠENOST, AKO SE IKAD BUDE POJAVIO NA SUDU.

ČAK JE I MAŠTAO O TOME DA BUDE UHVAĆEN.

ŠTO SE NIKAD NIJE DESILO.

NIJE NJEGOVA KRIVICA. U MORAN JE.

PA STVARNO.

ALI RUKU NA SRCE... IMA TU NEKE ČARI.

In memoriam: Bogoljub ARSENIJEVIĆ Maki (1955-2023)

Živeti i stvarati slobodno

Bogoljub Arsenijević Maki, slikar i ikonopisac, napustio je ovaj svet 3. februara 2023. godine u valjevskoj bolnici. Imao je 67 godina i pored umetničkog doprinosa, sugrađani će ga zapamtiti kao jedan od simbola otpora režimu Slobodana Miloševića.

Bogoljub Arsenijević rođen je 12. aprila 1955. godine u Valjevu, gde je vanredno završio Medicinsku školu, ali ga je život odveo ka umetnosti.

Jednogodišnji angažman na mestu čuvara u Narodnom muzeju, iskoristio je organizujući mnogobrojne izložbe i druge kulturne manifestacije.

Bio je svestran umetnik, pa je tako na valjevskoj muzičkoj sceni ostao upamćen kao osnivač rok grupe „Pik As“, književnost će ga pamtiti kao pesnika, bavio se umetničkom fotografijom, a doprinos je dao i devetoj umetnosti kroz objavljivanje stripova. Naravno, Makiju je primarni umetnički izražaj bilo slikarstvo, što je

kasnije preraslo i u ikonopis, kojim se bavio poslednje dve decenije pretežno na teritorijama Republike Srpske i Crne Gore.

Što se stripa tiče, aktivnost mu je bila šarolika. Osnivač je neformalne škole stripa u Valjevu, prve od nekoliko potonjih koje su usledile. Izlagao je na vinkovačkom Salonu jugoslovenskog stripa 1985. godine. U okviru svog angažmana na pripremanju izložbi i ostalih kulturnih programa u Domu kulture Valjevo, u saradnji sa „Klubom devete umetnosti“ iz Ljubljane, 1983. godine postavio je veliku izložbu šezdesetak strip autora iz SFRJ. Svoje stripove objavljivao je u listu „Mladost“.

Tokom devedesetih je hapšen i prebijan od strane Miloševićeve milicije, bežao je iz zatvora i kasnije aktivno učestvovao u 5. oktobru. Bio je borac za sve vidove slobode, kako umetničke tako i životne. ■

Nikola TASKOVIĆ

In memoriam: Ninoslav MILJKOVIĆ (1957-2024)

Nenametljiv i nepokolebljiv

Unpravednom preranom odlasku ljudi koji su mogli još puno toga da pruže, još puno toga da daju društvu u kome su delovali, retko kad ima neke pravde, pa makar i poetske. No, ima nečeg što vuče pomalo na ono Balaševićevo, ako već pričamo o onima koji su mogli još mnogo a otišli pre vremena, „neko to od gore vidi sve“ kad govorimo o konkretnom trenutku u kome je otišao leskovački strip-autor i karikaturista —Ninoslav Miljković. Sišao je, naime, sa životne scene tiho, onako kako se po njoj uostalom i kretao, početkom maja 2024. godine, upravo u trenutku kada su na ulice prestonice evropskog stripa, Brisela, sa mnogo više pompe

stigle stranice njegovog stripa „Zeljov“, da bi bile izložene na otvorenom u okviru internacionalnog gigantskog projekta „CAN FOR BALKANS“. Leskovčani, čast izuzecima, među kojima se na svoju veliku žalost ovog puta ne nalazim, nisu ni primetili da je iz njihove neposredne okoline nestao autor strip-tabli koje su prethodno videli građani Brašova, Tirane, Bukurešta, Velesa, Leskovca, Brisela i koju će uskoro po njegovoj smrti videti i građani Sofije. A to je tek bio vrh ledenog brega onoga što je Ninoslav Miljković uradio i što je, opet nažalost, tek mogao...

Ninoslav Miljković rođen je 1957. godine u Orašcu, selu kod Leskovca. Završio je Školu jugoslovenskog instituta za novinarstvo 1985. godine za novinara-tehničkog urednika dnevnih novina i časopisa, na kome se dodatno usavršavao 1991. godine. Krajem osamdesetih najpre je radio izvesno vreme u Domu kulture u Leskovcu kao zamenik urednika likovnog programa, potom kao tehnički urednik u „Mladom grafičaru“ u Vlasotincu, štampariji „Politike“ i štampariji Patrijaršije Srpske pravoslavne crkve u Beogradu (gde likovno-grafički uređuje „Pravoslavlje“, časopis Patrijaršije), a kao operater i dizajner u štamparijama „Publikum“ i „BMG“ iz Beograda. Penziju je dočekao radeći u Opštini Leskovac, na poslovima administrativnog radnika.

Bio je pionir izrade elektronskih mapa i at-lasa, ali i elektronskih udžbenika u Srbiji, kojima je počeo da se bavi punu deceniju pre nego što su ušli u širu upotrebu. Uglavnom je na ovom polju saradivao sa izdavačem „Eduka“. Taj rad na udžbenicima bio je posledica velike ljubavi ka radu sa decom. Budući da je poticao iz prosvetarske porodice, čitav njegov život bio je u

znaku edukacije — počevši od izrade pripreme za štampu monografije „Slovo o školi“, najstarije osnovne škole u Leskovcu — „Josif Kostić“ svog oca Jovana Miljkovića, preko stalne saradnje sa Centrom za stručno usavršavanje u Leskovcu na raznorodnim radionicama, do pokretanja elektronskog časopisa za decu „Ako mene pitaš...“ i dodeljivanja nagrade „Nova mlada nada“ za najmlađe učesnike Balkanskih smotra mladih strip autora — koja od ove godine nosi njegovo ime.

Svoj prvi strip je uradio u četvrtom razredu osnovne škole, a daljem nastavku bavljenja stripom svakako je doprinelo i to što mu je komšija bio bard srpskog stripa, Nikola Mitrović Kokan (1933—1997). Osamdesetih godina 20. veka ozbiljnije počinje da se bavi kako stripom, tako i ilustracijom i karikaturom. U omladinskom podlistku „Naše reči“ pod nazivom „Reči mladih“, čiji će glavni i odgovorni urednik postati u jednom trenutku, nekoliko godina objavljuje stripove. Oko „Reči mladih“ u jednom trenutku,

na svoju inicijativu, po ugledu na grupe „Novi kvadrat“, „Beogradski krug 2“, „Bauhaus 7“ okuplja nažalost kratkotrajnu grupu strip-stvaralaca „Galeb“, koju su sem njega činili Siniša Tasić Sintas, Miodrag Stanković Miki, Dragan Tasić Fiza i drugi.

Svoje stripove i karikature objavljivao je u „Studentskom zboru“ (Makedonija), „Ježu“, „Politici ekspres“, „Dačkom zabavniku“, „Intervjuu“, „Think Tank-u“, „Eonu“ i „Parabellum-u“ (Bosna i Hercegovina). Zastupljen je u antologiji „Leskovački strip 1950-2010“. Od Dvanaeste balkanske smotre mladih strip autora 2010. godine bio je i stalni član žirija za dodelu plakete „Miodrag Veličković Mivel“ za satirični strip, za koju je takođe uradio i idejno rešenje. Uz „Zeljova“, koji je bez ikakve sumnje njegov najpoznatiji strip, budući da je, kako je već navedeno, kroz projekat „CAN FOR BALKANS“ izlagan širom Evrope (što je trend koji će se, verujem, nastaviti), najpoznatiji strip mu je, shodno njegovoj ljubavi ka deci, „Mezimče“, o simpatičnom psiću koji

doživljava različite, često poučne, avanture. Bio je jedan je od retkih stvaralaca iz takozvanog „prvog naraštaja“ leskovačkih strip-autora koji se bavio stripom do samog kraja života, budući da je imao puno ideja u stripovima koje je hteo da uradi sam ili u saradnji sa polaznicima Škole stripa, u čemu ga je sprečila prerana smrt.

Kao čovek, Ninoslav Miljković je bio onoliko nenametljiv koliko je bio nepokolebljiv, onoliko edukovan koliko je bio edukator i onoliko pun ideja i potencijala koliko sredina u kojoj je bio nije marila ni za jedno ni za drugo. Paradoksalno, koliko je bio tih i miran, toliko ga je bilo nemoguće obeshrabriti u onome što je zacrtao, ali i namoliti na nužni kompromis, što je, uz pomenuti poslovični nedostatak sluha za njegove inicijative, i kumovalo tome da ostanemo uskraćeni za veliku većinu onoga što je Ninoslav Miljković mogao da pruži kako mediju koji je voleo, tako i društvu u okviru koga je delao i s kojim je delio sudbinu... ■

Marko STOJANOVIĆ

In memoriam: Askanio POPOVIĆ (1949-2024)

Spona generacija

Askanio Popović, strip autor, ilustrator i likovni umetnik rođen je 1949. godine u Beogradu. Na odseku grafičkog dizajna završio je Školu za industrijsko oblikovanje u Beogradu. Studirao je na beogradskoj Likovnoj akademiji – slikarski odsek.

Prvi objavljeni strip mu je „Amon sa zvezda“ („YU strip“, 1979), a za njim su usledili „Mogli, dečak iz džungle“ („Kekec“, 1980), „Maja“ („Praktična žena“, 1979-1981), „Vremeplovac“ („YU strip“, 1981) i „Rambold“ („Naš strip“, 1984). Na licencnom serijalu „Tom i Džeri“ radio je od 1984. do 1986. godine za zagrebački „Vjesnik“. Devedesetih je saradivao na popularnom serijalu „Borci sumraka“ izdavača Luxor Comics.

Bio je član ULUPUDS-a od 1984. godine. Učestvovao je na grupnim izložbama stripa. Živeo je i radio u Beogradu kao slobodni umetnik.

U intervjuu datom za Strip Blog, naveo je kako su mu uzori bili, osim Hecla i Maurovića i Aleks Rejmond, Harold Foster i Hose Luis Salinas. U istom intervjuu opisao je i kako je ušetao u svet crtanja i stripa: „Odrastao sam pored oca slikara, uz za mene predivne mirise terpentina, lanenog ulja i uljanih boja. Otac je bio odličan crtač i često sam tražio da mi crta razne prizore, vitezove, bitke i sl. U očevoj biblioteci naišao sam na knjige koje je ilustrirao Aleksandar Hecl, naš veliki ilustrator i crtač stripova. Bile su to knjige iz 1950. i 1951. godine u izdanju „Novog pokolenja“ i to „Knjiga o džungli“ Radjarda Kiplinga i „Borba za vatru“ i „Džinovski lav“ Ronija Starijeg. Mogu reći da je to bila prekretnica u mom životu. Ilustracije tih knjiga bile su, blago rečeno, fascinantne! Savršeno poznavanje anatomije čoveka i životinja, elegancija, vrhunaska estetika, čitava raskošna orkestracija likovnih elemenata. Poželeo sam da osvojim makar delić tog umeća. Od dvanaeste do petnaeste godine života crtao sam sporadično, a od petnaeste fanatično.

Rano sam ovladao crtačkim tehnikama (pero, četkica), ali bilo je još puno toga za učenje jer je to, ipak, jedna od najkompleksnijih oblasti. Hecla sam upoznao 1966. godine i prijateljvao s njim 25 godina, do njegove prerane smrti 1991. godine u 65. godini života. Iza sebe je ostavio ogroman opus, skoro 500 ilustrovanih knjiga i udžbenika, dvadesetak stripova, slika i sve to najvišeg mogućeg kvaliteta.“

Osamdesetih godina bio je jedan od osnivača strip grupe „Beogradski krug 2“. Osim njega, pokretači te ideje bili su i Zdravko Zupan, Bojan Đukić i Dušan Reljić. Svoju grupu su nazvali „Beogradski krug 2“ kako bi održali kontinuitet sa predratnim beogradskim krugom strip autora (Lobačev, Kuznjecov, Solovjev, Navojev...). Sastajali su se jednom nedeljno u hotelu „Mažestik“, tu su se esnafski družili, razmenjivali iskustva, diskutovali, pokazivali radove, pravili planove o eventualnim saradnjama... Broj kolega se brzo proširivao, a dobrodošli su bili crtači svih generacija, kao i iskreni ljubitelji stripa. Dolazili su, redovno ili povremeno: Dragan Bosnić, Željko Pahek, Rajko Milošević Gera, Vlada Vesović, Vojislav Vasiljević, Dragan Savić, Sibin Slavković, strip grupa „Ano & Nep“, Zoran Kovačević, Slobodan Ivkov, Dragan Lazarević, Vujadin Radovanović, Darko Perović, Milan Ilić Laki, Ratimir Petrović Raca... Svoju misiju održavanja kontinuiteta nastavio je pružajući podršku autorima poniklim u beogradskoj školi stripa „Đorđe Lobačev“, upoznajući ih sa radom onih koji su im prethodili. ■

Saša ARSENIĆ

In memoriam: Damir PAVIĆ Septic (1969-2024)

Spiritus movens subotičkog stripa

Rastanci su uvek teški, naročito kad su prevremeni. Međutim, kada iza nekoga ostane neizbrisiv trag kao što je to slučaj sa Damirom Pavićem Septikom, ta oprastanja su samo delimična i privremena.

Čuveni subotički anderground umetnik nas je iznenada napustio 25. januara ove godine u Subotici, gradu u kom je i rođen 28. februara 1969. godine i čijoj umetničkoj sceni je posvetio ceo svoj život. Verovao je u nesputanost umetničkog duha i nije pristajao ni na šta manje od apsolutne slobode u svom izražaju.

Publici se prvo predstavio svojim grafičkim radovima objavljenim u fanzinu „Zašto baš mi?“ sa izrazitim pank tematikom. Svoje ilustratorske i stripovske aktivnosti nastavlja pod okriljem kluba „SLAM“ gde je bio i jedan od osnivača. Od 1994. godine učestvuje u radu subotičke škole stripa, a dve godine kasnije je bio i deo izložbe organizovane povodom izdavanja zbirke „60 godina stripa u Srbiji“. Učestvovao je u brojnim nezavisnim projektima i bio inicijator mnogih izložbi na temu stripa i grafike. U Pančevu je inicirao umetnički projekat „Insomnija“ kojom pokreće niz izložbi, radionica, koncerata i filmskih projekcija. Savremena galerija Subotica 2016. godine postavlja njegovu savremenu izložbu pod nazivom „Subspecies“.

Bio je aktivan i na muzičkoj sceni kao osnivač i vokal HC grupe „Harmonija Haosa“.

Pamtićemo ga kao čoveka jedinstvenog stila, naklonjenog hororu i grotesknim, detaljnim, psihodeličnim scenama punim čudnih oblika i bića, na kojima preovladava atmosfera napetosti i primordijalnog ludila zakopanog u dubinama podsvesti na koje tračak svetlosti pada tek kada se oči i um izlože prizorima nalik onim koje je Septik stvarao. Imao je retku sposobnost da celu jednu priču saopšti kroz jednu jedinu ilustraciju kojom napada reptilski deo mozga i iz njega vadi osećaje nedokučive i neizrazive prostim rečima.

Bio je umetnik koji je odbijao da se prikloni bilo kakvim kalupima i čijim preranim odlaskom domaća i regionalna strip scena gubi neumornog stvaraoca, ali čiji legat nastavlja da živi kroz radove prema kojima je nemoguće gajiti ravnodušnost. ■

Nikola TASKOVIĆ

In memoriam: Zoran SELENA (1947-2023)

Ambasador devete umetnosti

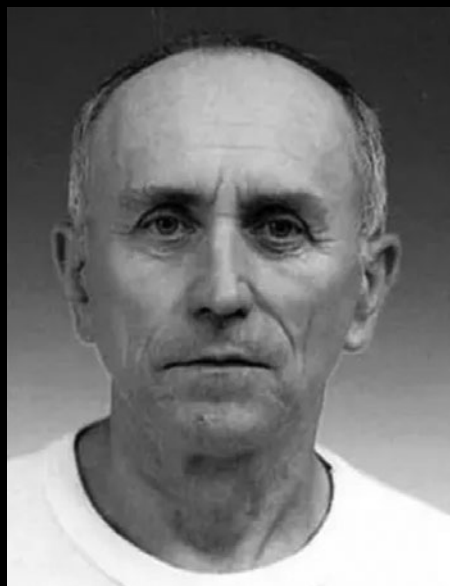
Posle duže bolesti, 27. februara 2023. godine u Zrenjaninu, napustio nas je još jedan veliki trubenik stripa — Zoran Selena.

Rođen je 1947. godine u Staroj Pazovi, ali veći deo života je proveo u Zrenjaninu. Studirao je slikarstvo i bio svestran umetnik kog su krasili mnogi talenti, koje je ispoljavao kroz svoj posao scenografa u Narodnom pozorištu, a za vreme svog boravka u SAD i kroz izradu unikatnih predmeta od kože za razne klubove okupljene oko teme Divljeg zapada.

Nakon završene epizode na Novom kontinentu, vraća se u Srbiju gde nastavlja sa slikarskim radom koji se odlikovao izuzetnom stilskom i tehničkom širinom. Autor je stripa „Bezvremeno sad“. Zastupljen je u „Zrenjaninskom strip almanahu“, antologiji Branka Đukića u kojoj stranice deli sa Aleksandrom Babićem, Vladimirom Kuzmanovim i drugima. Učestvovao je u obnavljanju Udruženja strip umetnika Srbije 2010. godine. U trenutku smrti, radio je na onome što je trebalo da postane njegovo životno delo — strip „Aelita“, adaptacija romana grofa Alekseja Tolstoja.

Spadao je u red ljudi kojima je život ispunjavala ljubav prema devetoj umetnosti i bio njen neumorni ambasador gde god bi se pojavio. ■

Nikola TASKOVIĆ

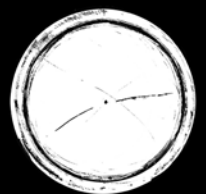

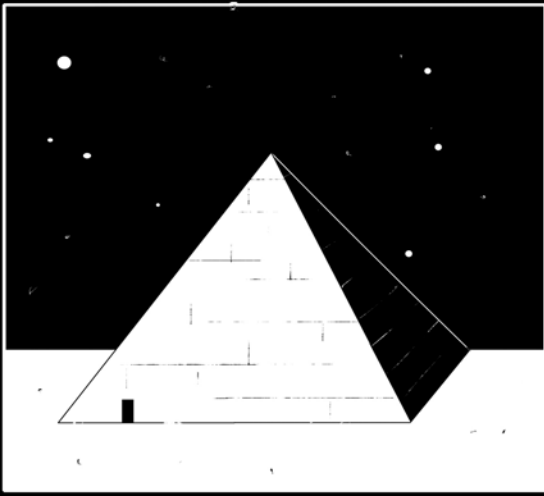

Ej, ideš napolje?

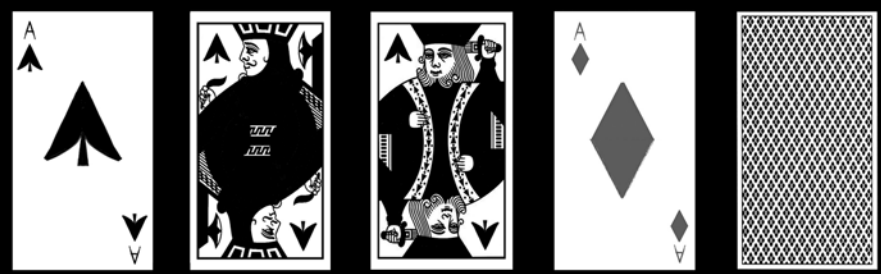
DA, idem da vidim dečke...

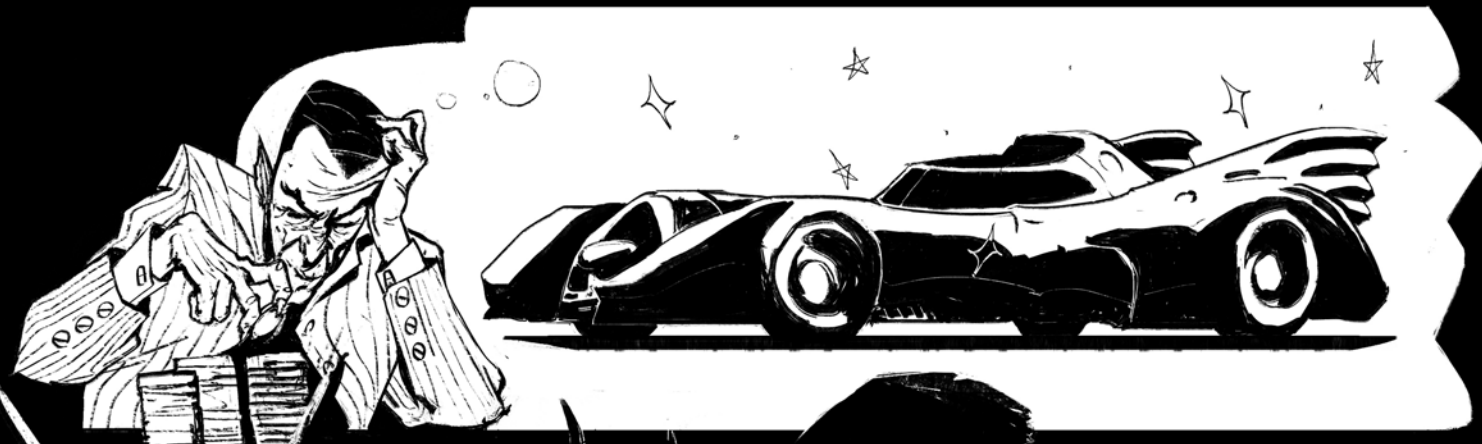
ONDA
vidimo se.

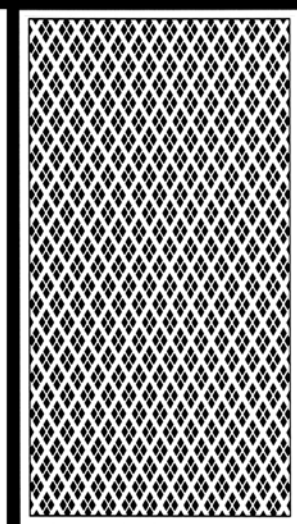
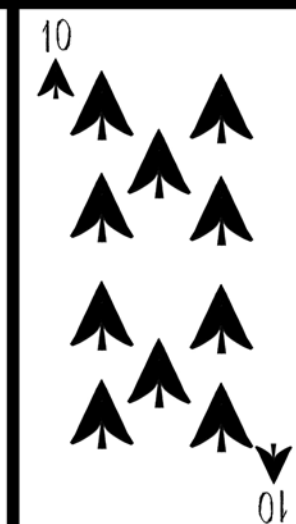
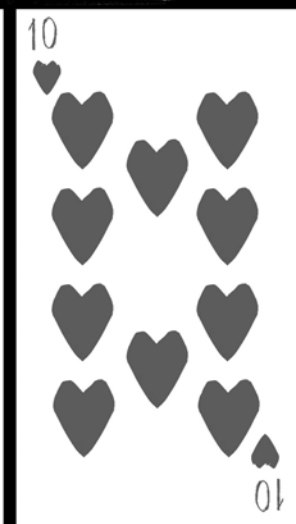
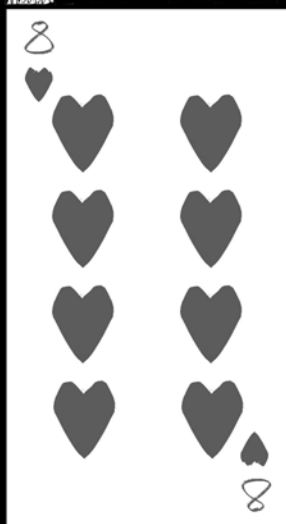

ONAKO..
OK

Tema(t): Škole stripa i radionice

Centar balkanskog stripa

Davne 2011. posjetio sam Salon stripa u Beogradu, kao član našeg tadašnjeg kolektiva „StripOs“ iz Osijeka. U podužem tekstu, zapisao sam sve impresije s te manifestacije. No, upravo taj tekst dovest će me u kontakt s organizatorima Balkanske smotre mladih strip autora iz Leskovca. Točnije, natječaj za najbolji teorijski tekst o stripu. Strogo gledano, moj tekst je više bio putopis, no očito je tu bilo i dovoljno teorije kako bih na natječaju dobio glavnu nagradu, kao tada, mladi autor. Nagrada je zaista bila odličan poticaj mom autorskom radu, no još jedna bitnija stvar je proizašla iz te nagrade – stalna suradnja odnosno izgradnja suradničke mreže između našeg današnjeg kolektiva – „Hrvatski autorski strip“ te kolega iz Leskovca – tog nesumnjivog centra balkanskog stripa. Obrazac koji je stvoren u Leskovcu, predstavlja primjer kojeg treba slijediti u izgradnji strip-scene, a u narednim pasusima slijedi kratki kronološki opis značajnih autora, izdanja i manifestacija koje su generirane radom članova Leskovačke škole stripa.

Leskovačka škola stripa, koja danas nosi naziv „Nikola Mitrović Kokan“, počela je s radom 29. svibnja 1995. godine u tadašnjem Domu kulture „Žika Ilić Žuti“ (današnji Leskovački kulturni centar). Prvi predavači u Školi stripa bili su poznati leskovački strip-autori Nikola Mitrović Kokan i Mija Kulić, da bi već na jesen 1995. godine predavanje u Školi stripa, silom prilika, preuzeo bivši učenik škole, tada sedamnaestogodišnji Marko Stojanović, koji u njoj predaje i danas. Uz Stojanovića, u školi su duže ili kraće radili i Srđan Nikolić Peka, Aleksandar Ljubić, Miloš Cvetković, dok danas s njim nastavu održava Marko Serafimović.

U školi je 1996. godine nastao strip-časopis „Arsenal“, u to vreme jedini strip-časopis u tadašnjoj Jugoslaviji, koji je je imao šest brojeva. To je bio i začetak izdavaštva Leskovačke škole stripa, koja je samostalno ili u suradnji s drugim izdavačima do danas objavila dvadesetak strip-izdanja. U okviru Škole stripa, pokrenuta je i edicija „Leskovački strip“, jedinstvena na prostoru Europe budući da ni jedan drugi europski grad nema strip-ediciju posvećenu stvaralaštvu njegovih građana. Škola je objavila monografije „Leskovački strip 1950-2010“, „20 godina Leskovačke škole stripa“, „Zaječarski strip“, „Jug i strip u teoriji“, „Stripovski BalCan“ Marka Stojanovića, „Best of

Saša PAPRIĆ

Valjevka škola stripa: Bez kontinuiteta, ali uz bunt

Srpske škole stripa vuku korene još od početka sedamdesetih, kada su ih osnovala „Dečje novine“, list koji je sa Aleksandrom Lazarevićem započeo Srećko Jovanović, glavni urednik i Valjevac. Valjevske škole stripa nema bez valjevskih strip-autora, a trebalo bi istaći kako isto tako ne bi bilo valjevskih slikara da nije bilo stripova. U ličnoj arhivi Ljube Popovića, među prvim radovima mogu se naći stripske table i ilustracije Tarzana. Jugoslovensku stripsku scenu obeležili su valjevski autori, poput Brane Nikolića, Branka Obradovića i drugih. Valjevski strip-autori bavili su se i drugim granama likovnih umetnosti, kao što su karikatura, grafika, animacija, i time oblikovali ovaj grad, a potom i sve ostalo izvan njega.

Bogoljub Arsenijević Maki je 1983. godine od grada dobio prostor u atomskom skloništu, od kog je napravio atelje. Kako je i sam Dušan Arsenić naveo u svom tekstu posvećenom Makiju, on je taj „učmal, zaboravljeni gradski prostor“ pretvorio u mali „kulturni centar“. Njih dvojica su u tom periodu, zajedno

sa Peđom Sevićem i Banetom Đurašinićem, napravili prvi dizajn studio u Valjevu, koji su nazvali „PRIZMA“. U ateljeu su se okupljali mladi umetnici, književnici, muzičari, glumci kako bi se družili, pregledali knjige koje bi Maki donosio iz inostranstva i učili jedni od drugih. Tokom tih osamdesetih godina organizovao se veliki broj izložbi, književnih večeri, pozorišnih predstava, tribina, kroz koje bi ujedno bili domaćini gostima iz srodnih sfera koji bi dolazili u Valjevo. U istom ateljeu održala su se prva, isprva neformalna, okupljanja valjevskih karikaturista, animatora i stripadžija. Tada se formirala sledeća generacija valjevskih strip-autora, poput Biljane Maksić i Saše Živkovića. Kao što je Brana Nikolić bio mentor Makiju, tako je i Maki inspirisao mlade ljubitelje stripa, ne samo kao umetnik, već i kao učitelj.

Zoran Stefanović, koji je upravo bio jedan od mladih umetnika koji je učio zanat u Makijevom ateljeu, sa Dragoslavom Ruvidićem i Antoanom Simićem je delovao u okviru grupe „Lozničko strip društvo“. Preko Saveza om-

ladi Miodraga Veličkovića Mivela, „Kiki Rot“ Nikole Mitrovića Kokana, „Do pakla i nazad“, „Do pakla i nazad: Zapis“, „Ninda: Rajački“, te albume i integrale serijala „Vekovnici“ i „Beskrvni“. Poseban kuriozitet čini to što Leskovačka škola stripa vjerovatno jedini strip-izdavač u Srbiji danas čija je čitava produkcija okrenuta domaćem stripu. Usporedbe radi, naš kolektiv Hrvatski autorski strip je vjerovatno jedini strip-izdavač u Hrvatskoj čija je čitava produkcija okrenuta domaćem stripu.

Iz škole stripa potekao je i serijal „Vekovnici“ koji s preko 20 dosadašnjih izdanja i više od 200 strip-crtača sa prostora Balkana koji su na njemu surađivali slovi za prvi pravi balkanski strip serijal. Serijal je ostvario i međunarodni uspjeh i objavljen je osim Srbije i u Hrvatskoj, Rumunjskoj, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Crnoj Gori, Grčkoj, Češkoj, Makedoniji, Velikoj Britaniji i Nizozemskoj.

Na ljeto 1998. godine, po Stojanovićevoj zamisli, Leskovačka škola stripa pokreće Balkansku smotru mladih strip autora, najstariji i najmasovniji (3121 učesnik iz 84 zemlje sa 6 kontinenta na 26. Balkanskoj smotri mladih strip autora 2024. godine) strip-festival na prostoru Balkana, od četrdesetak danas postojećih. Leskovačka škola stripa je organizirala blizu 100 izložbi stripa i karikature u Leskovcu, Čačku, Šapcu, Varvarinu, Trsteniku, Vranju, Kragujevcu, Zrenjaninu, Beogradu, Nišu, Zaječaru, Valjevu, Kruševcu, Aleksincu, Knjaževcu, Somboru, Raškoj, Novom Sadu, kao i u Bugarskoj (Sofija, Montana, Sliven), Crnoj Gori (Herceg Novi), Bosni i Hercegovini (Laktaši, Bratunac, Zenica), Rumunjskoj (Braşov) i Rusiji (Moskva).

Za dvadeset i devet godina postojanja, kroz Leskovačku školu stripa „Nikola Mitrović Kokan“, prošlo je blizu dvije tisuće djece i mladih. Kroz stalni upis novih polaznika i individualni rad u mješovitim grupama sa polaznicima od 7 pa do 27 godina, mnogi od njih postali su diplomirani slikari i grafičari, restauratori, animatori, ilustratori, arhitekti, freskopisci, majstori tetovaže, kao i širom svijeta (Francuska, Belgija, Nizozemska, Velika Britanija, Španjolska, Češka, Švajcarska, Sjedinjene Američke Države, Kanada, Urugvaj, Kina) objavljujani strip-autori. Također, po-

laznici škole stripa su u Leskovcu donijeli preko 200 nagrada za strip, ilustraciju i karikaturu iz Srbije, ali i inozemstva (Makedonija, Hrvatska, Bugarska, Rumunija, Italija, Portugal...).

Zaključno, obrazac koji je stvoren u Leskovcu, kao što je već navedeno, ogledni je primjer kojeg se treba slijediti za uspostavu žive, produktivne i ono što je najbitnije – publici zanimljive strip-scene. ■

ladine u Valjevu dobili su prostor i pribor za rad, a u Domu omladine, 1984. godine, realizovana je prva stripska izložba valjevskih autora, pod nazivom „Mladi valjevski strip“. Teoriju stripa učili bi kroz stranu stručnu literaturu, umrežavajući se sa afirmisanim strip-autorima, poput Baneta Kerca, i posećujući uredništvo „Dečjih novina“. Nakon niza realizovanih izložbi u Valjevu i Loznicu, 1987. godine Stefanović je napisao prvu dokumentovanu stripsku adaptaciju na ovim prostorima u vidu pozorišne drame „Ostrvska priča“, prema motivima stripa „Korto Malteze“. Igrana je u Valjevu iste godine i tim delom je kasnije konkurisao i upisao dramaturgiju na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu. Dok se Stefanović posvećivao stripu i scenariju kao profesiji, iza sebe je ostavio mesto učitelja, na koje će sesti njegov učenik, Miliivoj Kostić – Kole.

Art-grupa „Crni kreč“ započela je svoje aktivnosti 1993. godine, organizujući različite umetničke akcije i izložbe. „Crni kreč“ nije bio

samo art-grupa, bio je pokret, kratki igrani film i časopis, koji je Kostić uređivao i izdavao, zajedno sa Dejanom Bogojevićem, suosnivačem grupe. U saradnji sa Domom omladine u Valjevu, Kostić je 1997. godine zvanično otvorio školu stripa. Tokom te godine, u Valjevu i šire, organizovane su različite likovne i stripske izložbe. Uprkos kasnijim pokušajima da „Kreč“ i škola stripa nastave sa radom nakon bombardovanja, sve aktivnosti staju 1999. godine. Kostić nastavlja da se pojavljuje kao učesnik na različitim strip-skim revijama i kolonijama, Bogojević kao izdavač fanzina i autor kratkih stripova, a za njima i bivši polaznik „Kreča“, Željko Obrenović, kao književnik i strip-scenarista.

Valjevska gimnazija je 2009. godine u saradnji sa likovnom radionicom „L.U.V.R.“ pokrenula program u kabinetu likovnog, pod mentorstvom Ane Stanković i Željka Vitorovića, nekadašnjeg polaznika Koletove škole. Radionica je trajala kratko, kulminirajući izložbom. U istom periodu, druga dva polaznika „Kreča“, Nemanja Radovanović i Miloš Nikolovski, pokrenuli su svoju art-grupu.

„Crna mrlja“ je formirana 2007. godine radom na „Fanzinu Crne mrlje“, koji je 2008. izdat pod okriljem Doma omladine Valjevo. Obuhvatao je širok spektar tema, od stripa, muzičkih i filmskih recenzija, do horor i naučofantastične proze. Paralelno sa fanzinima, „Crna mrlja“ je organizovala književne promocije, društvene akcije, a potom je sledila i radionica stripa. Subote, 10. aprila 2010. godine u 18 časova u klubu ispred male sale Centra za kulturu Valjevo, započeta je radionica stripa. Uz periodične izložbe i performanse, iza kulisa, bukvalno, radilo se i na stvaranju scenografija za pozorišne predstave i storibordova za filmske projekte. U subotu 28. maja 2011. godine, „Crna mrlja“ i Centar za kulturu organizovali su Vikend stripa u Valjevu. Nakon poslednje akcije „Mrlje“, 2012. godine, Obrenović, Vitorović i Radovanović punom parom su radili

na strip-albumu „Karton siti“, a Filip Stanković, koji će se kasnije takođe pridružiti na stvaranju albuma, zajedno je sa Stefanom Nastićem i Jovanom Markovićem razradivao plan realizacije nove škole stripa, kojoj su se priključili i drugi polaznici „Mrlje“.

Prvo okupljanje članova Radionice stripa i animacije održalo se u Centru za kulturu 22. juna 2014. godine. Do kraja godine organizovana je i prva izložba radionice, a krajem te i početkom sledeće, radionica je učestvovala na filmskim festivalima sa svojih nekoliko animiranih i igrano-animiranih filmova koji su bili nagrađeni. Aktivna učeska na festivalima stripa i filma, kao i redovne godišnje izložbe, prošireni su različitim performansima, izradi murala, vitraž, plakata i scenografija.

Zahvaljujući Ljubivoju Markoviću Bubu i Udruženju dramskih, muzičkih i audio-vizuelnih stvaralaca „Milovan Glišić“ Valjevo, radionica je mogla da nastavi sa radom uz podršku Grada Valjeva, a 2016. godine dat je akcenat na digitalne medije, objavljujući podcast i digi-

talni fanzin „STRAVA“, koji je od sledeće godine imao i štampanu verziju. Ostvarila se saradnja sa Matičnom bibliotekom „Ljubomir Nenadović“ Valjevo, preko koje su organizovane filmske projekcije i izložbe, koje su se u avgustu 2018. godine proširile u manifestaciju „STRAVA fest“. Radionica je nastavila umrežavanje sa različitim kulturnim i državnim institucijama, školama, kolonijama i festivalima. Uz pokroviteljstvo Društva istraživača „Vladimir Mandić Manda“ u Valjevu, za svoju sledeću manifestaciju 2019, radionica je mogla da ugosti druge škole stripa, autore, kao i pređašnje mentore. U septembru započet je „Zin“, zvanični bilten radionice, koji je od januara 2021. godine spojen sa fanzinom „STRAVA“, i dan-danas izlazi redovno svakog meseca.

Ideja iza mesečnog fanzina i biltena jeste kontinuitet, koji valjevske škole stripa nisu mogle da održe, uprkos svojoj dugoj tradiciji. Valjevska škola stripa zato postoji kao simbol bunta, kreativne reinkarnacije i istrajnosti. ■

Filip STANKOVIĆ

Škola stripa Kluba likovnih umetnika „Raška škola“

Škola stripa u okviru Kluba likovnih umetnika „Raška škola“ iz Raške najmlađa je aktivnost ovog likovnog udruženja. Sa radom je počela polovinom 2006. godine kao tečaj za crtanje grafita i stripa, da bi prerasla u školu stripa koja traje do danas. Broj polaznika i kontinuitet pokazatelji su da je interesovanje za devetu umetnost u ovom mestu na značajnom nivou. Od samog početka školu vodi grafički dizajner Goran Trajković, koji je sa svojom saradnicom Danijelom Matović uspeo da, pored redovne škole, organizuje i brojne radionice sa temom stripa, te je za kratko

vreme ova aktivnost postala najznačajniji i najprepoznatljiviji deo rada likovnog kluba.

Nekoliko godina nakon formiranja grupe učenika sa kojima radi, Goran je najtalentovanije strip-crtache uključio u više događaja devete umetnosti. Pre svih, 2010. godine oni učestvuju na „Međunarodnom salonu stripa“ beogradskog Studentskog kulturnog centra i na „Balkanskoj smotri mladih strip autora“ u Leskovcu. Zatim, pored domaćih događaja, umetnici iz Raške, po dva autora svake godine, uzimaju učešće i na Salonu stripa u Velesu, a od skorije i Strip koloniji Veles u Severnoj Makedoniji.

Želja da i Raška postane centar u kom se, ne samo formiraju strip-stvaraoci, već i susreću umetnici, velika imena i ona koja će to tek postati, prerasla je 2012. godine u Strip-koloniju. Prva kolonija je bila lokalnog karaktera. Organizovali su je Klub likovnih umetnika „Raška škola“ i neformalna omladinska grupa „Pokreni se – promeni se“ iz Raške. Realizacija je sprovedena uz podršku Ministarstva omladine i sporta Republike Srbije, u okviru programa „Mladi su zakon“. Već godinu dana kasnije, pored lokalnih, na koloniju stižu polaznici i profesori nekoliko škola iz Srbije: „Đorđe Lobačev“ iz Beograda, „Nikola Mitrović Kokan“ iz Leskovca i „Mebijus“ iz Prijepolja. Kasnije se uključuju škole iz Kragujevca, Valjeva, Velesa (Severna Makedonija) i dr. Značaj ovog događaja prepoznala je i Opština Raška koja preko Kancelarije za mlade Raška pomaže organizaciju kolonije, kao i lokalna ustanova kulture Centar za kulturu, obrazovanje i informisanje „Gradac“. Strip-kolonija Raška je prva kolonija ovog tipa u Evropi, a moguće i šire.

Odmah po pokretanju škole stripa, zaživelo je i izdavaštvo. Pokrenut je strip-časopis „RAS KOMIK“ („RAS COMIC“), revija u kojoj svake godine budu objavljeni radovi nastali na koloniji i radionicama stripa. ■

Danijela MATOVIĆ

Tron stripa

U vreme kada je izdavaštvo stripa skoro već sasvim zamrlo, kada su ljudi, te 1992. godine, bili preokupirani preživljavanjem u okolnostima ratova i sankcija, a oni mladi i najmlađi među njima, a pri tom talentovani i zaljubljeni u umetnost pripovedanja putem crteža, bili prepušteni sami sebi, u Beogradu, u okviru Narodnog univerziteta „Braća Stamenković“, pokrenuta je škola, ni manje ni više nego stripa.

Ovu neobičnu školu, od njenog osnivanja vodio je strip-autor, ilustrator, slikar i iznad svega vrstan pedagog – Vladimir Vesović. Ni svima nam dragi Vlada, poslovično posvećen i entuzijastičan čovek, sigurno nije mogao ni da naslutiti, mada je o tome verovatno maštao, da će školu stripa voditi još i danas kada je ona proslavila svojih trideset godina postojanja i odavno je prava institucija koja je iznedrila brojne vrhunske strip-autore, ilustratore, koncept-artiste... I još uvek to čini bez izgleda da će taj izvor talenata presušiti. Nekoliko godina od njenog osnivanja, škola stripa je nazvana po još jednom čoveku izuzetne posvećenosti i entuzijazma kojem je strip bio na srcu, preteći svih nas koji pričamo priče u slikama, čika Đorđu Lobačevu... Da bi još nekoliko godina kasnije dobila i svoj puni naziv: Škola stripa, ilustracije i koncept arta „Đorđe Lobačev“. Time su tako objedinjene makar najbitnije oblasti kojima se škola bavi, a koje su neodvojive od samog stripa. Uzimanje imena Đorđa Lobačeva za naziv škole nije samo bilo u čast ovom velikanu od strane njegovih mladih kolega, što bi bilo potpuno opravdano i lepo, već je počast bila obostrana. Jednom prilikom, kada je čika Đorđe posetio školu stripa, on je bio toliko oduševljen tim mladim ljudima i njihovim radovima, da je rešio da školi pokloni svoju nagradu za životno delo, figuru prvog srpskog strip-junaka Maksima koju je dobio na Salonu stripa u Zaječaru, a ti mladi umetnici, na čelu sa Vladom, saopštili su mu ono što su već planirali da učine, da svoju školu nazovu po njemu. Nije samo edukacija, formiranje novih umetnika ono čime ova škola doprinosi vitalnosti i napretku naše strip-scene; brojne inicijative koje su potekle upravo iz škole „Đorđe Lobačev“, neposredno ili posredno su doprinele organizovanju nebrojenih izložbi, Beogradskog salona stripa, čije je pokretanje vezano za višegodišnji rad ove škole u Studentskom kulturnom centru. U njoj su inicirana i brojna izdanja devete umetnosti, a takođe i osnivanje Udruženja stripskih umetnika Srbije. Prisustvo strip-atora poniklih u školi stripa u brojnim domaćim i stranim strip-izdanjima, seže još u godinu početka rada škole, kada je pokrenut strip-magazin „Tron“, biser u pustinji tadašnjeg izdavaštva stripa, izuzetan ne samo zbog činjenice da je u tom trenutku bio jedini strip-magazin, već i zbog njegovog visokog kvaliteta i odlične i dosledne koncepcije. „Tron“ je bio i prva izdavačka inicijativa vezana za školu stripa, jer je član njegove redakcije – likovni urednik, bio Vlada Vesović, a njegov glavni urednik Dragan Savić, nedavno, prerano preminuli izuzetni crtač i scenarista, koji je zajedno sa Vladom, u njenoj

prvoj godini postojanja, vodio školu. Dragan je bio strip-umetnik, kojem je posebno bio bitan baš pripovedački segment stripa, traganje za idealnim odnosom teksta i slike. Kada je taj aspekt stripa u pitanju, umeo je da bude veoma strog i kao urednik „Trona“, a upravo te njegove visoke kriterijume su uspeali da zadovolje i neki od polaznika škole stripa, njegovi i Vladini učenici, i tako se kao prvi iz škole, sa svojim radovima našu na stranicama jednog ozbiljnog strip-magazina.

Nakon ovog „vatrene krštenja“, usledila su brojna izdanja koja su uključivala autore potekle iz škole. Nije mnogo prošlo i do prvih albuma na francuskom tržištu, a onda i u Italiji, Americi i širom sveta. Bio bi uzaludan pokušaj nabrojati makar deo tih izdanja, čak i nekakav izbor najznačajnijih. Ipak, treba navesti izdanja direktno iznikla iz škole stripa, kao što je „Strip Vilajet“, koncipiran kao svojevrsan almanah u kom bi se periodično predstavljali radovi autora iz škole stripa i prijatelja. Takođe, treba pomenuti sedam brojeva strip-magazina „Strip Manija“, posvećenog domaćem stripu, a čiji je urednik bio Vladimir Vesović. I izložbene aktivnosti su počele vrlo rano, sa prvim izložbama polaznika škole u okviru Narodnog univerziteta „Braća Stamenković“, da bi već 1995. više mladih crtača iz škole izlagalo na velikoj izložbi „60 godina stripa u Srbiji“, rame uz rame sa svim našim najeminentnijim autorima. Redovna su učešća i na Danima stripa u Gornjem Milanovcu, Salonu stripa u Zaječaru, Balkanskoj smotri mladih strip autora u Leskovcu, svim festivalima i salonima stripa u regionu, Zlatnom peru... A odavno je već tradicionalna godišnja izložba škole i radionice stripa „Đorđe Lobačev“, kao i brojne samostalne izložbe umetnika iz škole. Nemoguće je na ovako malom prostoru nabrojati sve nagrade koje su osvojili sadašnji i bivši đaci; od strip-konkursa za najmlađe, do nagrada na velikim konkursima i izložbama u zemlji i svetu, onih zrelih i afirmisanih, koji su u ovoj školi i stasali u sjajne umetnike, a i i dalje aktivno učestvuju u njenom radu i doživljavaju je kao svoj dom.

Pristup – metodika Vladimira Vesovića, a samim tim i starijih, bivših đaka koji učestvuju u edukaciji mladih, sadašnjih polaznika škole, po mnogo čemu je jedinstvena i savršeno prilagođena ovakvoj jedinstvenoj školi. Ukratko, i pojednostavljeno, moto škole je sličan Zabavnikovom – „Od 7 do 107“, što znači da niko nije prestar ako ima želju, volju i talenat da se bavi stripom i svim srodnim oblastima likovnog i pripovedačkog izražavanja. Rad sa polaznicima je uvek individualan, tako da nije neophodno razdvajanje na posebne grupe, već svi crtaju, pišu, razmenjuju iskustva o stripu i svemu bliskom stripu, u istom prostoru. Školu oduvek karakteriše i otvorenost prema svima koji dele ljubav prema onome čime se škola bavi, prema divnim ljudima i umetnicima koji je čine i isto tako divnoj atmosferi koja je u ovoj školi uvek prisutna. ■

Saša ARSENIĆ

Čarobni svet crtanja

Udruženje „Čarobni svet crtanja“ iz Pančeva, počelo je sa radom marta meseca 2019. godine, a osnovao ga je Nikola Dragaš, ilustrator i karikaturista iz Pančeva. Temelj ove lepe priče su na početku činila deca koja su pohađala „Školu karikature“ u Domu omladine Pančevo, koja je trajala oko tri godine, i koju je takođe vodio Nikola Dragaš. Sam naziv je došao iz pomisli da kroz crtanje deca mogu da se sklone od svakodnevnice i svega što loše utiče na kreativnost, i da razvijaju svoj dar mogu doživeti čarobne trenutke i osvojiti svet.

„Čarobni svet crtanja“ čine deca uzrasta od 5 do 14 godina, mada ima i onih koji su preras-

li ovaj uzrast, ali i dalje dolaze i razvijaju svoj talenat. Deca u ovom udruženju razvijaju svoju kreativnost kroz ilustraciju, strip i karikaturu. Grupe su mešovite, pa se tako mlađi ugledaju na starije, dok ovi stariji moraju da rade još jače da ih ovi mali ne bi prestigli, tako da vlada jedan zdrav rivalitet, sa mnogo poštovanja i ljubavi.

Što se tiče same materije i realizacije, najveći se akcenat baca na ideju i samostalni rad, odnosno da se ti mali kreativni mozgovi pokrenu bez da se oslanjaju na nekog drugog sem na mentora. Oni vrlo brzo stiču samopouzdanje, i slobodu kreativnog razmišljanja, jer je i sama

filozofija njihovog mentora Nikole Dragaša da treba da žive to što rade, da sve oko sebe posmatraju kroz crtež i ideju, i da ono što preko dana dožive i prožive treba da prenesu na papir.

Polaznici „Čarobnog sveta crtanja“ rado učestvuju na likovnim, i konkursima za karikaturu i strip kao što su: „Međunarodni strip konkurs kaiš“ DKCB, „Zlatna kaciga“ Kruševac, „Dani ćirilice“ Bavanište, „Mala žaoka“ Kačarevo, „Bijenale dečjeg izraza BUDI“ Pančevo, „Slikovizija“ Pančevo, „Ovo je moja Srbija“ Pančevo, „Međunarodna izložba karikature Čakovec“ Hrvatska, Likovni konkurs „Biram Srbiju“ Beograd, likovni konkurs „ART-FRIKA“ Beograd, „Balkanska smotra strip autora“ Leskovac, „Dečji likovni konkurs MPU“ Beograd, na kojima su postizali zapažene rezultate i uspehe.

Njihovi radovi su objavljeni u raznim časopisima i publikacijama kao što su: „Mali zabavnik“, dečje strane u „Politici“ i „Večernjim novostima“, „Neven“, „Parabellum“, u strip-izdanjima „Forme B“ kao što su „Morgan Lost“, „Dečak sa divljeg zapada“ i „Lijanko“...

Na časovima „Čarobnog sveta crtanja“ nije akcenat samo na crtanju, već se radi i na samoj ličnosti deteta, opštoj kulturi, i svesti da smo okruženi jedni drugima, da smo potrebni jedni drugima, da u rivalstvu moramo biti džentlmeni, da se na greškama najviše uči, da se ništa ne podrazumeva, i da se računa samo surov rad. Da smo mi dobivši dar od Gospoda dužni da taj dar negujemo kao cvet, da delimo taj dar sa drugima, i da kao što cvet procveta i zamiriše tako treba i naš talenat da se otisne kroz kreativnost, inspiriše sve oko nas, i ostavi trag. ■

Nikola DRAGAŠ

Strip-radionica „Epika“ Kikinda

Strip-radionica „Epika“ iz Kikinde počela je sa radom februara meseca 2011. godine, i vodi je Vladislav Gajski, kikindski strip-crtičar i ilustrator. Tada je bila jedna od radionica Kulturnog centra Kikinda. U početku je imala 10 polaznika i radila u jednom terminu nedeljno. Ubrzo se broj polaznika povećavao, iz godine u godinu interesovanje je bilo toliko da su termini i grupe morali da se prošire. Jedno određeno vreme radionica je imala otvoreno odeljenje i u Mokrinu, selu kraj Kikinde. Od 2014. strip-radionica počinje samostalno da radi pri udruženju „Artomijum“.

Paralelno sa povećavanjem broja polaznika i interesovanja, radionica je počela da organizuje izložbe i da se pojavljuje kao gost na mnogim strip-festivalima. Polaznici osvajaju nagrade na mnogim strip-konkursima.

Od 2015. godine strip-radionica „Epika“ počinje sa izdavanjem časopisa „STRIP EPOHA (Revija stripova novih stvaralaca)“. U časopisu su štampani stripovi, ali i ilustracije i razni tekstovi (o muzici, filmu, stripu...) polaznika strip-radio-

nice. Svaki broj časopisa je tematski drugačiji.

Interesovanje, koje je ova radionica donela mladima u ovoj sredini za strip, ilustraciju i crtanje uopšte, najbolje se oslikava u tome što se

deca posle završene osnovne škole opredeljuju za umetničke škole, a kasnije i fakultete tj. akademije. ■

Vladislav GAJSKI

...RAZMAŠI SE SVOJIM LIMOM, KAO KRILIMA PTICA SLOBODNA.

...

NE MUČI SE I RASKINI SA PROŠLOŠĆU.

ŠTO SE DESILO NE MOŽE SE IZMENITI... OSTANI MIRAN I SUOČI SE SA SVOJIM OSEĆANJIMA.

NE OPONAŠAJ PTICU. NISI ZA TO STVOREN. SAČEKAJ JE, POSMATRAJ JE, OD NJE UČI, SVE DOK...

NE POSTA-NEŠ -

PTICA...

Priče iz majstorske radionice: Željko OBRENOVIĆ
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Igram se rečima dok svaka ne legne na svoje mesto

Željko Obrenović je rođen 1982. godine u Valjevu. Diplomirao je na Katedri za srpsku književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu. Objavio je romane Kameno jezero, Talog, Srpski psiho i Koloseum, kao i strip Karton siti na srpskom i engleskom jeziku. Veliki broj njegovih kratkih priča, stripova, filmskih i književnih prikaza publikovan je u raznim magazinima, antologijama i periodici. Roman Srpski psiho, priča Ko je ubio ljubav i strip Najbolji čovekov prijatelj je pas prevedeni su na poljski jezik.

PRESSING: Da li je kod tebe ljubav prema pisanju moguće odvojiti od ljubavi prema stripu, odnosno, konkretnije od ljubavi prema pisanju stripa?

Željko OBRENOVIĆ: Pristup pisanju proze i scenarija mi se svakako razlikuje. Danas kad se mnoge knjige pišu s jednim okom na Holivudu, i kad je dobar deo proze sinematičan, treba pisati nešto što je nemoguće, ili makar teško, adaptirati. Sa druge strane, u scenarijima treba koristiti one prednosti koje strip-film ima nad prozom. A „ljubav prema pisanju“ je diskutabilna. Ponajviše mi, verovatno, prija osmišljavanje novog dela i povezivanje ideja i slika. Potom sledi mukotrpan proces pisanja, koji je najduži i najteži. Na kraju besomučno sređujem sve što napišem. Taj je proces kod mene najduži, ali u njemu svejedno beskrajno uživam.

PRESSING: Šta je po tebi „nemoguće ili makar teško adaptirati“?

OBRENOVIĆ: Ne mora to da bude matematičko pisanje, tipa Uliksa. Ima knjiga koje čak deluju kao stvorene za adaptaciju, ali zapravo nisu. Steven King je idealan primer. Kada se njegovi romani ogole, često deluju banalno jer je njihova najveća snaga u likovima. Nažalost, na platnu najčešće nema mesta za sitnice i detalje koji grade njegove likove i zato je i rezultat uglavnom takav kakav je.

PRESSING: Šta je to što proces pisanja čini mukotrpnim, a sređivanje besomučnim?

OBRENOVIĆ: Kad pišem prvu ruku moram da mislim o previše toga. O jeziku, sceni, tempu, likovima, deličima slagalice, ali i slagalici kao celini. A volim da kostur priče u cugu sklopim matematički precizno. Slično je to kao s postavkom slike. Ako ona ne valja, možete nanositi koliko god želite slojeva, slika neće valjati.

PRESSING: Ti si strip scenarista iz Valjeva, grada sa dugom, iako isprekidanim, strip tradicijom. Da li si je bio svestan u svojim početnim danima? Koliko te je oblikovala?

OBRENOVIĆ: Ne mogu da kažem da sam bio svestan te tradicije. Čak ni da bih u tim buntovnim danima želeo da bilo kakva tradicija utiče na mene. Svakako, bitno je što sam u školi stripa Milivoja Kostića upoznao vršnjake koji su gajili podjednaku ljubav prema stripu. S nekima od njih se i dan-danas družim ili sarađujem. Tek kasnije sam saznao za pomenutu tradiciju. Šteta je što je ta tradicija, baš kao što si i kazao, isprekidana i što se njen kontinuitet zbog toga ne vidi. Ili se čak može prevideti i da tradicija postoji. To se najbolje vidi po tome što je iz svakog talasa poniklo makar jedno ime koje je danas od značaja.

PRESSING: Zašto te dane nazivaš buntovnim?

OBRENOVIĆ: Mislim da je dužnost svake mlade osobe, naročito umetnika, da preispituje autoritete i tradiciju. Bilo bi mi neopisivo čudno da mi, recimo, neki petnaestogodišnjak, pa čak i dvadesetogodišnjak, kaže da su mu Nabokov i Andrić omiljeni pisci. Isto tako bi mi bilo čudno da ih neki četrdesetogodišnjak ne uvrsti makar među deset omiljenih autora.

PRESSING: Kako je izgledala škola stripa Milivoja Kostića? Možeš li da je opišeš?

OBRENOVIĆ: On bi nam obično govorio o kadriranju, crtačkim tehnikama i koliko je važno crtati po modelu i učiti anatomiju, a mi bismo klimali glavama, jedva čekajući da pokažemo šta smo crtali kod kuće ili da ga pitamo o stripovima koje je čitao-ima. Bilo je to sjajno druženje. Jedan od onih momenata kad shvatiš da ima još njih sa sličnim interesovanjima. Naročito je bitno što je reč o vremenu pre interneta. Do bilo kakve informacije se dolazilo jako teško. A tek do stripova, filmova, muzike...

PRESSING: Što se Koloseuma tiče, vidim da je imao dugačak proces nastajanja. Zašto? Možeš li da nas provedeš kroz njega?

OBRENOVIĆ: Nije tu reč samo o Koloseumu. Gotovo svaku knjigu sam pisao podjednako dugo, u proseku pet godina. Zapravo, pisanje traje nekoliko meseci, ali se zato sređivanje oduži na nekoliko godina. Kao neko ko nije pod pritiskom izdavača i čitalaca mogu sebi da priuštim da se igram rečima dok svaka ne legne na svoje mesto (makar u mojim očima). Tek kad primetim da samo gubim vreme – dok su sve izmene krajnje minorne, a ja sam u međuvremenu postao i drugi čovek i drugi pisac – predajem knjigu izdavaču i okrećem se nečem novom. I onda sve iznova.

PRESSING: Kako kao drugi, treći i koji već čovek danas gledaš na svoje prošle knjige?

OBRENOVIĆ: Verujem da je svakom umetniku sve što je ranije radio nedovoljno dobro i da uvek misli da je ono na čemu trenutno radi najbolje i najsvršenije. Čak i kad to niko drugi ne misli. I ne verujem da oni greše. Oni vide nijanse koje su drugima nevidljive i dobijaju isto tako nevidljive bitke sa sobom. Pokušavam da prethodne knjige sagledavam u kontekstu. Naprosto se nisu mogle preskočiti. Naravno da ne mislim da je Srpski psiho nešto najbolje što sam napisao, ali mnogo je njih koji me i dan-danas znaju samo po prvencu. Neretko mi i sad stižu mejlovi u vezi s tom knjigom. Talog je doneo naglašenu stripovsku noar estetiku, a Kameno jezero je najavilo potpuno novu fazu, bližu realizmu i glavnom toku, dok je Koloseum, čini mi se, i stilski odskočio od svega prethodnog.

PRESSING: Kako kao scenarista gledaš na svoje prošle scenarije? Da li je ista stvar kao i sa knjigama?

OBRENOVIĆ: Moram da priznam da ih posmatram drugačije. Odnosno da sam njima zadovoljniji nego starom prozom. Doduše, mislim da imam obrazloženje za to. Kod stripova tu nije samo tekst, već i crtež i kolor i lettering. Sve to je neraskidiva celina i kao takvu je i posmatram. Možda bi utisak bio drugačiji kad bih čitao baš scenarije a ne gotove stripove, ali moram da priznam da to nisam ni pokušavao.

PRESSING: Da li ti se proces pisanja stripa razlikuje od procesa pisanja romana?

OBRENOVIĆ: Kod stripa najviše razmišljam u slikama i kadrovima i težim da najpre ispričavam priču bez ijedne reči naracije ili dijaloga. Jako ekonomično rečima i kad je proza u pitanju, ali u stripu ne ostavljam ni slovo viška.

PRESSING: Svaki strip scenarista ima jedan inherentan problem – naime, treba mu crtač. Tvoja potraga za istim bila je duga i mukotrpana – do te mere da si mi pre godinu i nešto dana poverio da si hteo već i da odustaneš. Šta se promenilo?

OBRENOVIĆ: Kad pišem prozu, zavisim samo od sebe. Ako pišem svaki dan, makar jednu stranu, posle godinu dana imam roman. Ako ga nemam, sâm sam kriv. Kada je u pitanju strip, tu se stvari menjaju. Naročito što su crtači, makar oni dobri, uglavnom uhlebljeni u inostranstvu. Vremena je malo, a entuzijazma još manje. Tačno kad sam odustao od traženja novog crtača, kontaktirao me je Stefan Nastić. I dovoljno je reći da nakon manje od godinu dana iza sebe imamo skoro sto kompletiranih strana.

PRESSING: Koliko si control freak kao scenarista, odnosno, koliko slobode daješ svom crtaču?

OBRENOVIĆ: Kad prvi put pišem za nekog crtača, scenariji su mi neopisivo detaljni. Od toga gde ko stoji u kadru i koliki deo kadra zauzima, pa nadalje sa detaljima u kadru, fizionomijama i položajima tela, kao i, naravno, garderobom. Kako saradnja odmiče, scenariji se pročišćavaju. Skrećem pažnju na ono što mi je izuzetno važno, a ostalo prepustam crtaču. Naročito stvari za koje vidim da mu idu od ruke. Često se iznenadim rezultatom.

SAN PRAVEDNIKA

SCENARIO: ŽELJKO OBRENOVIĆ
CRTEŽ: STEFAN NASTIĆ

PRESSING: Nije redak slučaj da romani počinju in medias res, ali da se in medias res završavaju, to da. Šta te je nagnalo da tako završiš „Kolozeum“?

OBRENOVIĆ: Jednostavno sam ljubitelj otvorenih krajeva i nedorečenosti. Takvi delovi me najviše i najduže proganjaju i kod knjiga drugih autora. Ne samo note koje su odsvirane, nego i pauze. Reč je o trenucima kad čitalac zapravo manje-više zna šta se desilo, ali ipak želi da mu se to i eksplicitno kaže. I narator Kamenog jezera govori o tome (pošto i taj moj roman ima otvoren kraj, kao i izmišljeni roman čiji je autor narator), pominjući usput film Kineska četvrt i situaciju kad Polanski nije bio

zadovoljan nijednim od alternativnih krajeva koji su napisani-snimljeni. U tom beznađu, najednom je dokučio da je zapravo najbolje da film ostane takav kakav je, bez "pravog" kraja.

PRESSING: Jedan drugi projekat je pri kraju. O čemu se radi, kako je nastalo a kako se razvijalo?

OBRENOVIĆ: Reč je o strip albumu Nevidljivi ljudi, na kojem već neko vreme radimo. Album se sastoji iz više priča, koje povezuje zajednički koncept i motivi. Album ima više od 100 strana i sve stripove je nacrtao Stefan Nastić. On se pojavio u trenutku kad sam već mislio da odustanem

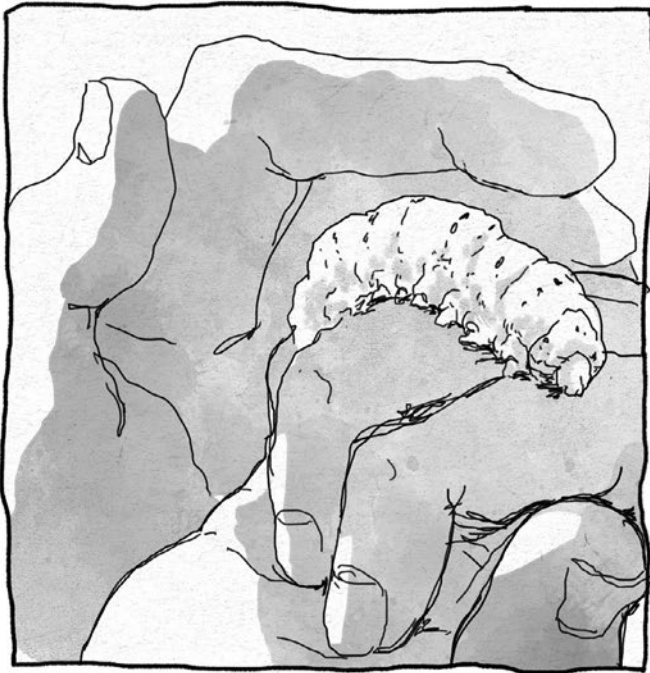

od bavljena stripom jer je jako teško doći do dobrog strip crtača koji je pored tezi za inostranstvo toliko pun entuzijazma i energije da radi još nešto. Stefan je debitant, ali se pokazao kao pravi profesionalac u svakom smislu. Za početak, njegov stil je izuzetan i konzistentan u celom albumu, a moderan i prepoznatljiv. I odlično se uklapa uz moje pisanje. Ovaj album se, čini mi se, poprilično razlikuje od ostatka domaće strip produkcije jer je negde na granici između autorskog i komercijalnog stripa. Koristi razne žanrove i žanrovske obrasce, a priče su ipak glavnotokovske, otvorene za tumačenje i prvenstveno okrenute likovima. Sve ono što sam

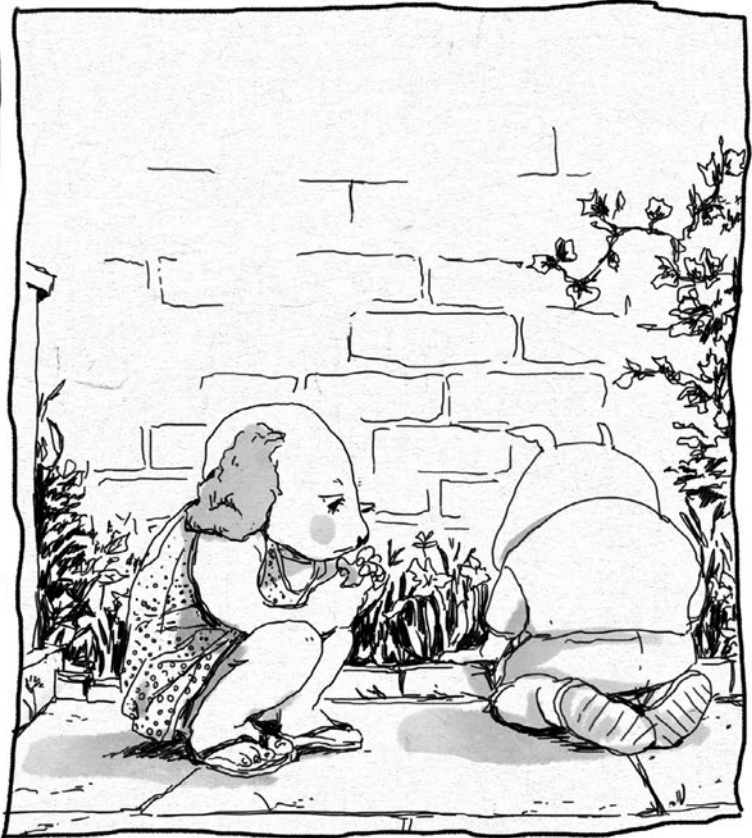
radio u albumu Karton siti je sad podignuto na viši nivo, rekao bih. A to potvrđuje i blurb našeg svetski najuspešnijeg strip scenariste Darka Macana koji će se naći na koricama. U svakom slučaju, nadam se da će strip uskoro biti objavljen pa će čitaoci sami moći da procene.

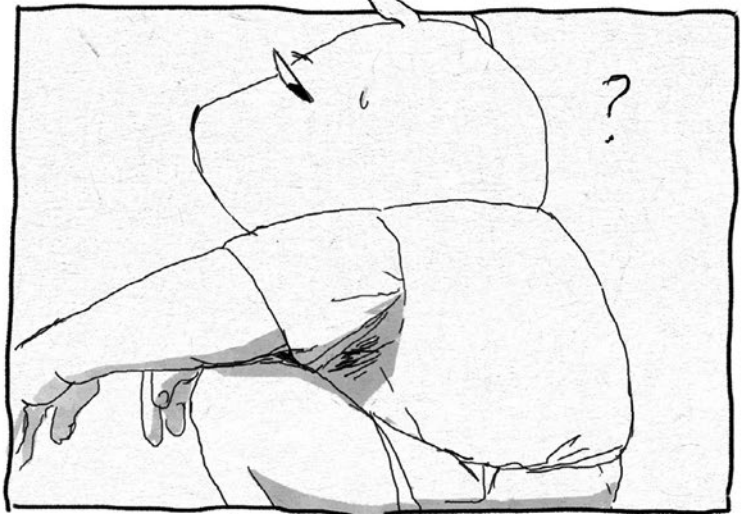
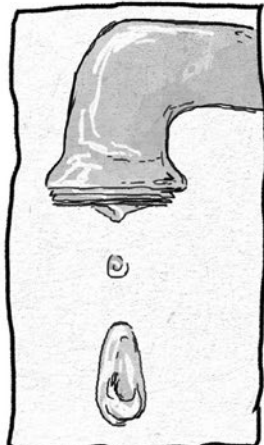
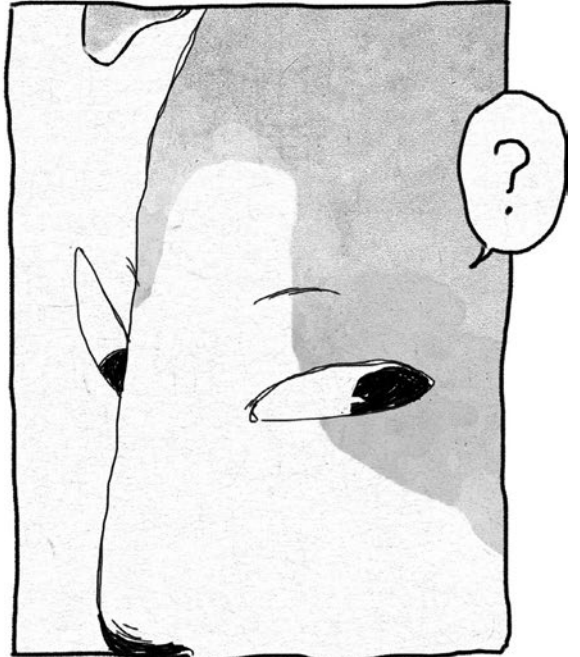
PRESSING: *Kakav bi savet ponudio mladom proznom piscu, a kakav mladom scenaristi?*

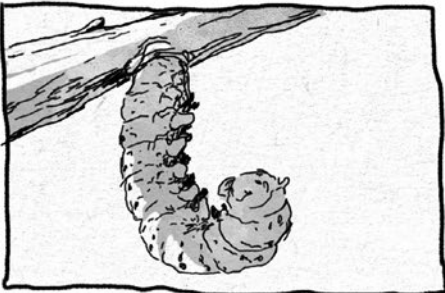
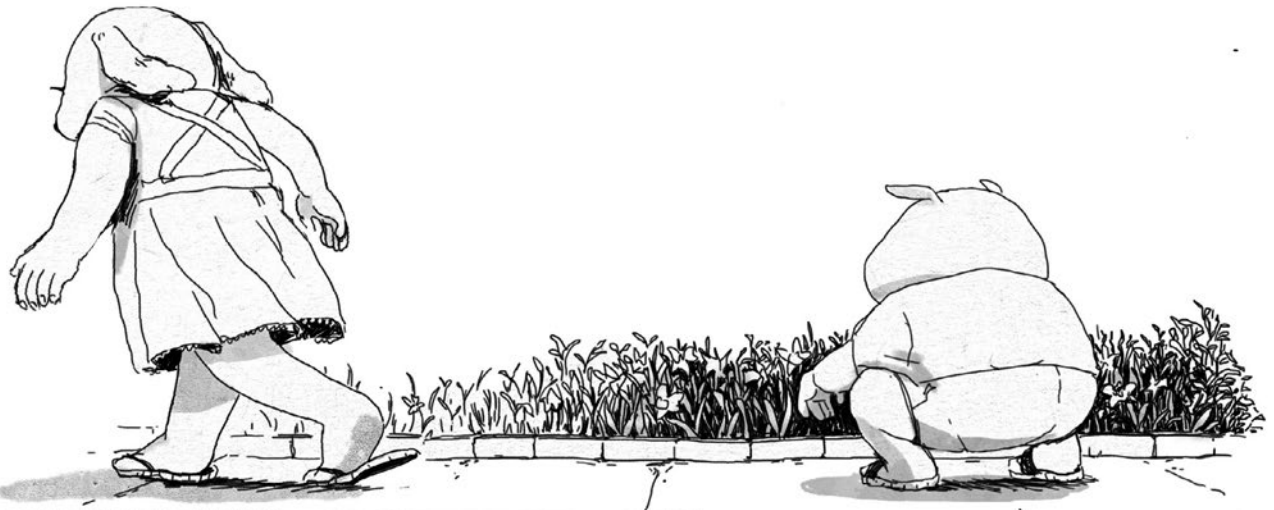
OBRENOVIĆ: Čitajte što više i učite od najboljih. To je najbolja a besplatna škola. ■

ГЛАВА 3.
"ПРИЈАТЕЉ"

3

1

UREDNIKU
POŠALJEM
BRZINSKI
ISKOLORISANU
POSTAVKU NA
ODOBRENJE.

2

NAKON
UREDNIKOVIH
SUGESTIJA
RADIM
DORAĐENIJU,
KORIGOVANU
POSTAVKU SA
DINAMIČNIJOM
POZOM.

3

KAD SE JEDNOM
POSTAVKA ODOBRI,
RADIM FINALNU
VERZIJU.

PODEŠAVAM
PROPORCIJE
FIGURE I DODAJEM
SENKE DA BI
STVAR
UČINIO VIŠE
UZNEMIRUJUĆOM.
DEFINIŠEM
NAMEŠTAJ
I REKVIZITE
U SOBI.

4

BOJIM FIGURU
I ŠALJEM
NASLOVNICU
UREDNIKU NA
ODOBRENJE.

5

U OVOJ FAZI
MARSELO
MARIALO
RADI FINALNI
KOLOR.

NASLOVNICA
JE SPREMNA
ZA ŠTAMPU.

6

KONAČNO,
NASLOVNICA
U ŠTAMPI
IZGLEDA OVAKO.